TOPLUMSAL
tarih

333
EYLÜL 2021

Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın İdamlarında Anlatıların Karşılaştırması

DOĞUKAN TEMİZEL

Rebia Tevfik Başokçu Otobiyografisi Üzerine

KADİR DEDE - AYLİN ÖZMAN

100.yılında Sakarya Savaşı

OSMANLI AŞİRET MEKTEBİ'NDE GÜNDELİK HAYAT

TUTKU AKIN

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | ISSN: 2717-7459

Merhaba,

Umarız siz değerli okurlarımızın ve sevdiklerinizin sıhhati yerindedir. Bu sayımızda da dopdolu bir dosya ve ilginç yazılarla karşınızdayız.

Sakarya Savaşı'nın 100. Yılında Mesut Uyar'ın editörlüğünde hazırlanan dosyada muharebe çok çeşitli yönleriyle masaya yatırılıyor.

M. Fatih Baş Sakarya Savaşı'nın arifesindeki Kütahya-Eskişehir muharebelerini ele aldığı yazısında, Türk tarafının Kurtuluş Savaşı'nda yaşadığı en büyük yenilgiyi tasvir edip nedenlerini sorguluyor.

Konstantin Travlos, Sakarya muharebelerinde Yunan ordusunun ve komuta heyetinin gerçekleşmesi imkânsız siyasi hedefler uğruna yaşadıklarını, Yunan tarafından bizlere aktarıp özellikle karar verme ve uygulama süreçlerinde yaşanan komuta sorunlarını inceliyor.

Mesut Uyar, Eskişehir-Kütahya muharebelerinde ordunun neredeyse yarısının firar ettiği bir yenilgi sonrasında, içerideki siyasi tartışmalara rağmen Sakarya Savaşı'nın nasıl olup da kazanılabildiğini tüm veçheleriyle tahlil ediyor.

Emrah Özdemir Kurtuluş Savaşı'nda gayrinizami harbi ele aldığı yazısında, başta Balkanlar olmak üzere imparatorluğun değişik bölgelerinde gayrinizami harp tecrübesi kazanılmış olmasına rağmen, bu deneyimlerden Kurtuluş Savaşı'nda neden yeterince yararlanılmadığını tartışıyor.

Ahmet Özcan, Sakarya Savaşı'nın cephe gerisini ele aldığı yazısında, Ankara'da yaşanan siyasi tartışmaları, Tekalifi Milliye Emirlerini, ordunun asker ihtiyacının karşılanması için uygulanan tedbirleri, Anadolu eşrafının tutumunun mücadele açısından yaşamsal önemini analiz ediyor.

Tutku Akın, II. Abdülhamid tarafından 19.yy sonunda kurulan Aşiret Mektebi'ni siyasi değerlendirmelerin ötesinde sosyal bir mekân şeklinde ele alarak, öğrencilerin gündelik yaşamlarına odaklanıyor ve okuldaki hayat nasıldı sorusuna cevap arıyor.

Kadir Dede ve Aylin Özman, Rebia Tevfik Başokçu'nun renkli hayatını anlattığı *Avrupa'da 20 Yılım Nasıl Geçti?* Adlı otobiyografisinden hareketle Cumhuriyet'in ilk kuşak kadınlarının kimlik arayışını sergiliyor.

Doğukan Temizel; Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idamlarının 60. Yılında kararların açıklanması sonrasında ve infaz sırasında yaşananları farklı kaynaklardan karşılaştırmalı olarak aktarıyor.

Önümüzdeki ay görüşmek üzere, sağlıcakla kalın.

Erhan Keleşoğlu

İÇİNDEKİLER

04 **Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay**
HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

16 **100. Yıldönümünde Sakarya Muharebesi Dosyası**
MESUT UYAR

18 UNUTULMUŞ BİR YENİLGİ:
Kütahya-Eskişehir Muharebeleri
M. FATİH BAŞ

26 KOMUTA BAŞARISIZLIĞI:
Yunan Ordusunun Ankara Seferi
KONSTANTINOS TRAVLOS

34 **Sakarya Muharebesi: Yenilgiden Zafere**
MESUT UYAR

44 **Sakarya Muharebesi Öncesi Gayrinizami Harp Tecrübesi**
EMRAH ÖZDEMİR

52 **Cephenin Gerisi Vatan: Sakarya İçin Seferberlik**
AHMET ÖZCAN

60 DİMAĞIN ŞAHSİYETİ YA DA LEYLÂ'YI ÖLDÜRMEK:
Rebia Tevfik Başokçu Otobiyografisi Üzerine
KADİR DEDE - AYLİN ÖZMAN

HAZIRLAYAN: **EMEL SEYHAN**

Ankara Muhabir-i Mahsusamızın Telgrafı

1 EYLÜL 1921 **İKDAM**

Ankara 28 Ağustos- Düşmanın altı günden beri mühim kuvvetlerle tekrar eden taarruzları, ihata teşebbüsleri, yarma harekâtı bütün cephede büyük telefat ile reddedildi ve akim bırakıldı. Meydan muharebesinin birinci safhası lehimize neticelenmiştir. Düşman vahşiyane bir inat ile askerlerini merhametsizce sarf ediyor. Mamafih taarruzlarının şiddeti anbean azalmaktadır.

Yakup Kadri

Kafkas Gönüllüleri Ankara'ya Vasıl Oldular

3 EYLÜL 1921 **İLERİ**

Dün suret-i mahsusada Anadolu'dan aldığımız malumata nazaran evvelce Asi Yozgat'a dahil olduklarını yazdığımız Nuri Paşa'nın Kafkas gönüllü kıtaatı kamilen Ankara'ya muvasalat etmiş ve bu günlerde hatt-ı harbe iştirak etmek üzere bulunmuştur. Kıtaat-ı mevrudenin (gelen kıtaatın) yekunu dört fırkaya baliğ olmakta ve müstakil olarak topçu endaht alaylarını ihtiva etmektedir ki bu alaylar milli ordunun en güzide topçu teşkilatından ma'dûddur (sayılır.)

Yunanlılar Ankara'yı Zapt Ettiklerini Bile İlan Eylemişler

13 EYLÜL 1921 **İKDAM**

Yalancının mumu yatsıya kadar yanar derler. Ne kadar doğrudur. Yunanlılar bir aydan beri yaptıkları taarruzlarda yalanın her türlüsünü çar-aktar aleme (her yöne) yaydılar. Nihayet bu yalanlar o dereceye geldi ki bu tarihten dört beş gün evvel alem artık Papulas'ın Ankara'ya girmiş olmasını lazım görüyordu. Çükü bir aydan beri günde yirmi beş kilometre yürüyorlar, binlerce esir alıyor, karşılarındaki ordu 50 bin kişi iken yarıya iniyordu. Bu halde şimdiye kadar Yunanlıların beş gün evvel Ankara'ya dahil olmaları istib'âd edilir mi idi?

Düşman bu yalanı da söyledi. Avrupa gazeteleri bir gün bu yalan haberle intişar ettiler:

"Ankara Yunanlılar tarafından işgal olunmuştur. Fakat 9 Eylül tarihli Havas Ajansı'nın telgrafı bir gün sonra Avrupa gazetelerinde bu yalan haberi şu suretle tekzip etmiştir: 'Yunanlıların Ankara'ya girdikleri haberi doğru değildir.' Bilakis Yunan ordusu on gün içinde Sakarya'dan ancak 7 kilometre ilerleyebilmiş iken mukabil Türk taarruzlarıyla tevakkufa mecbur kalmıştır. Yunan zayiatının 70 bine baliğ olduğu haber veriliyor."

Anadolu'ya Yardım

13 EYLÜL 1921 **İKDAM**

Anadolu'da mecruh gazilerimiz ile felaketzede muhacirlerimize kışlık çamaşır tedariki için uğraşan komisyon faaliyetine devam etmektedir. Ayrıca İstanbul'un muhtelif mahallelerinde küçük küçük teşekkül eden komisyonlar da kendi muhitleri dahilinde topladıkları bu eşyayı Hilal-i Ahmer'e tevdi etmektedirler. Hilal-i Ahmer bunları kabul ettiği gibi mukabili olan meblağı nakit olarak da almaktadır.

12 Eylül Tarihli Tebliğ-i Resmi

15 EYLÜL 1921 **İLERİ**

Ankara 12 Eylül- Birkaç günden beri devam eden mukabil taarruzlarımızla Sakarya mıntıkasındaki düşman ordusu, binlerce maktul verdirilerek tamamıyla mağlup edilmiş ve tayyarelerimizin dahi iştirakiyle her taraftan icra edilen takip neticesinde muharebe meydanında ricat yolları üzerinde birçok silah, eşya, malzeme-i harbiye ve otomobiller terk edilerek ve hatta yaralılarını taşımaya fırsat bulamayarak perişan surette çekilmeye başlamıştır. Yalnız bu ricatı himaye için Beylik Köprü ve şarkında terk ettiği takriben iki fırkalık bir kuvvet bugün dahi mevziini muhafaza etmek istemiş ise de kıtaatımızın şedit taarruzlarıyla bu düşman kuvvetleri de tabiaten kuvvetli olan bu mevakiden münhezimen tard edilmiş ve bu suretle 23 Ağustos 337 den beri bilâ fasıla yirmi bir gün devam eden Sakarya Meydan Muharebesi ordumuzun tam bir zaferiyle nihayet bulmuştur.

Bir Yunan Zabiti Harbin Dehşetini Tasvir Ediyor

16 EYLÜL 1921 **İLERİ**

Yalnız bir gece içinde en şedid bir mahiyette on beş hücum vuku bulmuştur. Bu cihetten ateş ve demir yağmakta devam ediyordu.

Bu hikâyeyi nakleden zabit diyor ki: Nasıl kurtulabildiğimize hayret ediyorum. 1912 senesinden beri muharebelerde bulunuyorum. Böyle göğüs göğüse bir mücadele manzarasını hiçbir zaman görmedim. Üç defa mecruh oldum. Fakat bu gecenin hayali benim için unutulamayacaktır. Ertesi gün kuva-yı muavinenin vürudu üzerine düşmanın taarruzuna mukabil bir taarruzla mukabele ettik. Göğüs göğüse hatta bilâ mübalağa diş dişe çarpıştık. Zulmet-i leyl toplardan çıkan ziyalarla parçalanıyordu. Mitralyöz kurşunları her tarafa ölüm yağdırıyor ve bombalar yağmur gibi düşüyordu.

Haliç Dolmak Üzere

16 EYLÜL 1921 **İLERİ**

Dün Şehremaneti Haliç Vapurları Müdürü ile Elektrik Şirketi Müdürü Şehremini Celal Bey'in nezdinde içtima etmişler ve Haliç'in tathiri (temizlenmesi) meselesini müzakere eylemişlerdir. Bu halde iki sene sonra kayıkla dahi seyrüsefer icrası kabil olamayacağından tathirin biran evvel icrası takarrür etmiştir.

Harpten evvel Bahriye Nezaretinin ve şirketin ellerinde mevcut bulunan tarama dubalarıyla bu mahzur bertaraf ediliyordu. Fakat Bahriye'nin tarama dubası harp esnasında gark olmuş ve şirketin ki ise bazı alat-ı lazımesinin noksanlığı hasebiyle istifade edilememekte bulunmuştur. Bundan dolayı hiç olmasa iki ay zarfında tahtelbahir bir yol açılmak suretiyle vapurların çamura gömülmek tehlikesi bertaraf edilecektir.

İstanbul Civarında

16 EYLÜL 1921 **İKDAM**

Şehir içinde fabrika inşasını men için ittihaz edilen mukarrerat:

Boğaziçi'nin ciyadet (bulunmaz) havasını muhafaza etmek için fabrika inşasını menetmek üzere Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdürü Hüseyin Hüsnü Bey'in riyasetinde Sanayi Umum Müdürü Fuat, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesine memur Kaymakam Mahmut, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinden Doktor Vasfi, Şehremaneti Makine Sanayi Şubesi Müdürü Mustafa ve Haluk Beylerden teşekkül edilen komisyon dün Dahiliye Nezaretinde içtima ederek müzakerata devam etmiştir. Komisyon azasından bir zata mülaki olan muhabirimiz netice-i müzakerat ve mukarrerat hakkında bervech-i âti malumat almıştır:

1-Boğaziçi ve Adaların meskun sahilinde yeniden müessesat-ı sanayi tesisinin külliyen men'i.

2- Sahil-i mezkureden 300 metre dahilinde küçük müessesat-ı sanayinin bazı kuyud ile tecviz-i inşası.

3- İstanbul belediye hududu dahilinde vücuda getirilecek fabrikaların da şerait-i tesisiyelerinin nizamname-i mahsus ile tayin ve tensiki hususatına dair bir kararname kaleme alınmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Millete Beyannamesi

17 EYLÜL 1921 **İKDAM**

Mukaddes topraklarımızı çiğneyerek Ankara'ya girmek ve istiklal-i memleketin fedakâr muhafızı olan ordumuzu imha etmek isteyen Yunan ordusu yirmi bir gün devam eden pek kanlı harpten sonra avn-i hakla (Allah yardımıyla) mağlup edilmiştir. Ordumuzun mukabil taarruz geçmesi üzerine yüz geri etmek suretiyle kahraman Türk askerlerinin süngülerinden kurtulmak isteyen düşman ordusuna esna-yı ricatında aman verilmemiş ve mühim kuvvetleri Sakarya şarkında imha olunmuştur.

Sakarya'dan geçerek şaşkın ve gayrı muntazam garba teveccüh eden kısımlarının dahi arkasını bırakmayarak masum Türk milletinin hayat ve istiklaline canavarca tecavüz edenlere layık olan cezayı vermek için ordumuz sönmez bir aşk ve celadetle vazifesini ifaya devam ediyor.

İstanbul'daki o zamanki Türk Hükümetini deviren, Türk milletinin en mukaddes menafiini ayaklar altına alan vatan muhabbetinden mahrum bir takım ricalin caniyane müsamahasından bilistifade İzmir'e çıkan düşman bundan evvel dahi İnönü'nde, Dumlupınar'da mükerreren Türk azim ve imanı karşısında makhur (kahrolmuş) ve mağlup edilmişti. Ancak bu derslerden ibret almayan ve hiçbir hakka istinat etmeyerek mübarek vatanımıza tecavüz etmekte ısrar eden Yunanlılar bu defa Kral Konstantin'in saltanat hırsı için memleketlerinin bütün menabiini açtılar ve para, asker ve malzeme hususunda hiçbir fedakarlıktan çekinmeyerek aylarca hazırlandılar. Ayrıca şarktaki menafi-i siyasiyelerini muhafaza etmek için masum kanların dökülmesini arzu eden bazı ecnebi dostlarının hafi muavenetlerine ve teşviklerine istinat ettiler. Bu suretle vücuda getirdikleri muntazam ve mücehhez büyük bir ordu ile bir perva Anadolu içerilerine saldırdılar. Düşünmediler ki, Türklerin vatan sevgisiyle dolu olan göğüsleri kendilerinin mel'ûn ihtiraslarına karşı daima demirden bir duvar gibi yükselecektir. Filvaki milletimiz düşmanın hazırlıklarına mukabele için hiçbir fedakarlıktan çekinmedi. Ordumuzu takviye için para, insan, silah, hayvan, araba velhasıl her ne lazımsa kemal-i hahişle (istekle) ibzal etti. Avrupa'nın en mükemmel vesaitiyle mücehhez olan Konstantin ordusu ordumuzun techizat itibariyle de geri kalmaması ve hatta ona tefevvuk edebilmesi (üste çıkabilmesi) gibi inanılmaz mucizeyi Anadolu halkının fedakarlığına medyunuz. Maksad-ı milli uğrunda efrad-ı milletin menafi-i hususiyetlerini istihkar emrinde gösterdikleri harikalar ahfâd ve insalimizin ilelebet sermaye-i mefhareti olacaktır. Bu umumi gayretler sayesindedir ki ordumuz hiçbir dakika tereddüt etmeyerek yüksek bir kuvve-i maneviye ile düşman üzerine atıldı. Canımızı namusumuzu almak üzere Haymana ovalarına gelen düşman efradının esir düştükleri zaman alicenap askerlerimizden ilk nida-yı istirham olarak bir parça ekmek istemeleri manzarası mağrur düşmanlarımızın akıbetini gösteren manidar bir levhadır. Bu derece azim bir fedakârlık hissi ile topraklarını müdafaa eden milletimiz ne kadar iftihar etse hakkıdır.

İstiklal mücahidemizde inayet-i samedanisini Türk milletinden esirgemeyen cenab-ı hakka hamdüsena etmeyi asla unutmayalım. Bizler esasen meşru olan davamızda inayet-i ilahiyeden hiçbir zaman ümidimizi kesmedik, hiç kimsenin hakkına tecavüz etmek istemediğimiz gibi diğerleri tarafından da hakk-ı hayat ve istiklalimize riayet olunmasından başka bir davamız yoktur. Hudut-ı milliyemiz dahi-

linde müdahale-i ecnebiyeden azade olarak her medeni millet gibi hür yaşamaktan başka bir gayesi olmayan Türk milletinin hakk-ı meşruu nihayet alem-i insaniyet ve medeniyet tarafından teslim olunacaktır. Ancak silahlarımızı maksadımız tamamen istihsal olunduktan sonra bırakacağımızdan pek yakın olan bu mesut ana kadar kemafi's- sabık bütün efradı milletin azami gayret ve fedakârlık göstermesine intizar eylerim. Cenab-ı Hak tevfikat-ı samedanisini idame buyursun, amin.

14 Eylül 1937 Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal

Mağlup Düşmanı Kamilen İmha Etmek İçin Umumi Seferberlik

17 EYLÜL 1921 **İKDAM**

Ankara 15 Eylül- Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri âtideki emirnameyi tamim buyurmuşlardır: 14-15 Eylül gece yarısından itibaren bütün Anadolu'da umumi seferberlik ilan edilmiştir. Mağlup düşmanı Anadolu içerisinde en son neferine varıncaya kadar imha için ilan edilen seferberlikte istihdaf edilen gayeye vasıl oluncaya kadar lüzum hasıl oldukça silah altında bulunan sınıflardan maada esnan erbabı taht-ı silaha celp olunacaktır. Taht-ı silaha celp edilecek sınıfları Müdafaa-i Milliye Vekaleti tayin ve icap eden makamata tebliğ eyleyecektir. Bilumum vekaletlere ordu ve müstakil ordu mıntıka kumandanlıklarına tebliğ edilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal

Anadolu Haberleri

20 EYLÜL 1921 **İKDAM**

Azerbaycan ile Ankara Arasında

Ankara ile Azerbaycan hükümetleri arasında akt olunan bir itilâf mucibince, Azerbaycan Hükümeti Türk ordusuna muhtaç olduğu petrol, benzin ve saireyi temin edecektir. İşbu mevat Türk hududunda teslim olunacaktır.

Bilmukabele Ankara Azerbaycan'a bazı menafi-i iktisadiye temin eyleyecektir.

Rusya'dan Mühimmat Geliyor

Son hafta zarfında Rusya'dan Bahr-i Siyah'taki Türk limanlarına çok miktarda mühimmat gelmiştir. İşbu mühimmat dahile sevk olunmuştur.

Hububat ve Kömür Gidiyor

Son iki hafta zarfında Anadolu'dan Bolşevik Rusya'ya 18 000 ton hububat ile 12 000 ton kömür gönderilmiştir.

Gelinin Fedakarlığı

21 EYLÜL 1921 **İKDAM**

Kastamonulu Ziya Efendi'nin kerimesi Hatice Hanım'ın bize iltihak eden Cezayirli bir Müslüman ile izdivacı takarrür eder ve düğün hazırlığına başlanır, babası ancak bin kuruşluk bir memur olan bu fakir aile kızının mürüvveti için ne yapar ne eder güzel bir gelin elbisesi alır.

Tam düğün günü Hatice Hanım arkasına basma bir entari geçirir ve hayatının yegâne zevkini teşkil eden gelin elbisesini Hilal-i Ahmer'e terk ettiğini söyler. Bütün nasihatlar, ısrarlar para etmez en nihayet pazara gönderilir ve otuz liraya satılır. Bu gelinlik elbisesinin bedelinin yarısı yine Hatice Hanım'a terk edilmek istenirse de kabul etmez ve olduğu gibi Hilal-i Ahmer'e teberru eder.

Hatice Hanım şüphesiz ki bu harbin en büyük kahramanları arasına girecek bir kadındır.

(Hakimiyet-i Milliye)

İzmir ve Trakya'nın Sahiplerine İadesi

22 EYLÜL 1921 **İKDAM**

İsviçre'nin Cenevre şehrinde Cemiyet-i Akvama kabul olunmayan akvam murahhaslarından mürekkep olarak teşekkül eden Hukuk-ı Akvam Cemiyeti'nin akdettiği son içtimada azadan birinin talebi üzerine Türk-Yunan meselesi mevzubahis olmuş; Yunanlıların İzmir ve Trakya'daki Türk topraklarına tasallutu hakkındaki mebahisattan sonra Türk topraklarının tahlisi esbabının teminine çalışılması talep edilmiştir.

Bu teklif üzerine içtimada hazır bulunan Yunan mümessilleri aleyhlerindeki bu teklife itiraz ederek ırken ve tarihen gerek Trakya'nın ve gerek İzmir'in Yunanistan'a aidiyetini ileri sürmüşlerdir.

Diğer aza dehşetli gürültülerle Yunan mümessilinin sözünü keserek İzmir ve Trakya'da ekseriyetin Türklerde bulunduğunu ve bunun en aşikar ve canlı delili de Londra Sulh Konferansı tarafından mevzubahis topraklar üzerinde âra-yı umumiye müracaat edilmesi hakkında ittihaz edilen kararın Türkler tarafından derhal kabul edilmesine mukabil Yunanlılar tarafından reddedilmesi keyfiyeti olduğunu beyan etmişlerdir.

Ba'dehû mecliste hazır bulunan İsviçre Salib-i Ahmer Reisi söz alarak Yunanlıların Anadolu ve Rumeli'ndeki Türk arazisinde ika eyledikleri mezalimi şiddetli bir lisanla tenkit etmiştir. Ve heyetten bu gözleri karartan fecayie nihayet verdirilmesi ve Yunan'ın bu fecayiden mesul edilmesi için Sulh Konferansı'na müracaat olunmasını teklif etmiştir. Teklif üzerine cemiyet tarafından büyük bir ekseriyetle hususat-ı âtiyenin temini zımnında Sulh Meclis-i Alisine müracaat edilmesi taht-ı karara alınmıştır:

1- İzmir ve Trakya'nın Yunanlılar tarafından tahliye edilerek Türklere iade ettirilmesi.

2- Garbi Trakya için âra-yı umumiyeye müracaat edilmesi.

Ankara'dan Tavassut Haberlerinin Tekzibi

23 EYLÜL 1921 **İKDAM**

Roma 21- Ankara'nın Roma ve Paris hükümetleri nezdinde Türklerle Yunanlılar arasında bir itilâfın serian akdi hususunda bir tavassut icrası için teşebbüsatta bulunduğuna dair haberler salahiyettar menabiden tekzip edilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Gazilik Unvanı ve Müşirlik Rütbesi Tevcihi

26 EYLÜL 1921 **İKDAM**

Ankara 22 Eylül Anadolu Ajansı - Büyük Millet Meclisi tarafından Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine gazi unvanıyla müşir rütbesi tevcihi münasebetiyle ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşalar tarafından âtideki tebrik telgrafları keşide edilmiştir. Başkumandan Müşir, Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine:

Büyük Millet Meclisi'nin uhde-i devletlerine müşir rütbesiyle gazilik unvanını tevcih buyrulduğunu memnuniyetle haber aldım. Milleti yükseltmek ve onu istiklaline kavuşturmak hususundaki mesai-i vatanperveranelerinin büyük milletimiz nezdinde bu suretle takdirini muazzam mücahedenizde temadi-i muvaffakiyetine beraat-i istihlal addediyorum. Tebrikatımın lütfen kabulünü zat-i Samilerinden rica ederim.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Birinci Ferik Fevzi

Türkiye Büyük Millet Reisi, Başkumandan, Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine:

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından zat-ı riyaset penahilerine müşir rütbesi ve gazi unvanı tevcihini milletimiz tarafından doğrudan doğruya orduya müteveccih bir eser-i taltif ve takdir addediyoruz. Ve bu sebeple cidden müftehir ve mübahiyiz. Bizim mukaddes davamızın dahil ve hariçte timsal-i zaferi olan zat-ı riyaset penahilerinin Türk ordularının Başkumandanlığını deruhte buyurmaları muzafferiyet için nasıl bir amil-i müessir oldu ise gazi unvan -ı iftiharında da son düşman neferini imha için orduda yeni bir şevk ve hamaset husule getireceğini arz ve temin eylerim.

Garp Cephesi Kumandanı İsmet

Moskova Muahedesinin Kars'ta Teatisi Merasimi

28 EYLÜL 1921 **İLERİ**

Ankara 22- Anadolu Ajansı. Kars'tan iş'ar olunduğuna göre Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Rusya Sovyet Hükümeti arasında akd olunan Moskova Muahedenamesinin teatisi merasimi bu gün öğleden sonra saat dörtte kıtaat ve ahalinin iştirakiyle fevkalade mutantan bir surette icra edildi. Merasim salonunda Kars yerli ahali ve memurini ile ümera ve zabitan Rus Sovyet Hükümeti'nin vilayat-ı şarkiye Baş Şehbenderi ve arkadaşlarından mürekkep bir heyet, askeri idadisi talebesinden yirmi kişilik bir müfreze, Kars'taki kıtaat-ı silahendazlarından birer nefer hazır bulunmuşlardır. Kars kalesinden atılan toplarla merasim tesid edildi. Çay ziyafeti esnasında mektep talebesi tarafından Rus heyeti reisine hediye edilen bir bayrağın resm-i takdimi gerek mumaileyhi ve gerek davetlileri pek ziyade mütehassis etti. Yekdiğerine mülasık (bitişik) bir Türk ve bir Rus bayrağı üzerinde Rus bayrağına Türkçe, Türk bayrağına Rusça olarak Moskova Muahedesinin Kars'ta teatisi hatırasını tesbit eden cümleler yazılmıştı. Türk ve Rus heyetleri reisleri tarafından müteakiben nutuklar irad edilmiş ve merasim fevkalade samimi olmuştur.

Tramvay Amelesinin Dünkü Grevi

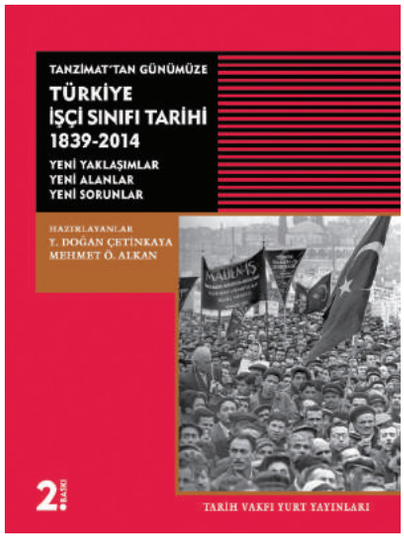
30 EYLÜL 1921 **İKDAM**

Dün tramvay vatmanları nezdlerine şirketin çırak olarak terfik ettiği adamları yanlarına almak istememişler ve tramvayları tevkif ederek işlemekten imtina etmişlerdir. Fakat polislerin müdahalesi ile vatmanların tatiline mani olunmuşsa da bilahare amele murahhasları elektrik cereyanını da kat' ettiklerinden dün tramvaylar on ikiden sonra seyr ü sefer edememişlerdir.

Tramvay şirketi komiseri Nafia ve Dahiliye nezaretlerine müracaat ederek müsebbiplerin tecziyesini talep etmiştir. Polis Müdüriyeti'ne verilen kati emir üzerine elektrik cereyanını kesenler ile arabasını terk eden vatmanlar tecziye edilmek üzere taharri edilmiştir. Bilahare amelenin bir kısmı cebren işinin başına gelmiş ve tramvaylar işlemeye başlamıştır. Dünkü tatil-i eşgali amele haklarına vuku bulan bir tecavüze karşı yapılmış bir protesto mahiyetinde göstermiş ve Beşiktaş merkezinden kendi arzuları ile işlemek isteyen on bir vatmanın bu hareketine fiilen müdahalede bulunmamışlar ve bu on bir vatman tramvaylarını işletmişlerdir. Ameleden bir kısmı bu gün de greve devam niyetindedirler. Türkiye Sosyalist Fırkası yeni vatmanların evvelce çıkarılan yirmi kişinin yerine alınmasına muhalefet ederek bu yirmi kişi işlerine iade edilmediği takdirde grev ilan edeceklerini ve bunun umumi olacağını beyan eylemekte idi.

Amelenin evvelce metalibi hakkında Avrupa'daki şirket direktöründen vaki istifsara cevap gelmiştir. Buna binaen Umum Kuva-yı İşgaliye Başkumandanlığı'ndan Türkiye Sosyalist Fırkası'na yazılan bir tezkerede kumpanya ile müzakereye tekrar başlanılması bildirilmiştir.

HAZIRLAYAN: **BAŞAK EMİR**

Y. Doğan Çetinkaya ve Mehmet Ö. Alkan'ın, "Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de İşçi Sınıfı Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar" kitabının ikinci baskısı Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıktı!

2015 yılında Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan ilk baskısını yapan Y. Doğan Çetinkaya ve Mehmet Ö. Alkan'ın "Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de İşçi Sınıfı Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar" kitabı ikinci baskısıyla yeniden raflardaki yerini aldı! Kitabımıza vakfımızın web sitesinden ve kitapçılardan ulaşabilirsiniz.

Tarih Vakfı ile Koç Üniversitesi ANAMED Kütüphanesi ortaklığında düzenlenen Kütüphane Konuşmaları'na Ağustos ayında, Gönül Bozoğlu (Newcastle University) konuk oldu. 3 Ağustos 2021 Salı günü saat 18:00'de uzaktan erişimle ve İngilizce olarak gerçekleşen söyleşinin başlığı "From the Museum to the Living Room: The Unseen Heritages of the Greek Communities of Istanbul" idi. Bu söyleşide, bellek haritalama ve film yapımcılığının, alternatif mirasları ve tarihleri sunmanın yolları olarak nasıl kullanıldığı üzerinde tartışıldı. Söyleşinin moderatörlüğünü Mads Daugbjerg (Aarhus University) üstlendi.

Covid-19 pandemisi tedbirleri kapsamında 16 Mart 2020'den itibaren ofisimizi evlerimize taşımıştık, ancak Temmuz'un son haftasından başlayarak Ağustos ayımızı Eminönü'nde bulunan ofisimize dönmenin mutluluğuyla geçirdik. Sizleri de bekleriz!

30. yılımızda ve yaşımızda her yaş günü ve herkesin günü özeldir diye sizler için özel gün e-kartları hazırladık. Fonzip sayfamız üzerinden ulaşabileceğiniz e-kartlarımızı Vakfımıza bağış yaparak ulaşabilirsiniz. Ayrıca henüz ziyaret etmediyseniz, târîh-şinâs dükkanımıza da bekleriz.

30 yıllık tarihiyle kendini insan hakları temelinde eleştirel ve alternatif bir tarih anlayışı geliştirmeye adayan vakfımız sizlerin de desteğiyle çalışmalarına devam ediyor. Siz de Tarih Dostu olarak vakfımıza destek olabilirsiniz.

Tarih Dostu olduğunuz zaman Toplumsal Tarih dergimiz her ay ücretsiz olarak size gönderilecek. Ayrıca Tarih Vakfı Yurt Yayınlarımızdan %50 indirim kazanacaksınız. Tarih ve sosyal bilimler alanında ülkenin en önemli yayınevlerinden biri haline gelen Tarih Vakfı Yurt Yayınlarından %50 indirim kazanın. Tüm etkinliklerden %10 indirim kazanın. Türkiye'nin 25 yaşını dolduran tek tarih yayını olan Toplumsal Tarih dergimiz her ay kapınıza gelsin. Tarihe dair demokratik perspektifi beraberce geliştirelim.

Aylık katkı tutarı 50 TL olan Tarih Dostluğu'muzun yanı sıra Öğrencilere ve akademisyenlere yönelik dostluk paketlerimiz de mevcuttur. Kurumsal Dostluklar ve daha fazlası için: tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Vakfımızın dostu olun, tarihimizin dostu olun!
Tarihimize beraber renk verelim.

Osmanlı Aşiret Mektebi'nde Gündelik Hayat*

TUTKU AKIN

1892 YILINDA II. ABDÜLHAMİD'İN EMRİ İLE KURULAN AŞİRET MEKTEBİ, SAYGIN ARAP AŞİRETİ REİSLERİNİN ÇOCUKLARININ EĞİTİMİNİ HEDEFLEYEN ÖZEL BİR OKUL KONUMUNDAYDI. BAŞLANGIÇTA SADECE ARAP AŞİRET REİSLERİNİN ÇOCUKLARININ TAHSİLİ İÇİN AÇILMIŞSA DA DAHA SONRAKİ YILLARDA ÖNEMLİ KÜRT VE ARNAVUT AŞİRETİ REİSLERİNİN ÇOCUKLARI DA ÖĞRENCİ OLARAK ALINMIŞTIR.

Bu yazının amacı, İstanbul'a oldukça uzak vilayetlerden gelen aşiret reisi çocuklarının çeşitli disiplin mekanizmaları ile şekillendirilen okul ortamına uyum sağlama yolunda yaşadığı sorunlara, İstanbul'daki gündelik hayat deneyimlerine odaklanarak Aşiret Mektebi'ni salt bir eğitim kurumu olmaktan öte çeşitli öğrenci yaşanmışlıklarının bulunduğu sosyal bir mekân olarak ele almaktır. Okuldaki yaşam nasıldı sorusuna cevap arayan bu yaklaşım, II. Abdülhamid'in siyasi amaçları doğrultusunda aşiret reislerinin çocukları üzerinde kurmaya çalıştığı denetim ve gözetimini daha görünür kılarak Aşiret Mektebi öğrencilerinin bu yolda neler deneyimlediklerini ortaya serecektir.

Osmanlı eğitim tarihi literatüründe Aşiret Mektebi, güçlü Müslüman aşiretlerinin reislerinin çocuklarını Osmanlı idari yapısına entegre etmeyi amaçlayan bir sosyal mühendislik projesi olarak tanımlanır. Aşiret Mektebi'nin sadece belirli siyasi amaçlara hizmet ettiğini belirten salt bir kurumsal tarih yaklaşımının ve her öğrencinin aynı şekilde deneyimlediği kolektif bir ortam olarak ele alınmasının okuldaki öğrenci yaşanmışlıklarını göz ardı ediyor olduğu kanısındayım. Aşiret Mektebi öğrencilerinin okuldaki gündelik hayatlarının incelenmesi bakımından Osmanlı eğitim tarihi literatüründe önemli bir boşluk bulunmaktadır. Bu boşluğu doldurabilmek adına, Osmanlı arşiv belgeleri aracılığıyla 1892-1899 yılları arasındaki olaylar üzerinden aşiret reislerinin çocuklarının okuldaki günlük hayat deneyimlerine odaklanacağım.

Aşiret Mektebi'nde öğrenci hayatı nasıldı sorusu ile yola çıkarak öğrenci yaşanmışlıklarına odaklanmanın denetim ve gözetim kurma amacıyla eğitim kurumlarına sirayet eden siyasi gücün, Osmanlı eğitim tarihi literatüründe idealize edilenin aksine, okuldaki kriz anlarında nasıl kristalize olduğunu ortaya koyacağı kanısındayım. Diğer bir deyişle, Aşiret Mektebi öğrencilerinin gündelik hayat deneyimleri-

Aşiret Mektebi (1892-1983)
ABD Kongre Kütüphanesi,
II. Abdülhamid Koleksiyonu,
LC-USZ62-81454

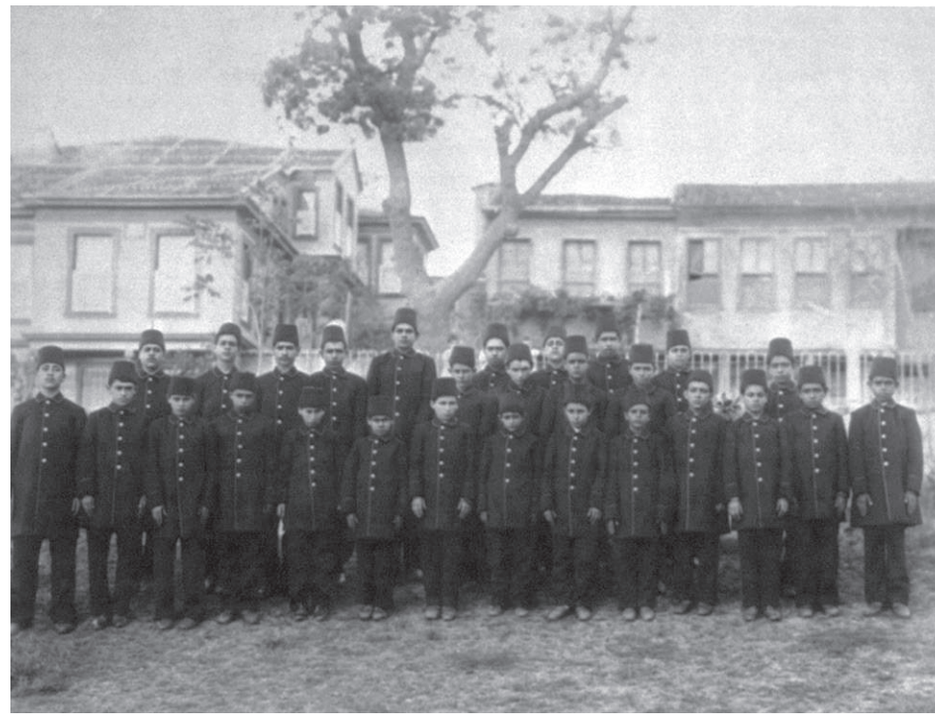
nin, II. Abdülhamid'in eğitim vasıtasıyla aşiretlere nüfuz etmeye çalışan siyasi iktidarının öğrencilerin tepkileri ve sorunları karşısındaki kırılganlığını göstereceği inancındayım.

AŞİRET MEKTEBİ VE ABDÜLHAMİD DÖNEMİ EĞİTİMİ

1892 yılında II. Abdülhamid'in emri ile kurulan Aşiret Mektebi, saygın Arap aşireti reislerinin çocuklarının eğitimini hedefleyen özel bir okul konumundaydı. Başlangıçta sadece Arap aşiret reislerinin çocuklarının tahsili için açılmışsa da daha sonraki yıllarda önemli Kürt ve Arnavut aşireti reislerinin çocukları da öğrenci olarak alınmıştır. Beş yıllık yatılı bir eğitim programına sahip olan okula 12-16 yaş arası Müslüman aşiret reislerinin çocukları kabul edilmiştir. Ders programında Kuran, ilmihal, lügat, hesap, imla, Arapça, Osmanlı Türkçesi, Fransızca, Hat, İslam tarihi, Osmanlı coğrafyası ve tarih dersleri bulunmaktadır. İlk iki sene İstanbul Kabataş'ta bugünkü Kabataş Meslek Lisesi'nin bulunduğu binada faaliyet gösteren okul, 1894 yılında Beşiktaş'ta bulunan Esma Sultan Yalısı'na taşınmıştır. Aşiret Mektebi Şubat 1907 tarihinde net olarak bilinmeyen bir sebeple kapatılmıştır. Pek çok kaynakta öğrencilerin verilen yemekleri beğenmeyerek mektep yönetimine isyan etmeleri kapanış gerekçesi olarak gösterilse de bazı tarihçilere göre okulun kapatılmasının gerçek nedeni o günkü siyasi fikir akımlarının etkisine girmesi ve II. Abdülhamid tarafından hedeflenen gayelere hizmet edemez hale gelmesidir.

Aşiret Mektebi özelinde Alişan Akpınar ve Eugene Rogan'ın çalışmaları dikkate değerdir. İmparatorluğun Berlin Antlaşması'ndan sonraki Müslüman ağırlıklı yapısına dikkat çeken Akpınar, Arap aşiretlerinin ise Osmanlı yönetiminden ayrılma tehlikesi arz eden en önemli Müslüman kesim olduğunu belirtir.[1] Akpınar'a göre Aşiret Mektebi, II. Abdülhamid'in imparatorluğu bir arada tutma yolunda Müslüman aşiretlere karşı yürüttüğü politikanın bir uzantısı olmuştur. Aşiret Mektebi'ni bir sosyal mühendislik projesi olarak nitelendiren Eugene Rogan ise, sosyal ve politik bir organizasyona sahip aşiretlerin kendi aralarında bir bağlılık sağlayarak belirli bir davranış kuralları bütünü, bir tahkim ve adalet sistemi oluşturduğuna yani merkezi Osmanlı yönetiminin kendisi için iddia ettiği ne varsa sağlayan yapısına karşı önemli bir tehdit teşkil ettiğine dikkat çeker. Aşiret Mektebi'ni bu yönetimsel ikiliği yıkmaya çalışan ve aşiretlerin kendi yönetim mekanizmaları yerine merkezi Osmanlı idaresini yerleştirmeye çalışan bir girişim olarak değerlendirir.[2] Akpınar ve Rogan'ın çalışmalarının, okul ile ilgili temel hususları detaylı olarak ortaya koymakla beraber, Aşiret Mektebi'ni güçlü Müslüman aşiretlerini merkezi otoriteye bağlamayı hedefleyen salt bir kurum olarak değerlendiriyor olduğu kanısındayım. Oysaki, Aşiret Mektebi, farklı coğrafyalardan İstanbul'a ilk kez gelmiş, çoğunluğu 12-16 yaş arası çocukların yeni bir hayata uyum sağlama yolunda yaşadığı zorlukları ve günlük hayat deneyimlerini barındıran sosyal bir mekânı da teşkil ediyor.

Aşiret Mektebi, ana hatları ile merkezi otoriteyi hâkim kılmaya çalışan, öğrenciler üzerinde disiplin ve denetim mekanizmaları kurmayı hedefleyen, İslami birlik vurgusunun baskın olduğu II. Abdülhamid dönemi eğitim politikasının da önemli bir yansımasıdır. 19.yüzyıl Osmanlı eğitim konusunu; İslam, otorite ve disiplin ekseninden elen alan Selçuk Akşin Somel, 1830'lardan itibaren Osmanlı yönetiminin okulları sosyal bir İslami disiplin sağlama yolunda kurumsal bir araç olarak kullandığını belirterek, II. Abdülhamid döneminde bu durumun zirveye ulaştığını savunur.[3] II. Abdülhamid dönemi eğitim meselesini merkezi yönetimin vilayetleri düzenleyerek siyasi otoriteyi tesis edebilmek gibi amaçları üzerinden in-

Bir grup Aşiret Mektebi öğrencisi
ABD Kongre Kütüphanesi, II. Abdülhamid Koleksiyonu, LC-USZ62-81986

Aşiret Mektebi öğrencileri. ABD Kongre Kütüphanesi, II. Abdülhamid Koleksiyonu, LC-USZ62-81469

Aşiret Mektebi öğrencisi. ABD Kongre Kütüphanesi, II. Abdülhamid Koleksiyonu, LC-USZ62-81457

celeyen Emine Evered ise Osmanlı eğitim politikalarını, imparatorluğun etnik çoğulluğunu sürdürmeye çalışırken aynı zamanda kişilere II. Abdülhamid yönetimine karşı bağlılık ideolojileri dayatmaya çalışan bir yönetim aracı olarak değerlendirir.[4]

Osmanlı eğitim tarihi literatürünün önemli isimlerinden Benjamin Fortna, II. Abdülhamid dönemi eğitim kurumlarına içinde öğrencilerin hayatlarını sürdürdüğü, farklı öğrenci deneyimlerini ve sorunlarını barındıran mekanlar olarak yaklaşır.[5] Bu bağlamda Fortna, Osmanlı eğitim kurumlarının tek biçimli ve mekanik bir işlevi olduğunu belirten çalışmaları eleştirerek II. Abdülhamid dönemi eğitim kurumlarının öğrencilerin siyasi otoriteye ve onun dayatmalarına karşı farklı tepkilerini barındırdığını öne sürer. Benjamin Fortna ile benzer bir yaklaşımla, Aşiret Mektebi'ni farklı öğrenci deneyimlerini, sorunlarını ve disiplin mekanizmalarına karşı öğrenci tepkilerini barındıran sosyal bir ortam olarak ele almaya çalışacağım.

ÖĞRENCİLERİN FİZİKSEL VE PSİKOLOJİK RAHATSIZLIKLARI

Arşiv belgeleri incelendiğinde Aşiret Mektebi öğrencilerinin sık sık çeşitli hastalıklarını dile getirdikleri görülür. Öğrencilerin günlük hayatlarını zorlaştıran bu hastalıkların farklı nedenleri olduğu söylenebilir. Öğrenciler İstanbul'un iklimine ve okulun fiziksel şartlarına uyum sağlayamıyorlardı. Kimi öğrenciler için ise ailelerinden ve memleketlerinden uzakta olmak birtakım psikolojik sorunlar doğuruyordu. Bazı öğrenciler için bu hastalıklar memleketlerine dönebilme yolunda birer bahane oluyordu. Hastalık durumlarında okul yönetimi öğrenciler için farklı kararlar almıştır. Okul yöneticileri bazı öğrencileri eğitime devam edemeyeceği gerçeğini kabullenip bir süreliğine de olsa memleketlerine göndermek zorunda kalırken kimi öğrenciler İstanbul'da tedavi altına alınmıştır.

Öğrencilerin, fiziksel rahatsızlıklarının önemli bir bölümünü okulun Kabataş'taki binasında eğitim-öğretim yaptığı 1892-1894 yılları arasında yaşadığı söylenebilir. Okul yöneticilerinin raporlarında da görüldüğü gibi, Kabataş'ta bulunan bu bina eğitim öğretim için uygun değildi. Özellikle okulun rutubetli ortamı birçok öğrencinin hastalanmasına neden olmuştu. Öğrencilerin okulun fiziki şartlarından ötürü hastalanarak eğitime devam edemez hala geldiğini belirten Sadrazam Abdülkerim, okulun acilen başka bir binaya taşınması gerektiğini söyler.[6] Bu dönem yokuştan dolayı yalıyı kullanmakta zorlanan Esma Sultan'a başka bir yalı tesis eden Abdülhamid, Esma Sultan Yalısı'nın satın alınarak okulun buraya taşınması kararını verir. Böylelikle okul 1894 yılından itibaren Esma Sultan Yalısı'nda faaliyet göstermeye başlar.

Aşiret Mektebi 3. sınıf öğrencisi Trablusgarplı Mehmet Efendi, okulun ilk yıllarından beri ağzında ve yüzünde belirlen çeşitli yaralarla mücadele ediyordu.[7] Birçok kez tedavi altına alınan Mehmet Efendi'nin hastalığı İstanbul'un iklim şartlarından ötürü ilerlemişti. Yaraların tüm vücuda sıçraması derslere devam etmesinin önünde de engel oluşturuyordu. Hastalığın daha da ciddi boyutlara ulaşacağını düşünen okul doktoru, Mehmet Efendi'nin daha fazla İstanbul'da kalmamasını, hava değişimi için memleketine gönderilmesi gerektiğini söyler.

Okul doktorunun raporu ile yetinmeyen Aşiret Mektebi yönetimi ilk başta öğrenciyi memle-

ketine gönderme fikrine sıcak bakmaz ve Mehmet Efendi'nin durumunun bir de Mekteb-i Tıbbiye doktorlarından oluşan bir heyet tarafından incelenmesi gerektiğini söyler. Mehmet Efendi'nin cilt hastalığının İstanbul'un fiziki koşulları tarafından tetiklendiğini belirten heyet de hastalığın hafifleyebilmesi için öğrencinin memleketine gönderilmesi gerektiği sonucuna varır. Hastalığın ciddiyetinin fark edilmesiyle Mehmet Efendi iki ay süre ile memleketine gönderilir.

Van'daki Seyyid aşiretinden gelen Ali Efendi'nin durumu incelemeye değer bir başka örnek teşkil ediyor.[8] Okulun 359 numaralı 2. sınıf öğrencisi Ali Efendi, ailesini ve memleketini çok özlediğini ve artık aşiretine dönmek istediğini söyler. Gün içerisinde bir iki kez bayılan öğrenci eğitime devam edemeyecek hale gelir. Bir hafta içerisinde her gün bayılan ve bu bayılmaları uzun süren Ali Efendi, kayıtlara göre Sevda-yı Vatan hastalığına tutulmuştur. Durumu kötüleşen Ali Efendi'nin Aşiret Mektebi yönetimi için endişe teşkil etmeye başlamasıyla Ali Efendi hem ailesiyle hasret gidermesi hem de hava değişimi için bir ay süre ile memleketine gönderilir.

Ali Efendi'nin rahatsızlığının gerçekten psikolojik kaynaklı çeşitli fiziksel semptomlar gösteren bir hastalık mı yoksa memleketine gidebilme yolunda bayılma gösterileri mi olduğu net olarak bilinmese de pek çok öğrencinin okuldaki günlük hayatlarını zorlaştıran birtakım fiziksel ve psikolojik sorunlar yaşadığı yadsınamaz bir gerçek.

ÖĞRENCİLER GERİ DÖNMEK İSTİYOR

Aşiret Mektebi öğrencilerinden bazıları okula uyum sağlayamadıklarını, burada kalmak istemeyerek

Aşiret Mektebi öğrencisi. ABD Kongre Kütüphanesi, II. Abdülhamid Koleksiyonu, LC-USZ62-81457

Aşiret Rüesasının Aşiret Mektebi'ndeki evlatları, 1892
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, (II.Abdülhamid Görsel Arşivi)

memleketlerine, ailelerinin yanına dönmeyi arzu ettiklerini belirten dilekçeler yazmışlardır. Bu öğrencilerden biri Şazeli Efendi'dir.[9] Birinci sınıf öğrencisi Şazeli Efendi okuldaki yaşam şartlarının ve derslerin kendisini çok zorladığını, bu yüzden memleketine, ailesine ve alışkın olduğu yaşama dönmek istediğini söyler. Şazeli Efendi'nin dilekçesi okul yönetimini bir hayli kızdırmış olacak ki okul müdürü Ali Nazima böyle bir isteği öğrencilerin cahiliyetinin ve barbarlığının dışa vurumu olarak nitelendirir. Okul yönetiminden gelen cevapta bu isteğinin kesinlikle kabul edilemeyeceği, Şazeli Efendi'nin eğitimine büyük bir özenle devam etmesi gerektiği belirtilir.

ÖĞRENCİLERE KAHVEHANE YASAĞI

1897 yılında öğrencilerden birkaçının Beyoğlu ve Beşiktaş cihetlerindeki kahvehanelere gittiğini fark eden okul müdürü Ali Nazima, Maarif Nezaretine yazdığı mektupta Aşiret Mektebi öğrencilerinin kahvehanelere gitmelerinin acilen yasaklanması ve öğrencilerin tatil günlerinde İstanbul'da vakit geçirdiği mekanların sıkı bir denetim altına alınması gerektiğini belirtir.[10] Böyle bir olayın sık sık yaşanmadığını iddia eden okul müdürü, Mustafa isimli bir öğrencinin teşviki ile diğerlerinin de kahvehanelere gittiğini söyler. Mustafa ve Seyit dışında birkaç öğrencinin daha bu mekanlara girip çıktığını tespit eder. Diğer öğrencilere bir uyarı teşkil etmesi için Mustafa'nın yıllık memleket izni iptal edilirken Seyit ve diğer öğrencilerin üç hafta süre ile tatil günlerinde okul dışına çıkmamalarına karar verilir. Ali Nazima, Aşiret Mektebi öğrencilerinin kahvehanelere gitmelerinin yasaklanması gerektiğini de defaatle belirtir.

Aşiret çocuklarını İstanbul'un, öğrencilerin ahlaki gelişimleri üzerinde olumsuz etkiler yaratabilecek ortamlarından korumayı amaçlayan II. Abdülhamid özel olarak verdiği emir ile Aşiret Mektebi öğrencilerinin Beyoğlu'na gitmekten tamamen menedilmelerini, Beşiktaş cihetinde ise kahvehanelere gitmelerinin yasaklanmasını ve öğrencilerin tatil günlerinde gittiği yerlerin okul yönetiminin sıkı denetimine alınmasını buyurur.

FENDİ EFENDİ ANNESİNE GİTMEK İSTİYOR

Okul yönetiminin, öğrencilerin günlük hayatları üzerindeki kontrolü İstanbul ile sınırlı kalmamış, öğrenciler izin dönemlerinde memleketlerinde iken dahi denetim ve gözetim devam etmiştir. Fendi Efendi'nin başından geçen olay bu durumun net bir örneğidir.[11] Aşiret Mektebi ikinci sınıf öğrencilerinden Fendi, izin döneminde memleketi Amara'ya (Irak) gider. Fendi Efendi'nin annesi ise bu ziyareti sırasında farklı bir bölgede bulunmaktadır. Arşiv kayıtları gösteriyor ki, annesini ziyarete gitmek isteyen Fendi Efendi bulunduğu bölge dışına çıkabilmek için memleketinde kendisinden sorumlu kumandandan izin almak zorundadır. Aşiret Mektebi öğrencileri okulun tatil döneminde memleketlerinde iken bölgelerinde onlardan sorumlu olarak bulunan kumandan, öğrenciler üzerindeki kontrol ve denetiminin İstanbul dışına olan bir uzantısı olarak yorumlanabilir. Kumandan öncelikle İstanbul'a durumu anlatan bir yazı gönderir. Okul yönetimi Fendi'nin kumandanı eşliğinde olması şartıyla annesinin bulunduğu bölgeye gitmesine izin verir.

ÖĞRENCİLER DERSLERİ BOYKOT EDİYOR

Aşiret Mektebi öğrencilerinin okuldaki hayatları incelendiğinde öğrencilerin okul yönetiminin gittikçe arttığı gözlenen kontrol ve disiplin mekanizmalarına karşı sessiz kalmayarak çeşitli tepkiler verdikleri görülür. Bunlardan en önemlisi öğrencilerin 1898 senesinde dersleri boykot etmesidir.[12] Okul müdürü Ali Nazima'nın Maarif Nezareti'ne yazdığı raporda öğrencilerin derslere girmedikleri belirtilir. Memleketlerine izine gidebilmeleri için öğrencilerin böyle bir boykota giriştiğini söyleyen Ali Nazima, okulda eğitim-öğretime devam edilemediğini ve sorunun acilen çözülmesi gerektiğini yazar.

Maarif Nezareti bu olaya ehemmiyet vermiş olacak ki okula durumu incelemeleri için iki memur gönderir. Hasib Efendi ve Azmi Bey'in okuldaki incelemeleri sırasında neler yaşandığını yine Ali Nazima'nın raporundan öğreniyoruz. Boykotun başlatılmasında okul yönetiminin herhangi bir suçu olmadığını iddia eden Ali Nazima, Kuran dersi sınavlarının yapılabilmesi için öğrenci izinlerini bir ay süre ile iptal etmek zorunda kaldıklarını belirtir. Bu sebeple başlatılan boykota Hasib Efendi ve Azmi Bey derhal müdahale etmişlerse de öğrenciler derslere girmemek konusunda ısrarcıdır. Kendilerini okul bahçesine kilitleyen öğrenciler hiçbir öğretmenin de içeriye girmesine müsaade etmez. Bahçeden çıkmaya ikna edilemeyen öğrenciler bununla yetinmeyip çığlıklar ata ata ağlamaya başlar. Hatta ağlamaları ve bağırmaları öyle şiddetlidir ki sesleri Yıldız Sarayı'na kadar ulaşır ve neler olduğunu merak eden II. Abdülhamid, durumu öğrenmesi için okula derhal bir memur gönderir. Okulda bulunan üç memur da ilk başta öğrencilere zarar vermemek için yaklaşmaya cesaret edemez, onlara nasihatler vermekle yetinirler. Öğrencilerin ağlamalarının ve çığlıklarının şiddetli bir şekilde devam etmesiyle Azmi Bey, bahçeye zorla girer ve öğrencilerden birkaçını tokatlar. Azmi Bey'in tavrından korkmuş olacaklar ki bazı öğrenciler okula girmeye

Kağıthane'de verilen bir ziyafette Aşiret Mektebi öğrencileri, 1891
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, (II.Abdülhamid Görsel Arşivi)

ikna olurken diğerleri bahçede ders boykotuna devam eder.

Azmi Bey'in okuldaki incelemeleri sonucu Maarif Nezareti'ne yazdığı rapor Aşiret Mektebi öğrencilerinin profilleri ve okuldaki hayatları hakkında önemli izlenimler sunuyor. Bazı aşiret çocuklarının okul disiplini ve kontrolü altında eğitime tabii tutulmak için yaşlarının büyük olduğunu belirten Azmi Bey, bu öğrencilerin evli ve hatta çocuk sahibi olduklarını söyler. Memleketlerinde bulunan eşlerine ve çocuklarına kavuşmak isteyen öğrenciler böyle bir boykotun başlamasına neden olmuşlardır. Okul yönetiminin bu gibi öğrenciler hakkındaki endişelerini de belirten Azmi Bey, bu öğrencilere izin verilmesi durumunda okula geri dönmeme ihtimallerinin yüksek olduğunu söyler. Memleketlerine gidebilmek için izin alamayan öğrencilerin okul yönetimine karşı olan ders boykotu bir hafta sürer ve çeşitli memurlar, kimi zaman da şiddet aracılığıyla sona erdirilir.

OKUL YÖNETİMİ İÇİN BİR BÜYÜK PROBLEM: ABDÜSSELAM EFENDİ

Ders boykotu olayından anlaşılıyor ki Aşiret Mektebi öğrencileri farklı profillere sahiptir. Okul tamamen 12-16 yaş arası aşiret çocuklarından oluşmayıp aynı zamanda yaşları böylesi bir disiplin ve denetim altında eğitim görmek için geç olan bazı öğrenciler de bulunmaktadır. Hatta bazı öğrenciler evli ve çocuk sahibidir. Abdüsselam Efendi de bu öğrencilerden birisi. 20 yaşında olup memleketinde eşleri ve çocukları olan Abdüsselam Efendi, okul kurallarını devamlı ihlal ederek Aşiret Mektebi yöneticilerine çeşitli sorunlar yaşatır.

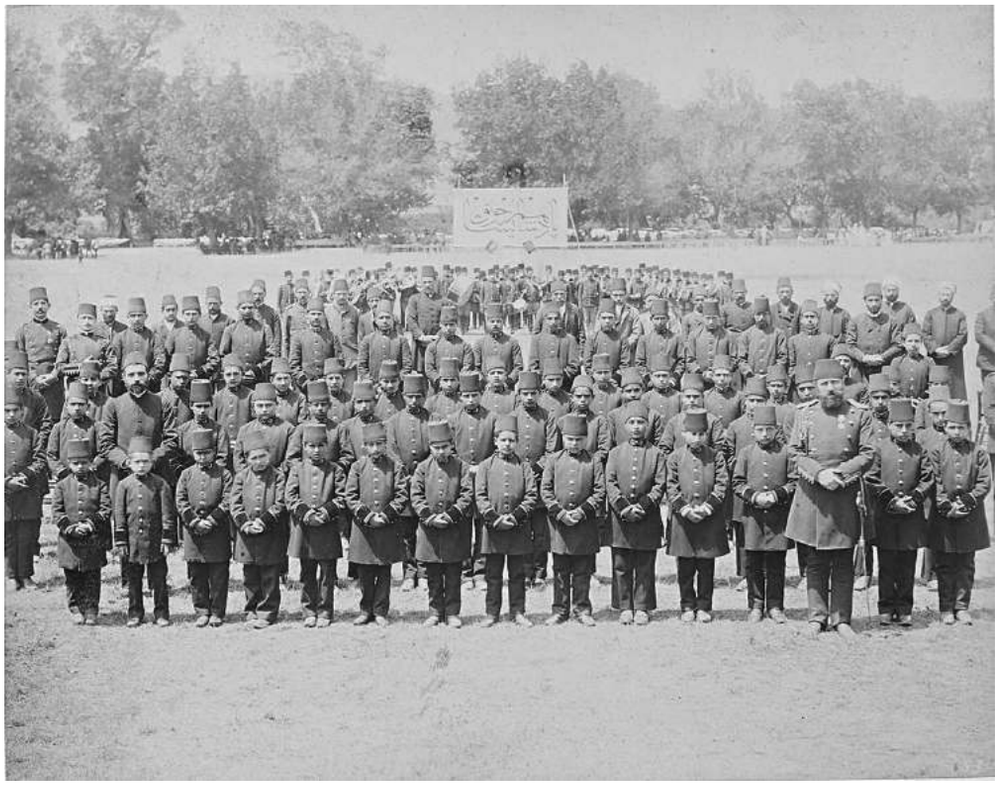
Trablusgarp'tan Aşiret Mektebi'ne gelen Abdüsselam Efendi için memleketinde bıraktığı eşleri ve çocukları eğitimi önünde büyük bir engeldir. Çeşitli kurallarla ve disiplin mekanizmaları ile şekillenen okulun günlük hayatına bir türlü uyum sağlamayan Abdüsselam Efendi, okul yöneticilerinin Maarif Nezareti'ne bildirdiği raporlarda görüldüğü gibi diğer öğrencilerin de ahlak ve terbiyeleri için kötü bir örnek teşkil eder.[13] Okula geldiği ilk günlerden beri ahlaka mugayir hareketlerde bulunarak okul kurallarını çiğneyen Abdüsselam Efendi, okul yönetimi tarafından birçok kez affedilir. Abdüsselam Efendi'nin ahlaka aykırı davranışlarına ısrarla devam ettiğini belirten Ali Nazima, bu öğrencinin okuldaki varlığının diğer öğrencilerin terbiyeleri ve ahlaki gelişimleri üzerinde tehlike arz ettiğini söyler. Okul yöneticileri için Abdüsselam Efendi'nin bu hareketleri sadece okulun huzur ortamını bozmakla kalmıyor aynı zamanda öğrencilerin sultana bağlılıklarını sağlayabilme yolunda da önemli bir engel oluşturuyordu.

Aşiret Mektebi öğrencileri için herhangi bir kötü örnek teşkil edecek etkenin derhal ortadan kaldırılmasına büyük bir önem veren okul yönetimi ve çeşitli siyasi yöneticiler Abdüsselam Efendi'nin okuldan uzaklaştırılması gerektiği konusunda hemfikirdir. Konuyla yakından ilgilenen Sadrazam Ekrem'in yazdığı rapordan anlaşılıyor ki Abdüsselam Efendi okul huzuru için ciddi bir sorundur.[14] Akşam saatlerinde yapmış olduğu bazı anlamsız ve ahlaka mugayir hareketleriyle okulda gürültüye neden olan Abdüsselam Efendi, diğer öğrencileri de bu şekilde davranmaya teşvik eder. Abdüsselam Efendi tarafından kışkırtılan bazı öğrenciler gece yarısı bahçe kapısından çıkarak okuldan kaçarlar. Okul müdürünün Beşiktaş polisine haber vermesiyle okuldan kaçan bu öğrenciler Abdüsselam Efendi ile yakalanırlar.

Okul yönetimi için ciddi bir sorun, öğrencilerin davranışları ve terbiyeleri üzerinde ise önemli bir tehdit arz eden Abdüsselam Efendi okuldan bir an

Kağıthane ziyafetinde Aşiret Mektebi öğrencileri, 1891
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, (II.Abdülhamid Görsel Arşivi)

Aşiret Mektebi Muallim ve Şakirdanları,1891
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, (II. Abdülhamid Görsel Arşivi)

önce uzaklaştırılmalıydı. Bununla birlikte, Sadrazam Ekrem ve okul müdürü Ali Nazima'nın dikkat etmesi gereken bir nokta daha vardı. Eğer Abdüsselam Efendi birtakım gayrı ahlaki hareketlerinden ötürü okuldan uzaklaştırılıp memleketine gönderilirse bu bazı öğrenciler için kötü örnek teşkil edebilir hatta memleketine gönderilmesi bir ödül olarak bile algılanabilirdi. Okulda kalmak istemeyerek memleketine dönmek isteyen öğrenciler okuldan atılabilmek için bu tarz davranışlara başvurabilirdi. Böyle bir ortamda huzuru sağlayıp eğitim-öğretime devam edebilmek ise okul yönetimi için çok zor olurdu.

Tüm bu endişelerle davranan okul yönetimi çareyi Abdüsselam Efendi'nin Mekteb-i Harbiye'ye nakledilip orada birkaç ay kaldıktan sonra Aşiret Mektebi öğrencilerinin haberi olmadan memleketine gönderilmesinde bulur. Fakat Abdüsselam Efendi'nin başka bir okula gönderilmesi okul yönetiminin sandığı gibi bir çözüm olmamıştır. Kısa bir süre sonra Ali Nazima'nın Maarif Nezareti'ne yazdığı raporda Abdüsselam Efendi'nin gece gündüz Beşiktaş cihetinde dolandığı ve Aşiret Mektebi öğrencileri ile iletişimini hala devam ettirdiği anlaşılır.[15] Abdüsselam Efendi, Aşiret Mektebi'nde kalıyorken yaptığı gibi, yine öğrencileri birtakım kötü davranışlar sergilemek yolunda kışkırtmaya devam eder. Öğrencilerin huzuru ve ahlaki gelişimleri için Abdüsselam Efendi'nin tamamen uzaklaştırılması artık şart olmuştur. Çaresiz kalan Maarif Nezareti, Abdüsselam Efendi'yi, bir ay Mekteb-i Harbiye'de kaldıktan sonra memleketi Trablusgarp'a göndermeye mecbur kalmıştır.

SONUÇ

Bu yazıda, Aşiret Mektebi'nde öğrenci hayatı nasıldı sorusuna cevap aramaya çalıştım. Aşiret Mektebi öğrencilerinin yaşanmışlıklarına odaklanmanın bu zamana kadar Osmanlı eğitim tarihi literatüründe ele alınanın aksine, Aşiret Mektebi'ni sadece birtakım siyasi amaçlara hizmet eden salt bir kurum olarak değil; aynı zamanda uzak vilayetlerden gelmiş aşiret reislerinin çocuklarının günlük yaşamlarını, farklı sorunlarını ve tepkilerini barındıran sosyal bir ortam olarak öne çıkardığı inancındayım. Öğrencilerin günlük hayat deneyimleri, ana akım literatürde anlatılanın aksine, aşiret reisi çocuklarına eğitim vasıtasıyla çeşitli denetim ve gözetim mekanizmaları kurularak sirayet ettirilmeye çalışılan siyasi gücün bu amacında her zaman başarılı olamadığını ve çeşitli kriz anlarında kırılmalar yaşadığını göstermiştir.

TUTKU AKIN - BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* Değerli hocam Nadir Özbek'in ufuk açıcı dersleri ile şekillenen yüksek lisans tez çalışmamın bir parçası olan bu makale, kendisinin sonsuz yardım ve desteği olmadan ortaya çıkamazdı.

1 Akpınar, Alişan. "Aşiret Mektebi." Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. 1996.

2 Rogan, Eugene. "Asiret Mektebi: Abdulhamid II's School for Tribes (1892-1907.)" *International Journal of Middle East Studies*. Vol. 28. No. 1. February 1896. 83-107.

3 Somel, Selçuk Akşin. *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları. 2010.

4 Evered, Emine. *Empire and Education under the Ottomans: Politics, Reform, and Resistance from the Tanzimat to the Young Turks*. London: I.B. Tauris. 2012.

5 Fortna, Benjamin. *Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire*. Oxford: Oxford University Press. 2012.

6 COA Y HUS 281 70, 8 Ekim 1893.

7 COA MF MKT 445 58, 29 Mayıs 1896.

8 COA MF MKT 854 17, 15 Ağustos 1896.

9 COA Y MTV 70 14, 29 Temmuz 1895.

10 COA MF MKT 195 97, 10 Mayıs 1987.

11 COA MF MKT 382 50, 1 Ağustos 1895.

12 COA Y PRK 2 34, 23 Aralık 1898.

13 COA Y HUS 270 26, 15 Şubat 1899.

14 COA MF MKT 16 85, 22 Şubat 1899.

15 COA MF MKT 166 4, 16 Nisan 1899.

100. Yıldönümünde Sakarya Muharebesi Dosyası

MESUT UYAR

Kurtuluş Savaşı'nın 100. yıldönümleri bize sadece bazı önemli muharebe ve hadiseleri anma ve kutlama imkânı sağlamadı. Aynı zamanda bu savaşın tarihini yeni bilgi ve belgeleri kullanarak yaşadığımız dönemin perspektifi çerçevesinde yeniden yazma imkânını sundu. Ne yazık ki bu büyük fırsatı kullanabildiğimizi söyleyemeyeceğim. Covid-19 salgını, Türkiye'nin içeride ve dışarıda yaşadığı büyük siyasi sorunlar, ekonomik kriz ve çevre felâketleri Kurtuluş Savaşı'nın hak ettiği ilgiyi görmesini engelledi.

Oysa Türk toplumu olarak gerçekten Kurtuluş Savaşı'nı anlama ve anımsamaya büyük ihtiyaç duymaktayız. Kurtuluş Savaşı aynı zamanda bir iç savaşı içerdiğinden toplumda derin yaralar açmıştı. Bu yaralar iyileşmiş değildir. Takım seçer gibi herkes lider ve grup seçmekte kendi tasavvur ettikleri kahraman ve hainlere göre tarihi hafızayı yeniden kurgulamaya ısmarlama tarih yazmaya kalkışmaktadır. Hatta toplumun bir kesimi Kurtuluş Savaşı'nın hiç gerçekleşmediğini iddia edecek derecede ileri gitmektedir.

Sorunun temelinde Genelkurmay ATASE Başkanlığı'nın 1960'larda yayınladığı resmi askeri tarih serisinin ötesinde tatmin edici akademik askeri tarih eserlerinin yazılmaması yer almaktadır. Askeri tarih yazımı, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne terk edildiği için çoğu üniversitede İnkılap Tarihi enstitüleri bulunmasına rağmen akademik tarihçiler savaşın asıl işleyişi ve kanlı makinesinden uzak durmuş, savaşın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yanları ile etkileri üzerinde çalışmayı tercih etmiştir.

İyi askeri tarih eserleri sadece bir savaşla ilgili temel ve teknik bilgileri vermekle yetinmez. Aynı zamanda savaşanları anlatır ve bu savaşı cereyan ettiği dönemin dünya ve bölge tarihleri içinde yerine oturtur. Askeri düşünce; stratejik, operatif ve taktik açılardan savaşın değerlendirmesini mukayeseli bir şekilde gerçekleştirir. Bu temel ve önemli bilgiler anlaşılabilir bir şekilde sağlanmadığı için birileri çıkıp Kurtuluş Savaşı'nın veya muharebelerinin olup olmadığını rahatlıkla tartışabilmektedir.

Şimdiye kadar Kurtuluş Savaşı dünya ve bölgesel (Ortadoğu-Balkan) bağlamından bağımsız ve yalıtılmış bir şekilde incelendi. Bağlama yerleştirilmedi ve dünya askeri tarihinin bir parçası olarak görülmedi. Bu eksiklik, sadece askeri tarih açısından değil genel tarih disiplini ve ondan istifade eden akademik disiplinler için büyük sorunlar yarattı. Örneğin Sultan Vahdettin ve Osmanlı saltanatının yaşadığı kriz hep ülkenin yerel koşullarından kaynaklanmış gibi incelenip değerlendirildi. Oysa aynı dönemde Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları sona erdi. Bulgaristan ve Yunanistan'da saltanat krizleri yaşandı. Yani Osmanlı saltanat krizi bağımsız bir hadise değildir ve diğer ülkelerdeki krizlerle büyük benzerlikler içerir.

Benzeri şekilde dosya konumuz Sakarya Muharebesi, dünya askeri tarihinden bağımsız kendi nevi şahsına münhasır bir muharebe değildir. Hem dünya askeri tarihi içinde yerine oturtmak için mukayeseli incelemelere ihtiyaç vardır hem de Yunan ordusu hesaba katılmalıdır. Bir savaşta en az iki taraf bulunduğu ve savaşın tarihi yazılırken tarafların perspektiflerinin ihmal edilmemesi gerektiği temel askeri tarih kuralıdır. İşte bunları yaptığımızda hem yaratılmış hurafe, mit ve efsaneleri sonlandıracağız hem de bir asırdır cevapsız kalan soruları çözüme, unutulmuş veya yanlış anlaşılmış aktörleri hak ettikleri yere kaydedebileceğiz.

Toplumsal Tarih Dergisi için Sakarya Muharebesi dosyasını hazırlarken mümkün olduğunca yukarıda belirtiğim hususları dikkate alan, çok sesli ve yeni bakış açıları getiren makaleleri bir araya getirmeye çalıştım. Ben Sakarya Muharebesi'nin hem mecliste hem de nehir kenarında savaşılmasını eleştirel bir şekilde incelerken Dr. Konstantinos Travlos Yunan cephesinde yaşananları özellikle karar verme ve uygulama süreçlerinde yaşanan komuta sorunlarını kaleme aldı. Sakarya Muharebesi'nin aslında büyük bir seferin ikinci aşamasını teşkil ettiği, birinci aşama olan Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nin ciddi bir yenilgiyle sonuçlandığını Fatih Baş makalesinde anlattı. Prof. Dr. Ahmet Özcan, hakkında türlü efsanelerin üretildiği ve abartılı anlatımın gerçeği gizlediği Sakarya'nın cephe gerisini ve seferberliği inceledi. Doç. Dr. Emrah Özdemir ise bir başka ihmal edilmiş konu olan Kurtuluş Savaşı'nda gayrinizami harbi ve İnönü muharebeleri sonrasında yokluğunun neticelerini analiz etti.

Her zamanki gibi gayret bizden...

Sakarya Muharebesi: Yenilgiden Zafere

MESUT UYAR

YUNAN ORDUSUNUN ELDEN KAÇIRILMASINA RAĞMEN SAKARYA MUHAREBESİ BÜYÜK BİR ZAFERLE SONUÇLANDI. YUNANLILAR BİR DAHA TOPARLANAMAYACAKLARI AĞIR BİR YENİLGİ YAŞADI. ORDUNUN NEREDEYSE YARISININ FİRAR ETTİĞİ BÜYÜK BİR YENİLGİ SONRASINDA HER TÜR MADDİ VE MANEVİ SORUNLARA RAĞMEN BU ZAFERİN KAZANILMASI AYRICA ANLAMLIDIR.

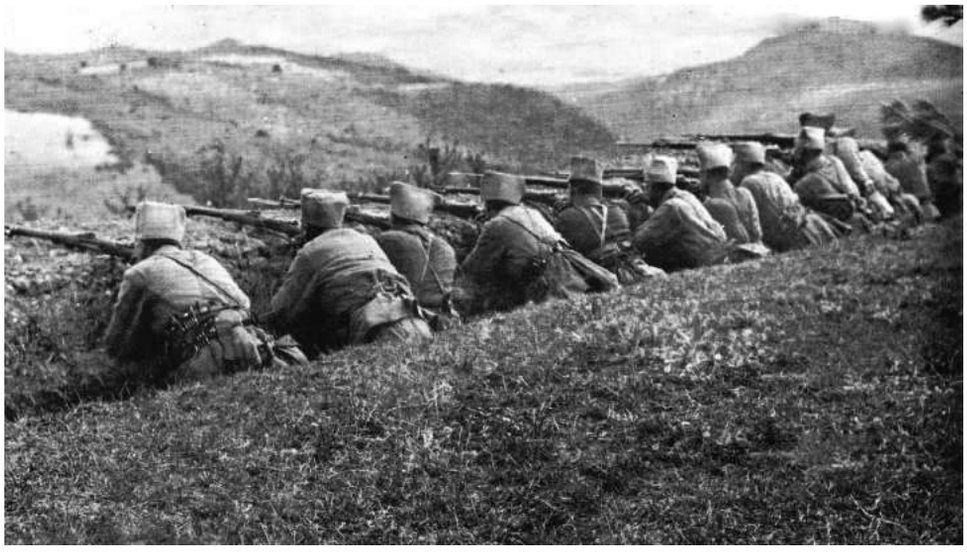
Kurtuluş Savaşı'nın 100. yıl dönümü bize bu savaşın önemli hadise ve muharebelerini anmanın yanı sıra mevcut literatürü de gözden geçirmek, hatalarını gidermek ve anlaşılır bir şekilde farklı okur gruplarına sunmak için fırsat yaratmaktadır. Tarihimizde az sayıda muharebeye verilmiş "*melhame-i kübra*" (büyük ve kanlı muharebe) unvanını taşıyan Sakarya Muharebesi bu açıdan iyi bir örnektir. Kurtuluş Savaşı'nın coğrafi alan, süre, şiddet ve zayiat (ölü ve yaralı) açılarından en büyük muharebesi olduğu gibi Ankara Hükümeti'nin karşılaştığı en büyük tehlikeydi.

Önem ve çarpıcı özelliklerine rağmen Sakarya Muharebesi ne siyasi ne de askeri yönden anlaşılabilmiş değildir. Çünkü eksik ve karmaşık anlatılmaktadır. Genelkurmay ATASE Başkanlığı'nın hazırladığı resmi askeri tarih serisi (beyaz dizi)[1] oldukça hacimli ve ayrıntılı görünmesine rağmen temel bilgileri açık ve anlaşılır vermeyip detaylar içinde kaybettiğinden ancak uzmanların istifade edebileceği bir eserdir. Akademik ve popüler çalışmalarda ise muharebe tarihi bütününden kopuk ve eleştirilmeden bir kahramanlık destanı formatında incelenmektedir.

Öncelikli olarak Sakarya Muharebesi askeri açıdan bağımsız bir muharebe değildir. Ağır bir yenilgiyle sonuçlanan Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nin ikinci aşamasıdır. Ayrıca muharebe Sakarya Nehri boyunca savaşılmadan önce mecliste ve dışında siyasi olarak 10 gün savaşılmıştır. Ciddi bir askeri ve siyasi kriz yaşanmış ve bu yüzden hükümet merkezinin

Ankara'da halk Namazgah Tepe'de zafer için dua ediyor

Türk askerleri mevzide

Kayseri'ye taşınma kararı alınmıştır. Literatürdeki yaygın kanaatin aksine zafer garanti değildi. Mustafa Kemal Paşa'nın kendine güvenine rağmen yenilgi olasılık olarak daha yüksekti. Muharebenin başında karşılaşılan zorluklar ve yaşanan bir dizi yenilgi krizi derinleştirmiştir. İşte bu ve benzeri bilgiler mevcut literatürde ya eksiktir ya da satırların arasına gizlenmiştir.

Kütahya düşüp Eskişehir tahliye edildikten sonra uğranılan yenilgi artık aşikârdı. Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa ordunun kalanının önce kurtarılması ardından da yeniden teşkilatlanması, bütünlemesi ve dinlendirilmesi için en az iki haftaya ihtiyaç duyulduğunu biliyordu. Bunun için düşmanla araya emniyetli bir mesafe konulması ve doğal olarak savunmaya müsait güçlü bir hatta yerleşilmesi gerekmekteydi. Bütün bu koşulları yerine getiren tek hat Sakarya Nehri'ydi. Ancak İsmet Paşa bu kararı tek başına vermeyi göze alamadı. Çünkü savaşmadan geniş bir bölge düşmana terk edilecek ve burada yaşayanlar da onun insafına bırakılacaktı. Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa 18 Temmuz'da cepheye gelip durumu inceledikten sonra; "öyle ise işimiz orduyu kurtarmak" diyerek siyasi ve askeri sorumluluğu üstüne alıp Sakarya gerisine çekilme emrini verdi. İsmet Paşa, düşman ilerleyişini durdurmak için eldeki birliklerle 21 Temmuz'da Eskişehir istikametinde karşı taarruz kalkıştı. Beklentilerin aksine karşı taarruz başarısızlıkla sonuçlansa da zaten tereddüt içindeki Yunan komuta kademesi ileri harekâtı durdurdu. Böylelikle 25 Temmuz'da örtme birlikleri dışında ordunun tamamı düşman takibine maruz kalmadan nehir gerisine çekildi. Ancak gene de Balkan hezimetine benzer tarzda düzensiz ve dağınık bir geri çekiliş yaşandı.[2]

Mustafa Kemal Paşa, cepheden dönerken Ankara'da çoktan kıyamet kopmuştu. İnönü zaferleriyle abartılı bir şekilde artan kendine güven balonu fena şekilde patlamıştı. 11 Temmuz'da Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa meclis kürsüsünde kendisinden emin bir şekilde Yunan taarruzunun çok hayırlı bir gelişme olduğunu düşmanın ağır bir yenilgiye uğratılacağını söylemişti.[3] Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti karşıtlarına büyük bir fırsat çıkmıştı.

Muhalifleri üç ana gruba ayırabiliriz. Birinci grup, eski Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduh) etrafında toplanmış ve İstanbul'un desteklediği ılımlılardı. Bunlar Londra Konferansı'ndan bu yana beklemeden İtilaf devletleri ile anlaşma yapılmasını talep etmekteydi. Orduya karşı büyük bir güvensizlik duymaktaydılar. Kütahya-Eskişehir yenilgisi beklenti ve tahminlerini doğruladığı için yeni bir muharebeye girmeden hemen masaya oturulması için propaganda yapıyorlardı.[4] İkinci grup, Enver Paşa'nın sürgünden dönüp Kurtuluş Savaşı'nın başına geçmesini isteyen İttihatçılardı. Mecliste ağırlıkları azdı ama başta Trabzon olmak üzere belli vilayetlerde oldukça güçlüydüler. Sovyet desteği ile sadece Anadolu'da değil bütün Müslüman dünyasında Batı'ya karşı büyük bir savaş vermek istiyorlardı. Enver Paşa, büyük umutlarla 31 Temmuz'da Moskova'dan ayrılıp Batum'a gitti. Burada Sakarya Muharebesi'nin sonucunu bekleyecek ve yenilgi halinde Anadolu'ya geçmek için hazırlık yapacaktı.[5]

Mustafa Kemal için asıl tehdidi ise üçüncü grup yani meclisteki muhalefet teşkil etmekteydi. Çoğunluğu muhafazakâr olan bu milletvekilleri meclisin her tür siyasi, askeri, ekonomik ve sosyo-kültürel konularda asıl söz sahibi ve uygulayıcı olmasını istemekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın gitgide güçlenmesinden, yapılan ve yapılması beklenen reformlardan endişe duyuyorlardı. Onlara göre şimdiye kadar yapılan Bolşevik ve cumhuriyetçi reformlar halkı Ankara'dan uzaklaştırmış ve hatta isyana sürüklemişti. Aslında savaştan ziyade savaş bittikten sonra olacaklardan endişe etmekteydiler.[6]

Meclisteki muhaliflerin en büyük sorunu homojen bir grup olmamaları, lider ve grup disiplinlerinin bulunmamasıydı. Askeri bir yenilgi sonucu harekete geçtikleri için meclis muharebesindeki liderliği başta Çolak Salahattin (Köseoğlu) ve Kara Vasıf olmak üzere asker kökenli milletvekilleri geçici olarak üstlendi. Başlangıçtaki talepleri oldukça makul ve çoğunluğun desteklediği yenilginin sorumlularının cezalandırılmasıydı. Cephe komutanı İsmet Paşa ve Ayıcı

Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa

Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa

Arif çoktan suçlu ilan edilmişti. Gerçekten de İsmet Paşa ve Arif'in yaptıkları ve yapmadıklarıyla yenilgide büyük rolleri olduğu üst rütbeli subaylar ve ordu genelinde konuşulan ve kabul gören bir hususstu. Ancak burada sorun, muhalefetin bunların cezalandırılmasını birinci aşama görmesi ve hemen ardından Mustafa Kemal Paşa'yı hedefe koymak istemesiydi.[7]

Yenilgideki sorumluluğu ve bütün eksikliklerine rağmen İsmet Paşa'nın yerini doldurabilecek bir komutan ve kurmay subay bulunmamaktaydı. Ayrıca ikinci hedefin kendisi olduğunu bilen Mustafa Kemal Paşa iki manevra ile mecliste kenetlenmiş muhalefeti dağıttı. Önce muhafazakârlığı ile tanınan ve muhalefetin bile sevdiği Fevzi Paşa'yı kürsüye çıkardı. Fevzi Paşa, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkan Vekili olarak yenilginin bütün sorumluluğunu üstlendi. Meclis Fevzi Paşa'yı cezalandırmayı göze alamadığı için İsmet Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı'nı bırakması ve Ayıcı Arif'in görevden alınması ile yetinildi.[8]

İkinci manevra ise olası ikinci yenilgiye tedbir maksadıyla hükümet merkezinin Ankara'dan Kayseri'ye taşınması için gerekli hazırlıkların ve kademeli tahliyenin başlatılmasıydı. Bu teklif birdenbire meclisin gündemini değiştirdi. Sorumluların cezalandırılması unutuldu ve herkes kürsüye çıkıp tahliye konusunda fikrini dile getirme derdine düştü. Sonunda meclisin faaliyetine devam etmesi ama sivil bürokrasi ve okullar ile ailelerin tahliyesi kararı kabul edildi. İçinde Ahmet Rifat (Çalıka) gibi önemli muhaliflerin bulunduğu bir grup milletvekili keşif için görevlendirilirken paniğe kapılan milletvekilleri beklemeden kendini Ankara dışına attı. Yunan korkusuyla kaçan halkın teşkil ettiği uzun konvoylara katıldılar.[9]

İlk meclis çatışmasında başarısız olan ve sarsılan muhalefet yeni bir manevrayla "başkomutan vekilliği" tesis edilmesi teklifinde bulundu. Görünen amaç savaşın emir-komutasının tek bir merkezde toplanmasıydı. Ama asıl amaç bu göreve kısıtlı yetki ile getirilecek Mustafa Kemal Paşa'nın yeni bir yenilgiyle tasfiyesiydi. Teklif o kadar cazipti ki tarafsızlar ve hükümeti destekleyen milletvekilleri bile bunu desteklemekteydi.[10]

Mustafa Kemal Paşa, müttefiklerini de hareket geçirerek bu tehlikeli manevrayı meclisin bütün yetkilerini geçici olarak üstlenen olağanüstü güçlere sahip bir "başkomutanlığa" çevirmeyi başardı. Bu karşı manevrayı geç fark eden muhalefetin yeni aday olarak Fevzi Paşa'yı göstermesi işe yaramadı. Meclis muharebesinden zaferle çıkan Mustafa Kemal Paşa beklentilerin aksine zayıflayacağına hiç olmadığı kadar güç kazandı. 5 Ağustos'ta Başkomutanlık Kanunu çıktıktan sonra milletvekillerinin bir kısmı cepheye ve görev yerlerine giderken geri kalanların çoğu ailelerinin peşinden Kayseri yoluna düştü. Böylelikle fiilen meclis kapanmış oldu.[11]

Mecliste zafer kazanılmıştı ama çok değerli on gün de kaybedilmişti. Birlikler Sakarya doğusunda savunma hattını hazırlamaya başlamıştı. Fakat personel ve lojistik açıdan büyük eksiklikler bulunmaktaydı. Önce firar ve bozgunculukla mücadele için İstiklal Mahkemeleri tekrar tesis edildi.[12] Ardından bütün kaynakların savaş gayreti için seferber eden "Tekalif-i Milliye" emirleri yayınlandı. Ulaşım ağının çeşitli yerlerinde takılı kalmış silah, teçhizat ve mühimmatın getirilmesi ve mevzilerin kazılması için köylüler seferber edildi.[13]

Ancak bunlar tek başına yeterli değildi. Zaten ülkenin nüfus ve ekonomi açılarından önemli vilayetleri işgal altındaydı. Güneydoğu yanmış ve yıkılmıştı. Kazım Karabekir Paşa Doğu Anadolu kaynaklarını paylaşmaya isteksizdi. Geriye İç Anadolu ve Batı Karadeniz kalmıştı. Öyleyse acilen diğer cephelerden birlik kaydırmak gerekmekteydi. Fransızlarla görüşmeler başladığı ve çatışmalar azaldığından Albay Selahattin Adil'in 2. Kolordusunun (5. ve 9. tümenler) Güney Cephesi'nden alınmasında sorun yaşanma-

dı. Benzeri şekilde Sakarya-Bolu bölgesindeki Albay Kazım (Özalp)'ın Mürettep Kolordusu ve Merkez Ordu'dan 16. Tümen kolaylıkla alınabildi. Tabii kâğıt üstünde kolayca gerçekleştirilen işlemlerin uygulanmasında büyük sorunlar yaşandı. Birlikler bütün teçhizat ve ağırlıklarını taşıyarak günlerce intikal etmek zorunda kaldı. Cepheye geç ve yorgun bir şekilde ulaştığında bu kez mevzileri kazmakla uğraştılar. Bu zorlu intikaller esnasında yüzlerce asker firar etti veya hastanelik oldu.[14]

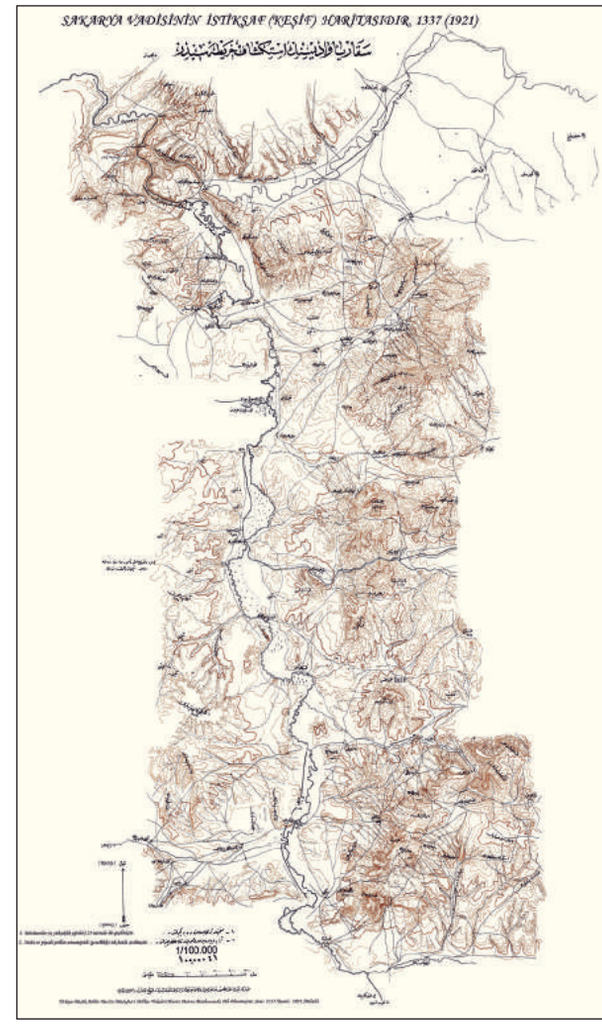
Doğu Cephesi'nde mevcutları dolgun dört piyade ve bir süvari tümeni ile Ermenilerden ele geçirilmiş çok sayıda ağır top bulunmaktaydı. Fakat Kazım Karabekir Paşa olası bir felâket halinde Doğu Anadolu'yu elde tutmak için birliklerini göndermek istemiyordu. Israrlı talepler sonrasında 12. Tümeni göndermeye razı oldu. Ama onu da geç yola çıkardığı için tümen muharebe bittikten sonra cepheye ulaşabildi.[15]

Sakarya hattının savunma için hazırlıklarına 22 Temmuz'da başlandı. Eldeki haritalar yetersiz olduğundan askeri harita mühendisleri arazi ölçümlerine başladı ve hazırladıkları harita Eylül ayı başında birliklere dağıtıldı. Peki Sakarya savunma planını kim hazırladı? Resmi askeri tarihte plan Genelkurmay'da anonim bir şekilde hazırlanmış gibi ifade edilirken[16] akademik ve popüler tarih kitaplarında bu konuya hiç değinilmez.[17] Oysa operatif yani ana planı Fevzi Paşa hazırlamıştır.[18] Statik mevzi savunması yerine savunmaya tahsis edilen bölge içinde birbiri gerisinde hatlarda oynak savunma yapılacaktı. Yani düşmana azami zayiat verdirilip zaman kazanıldıktan sonra fazla zayiat vermemek ve kuvvet kaptırmamak için bir geri hatta diğer birliklerle koordineli bir şekilde çekinilecekti. Burada esas, kritik arazi arızalarının çabucak düşmana terk edilmemesi ve savunma bütünlüğünün korunmasıydı. Oynak savunmada düşman girmelerine karşı taarruzlar önem kazandığından her seviyede kuvvetli ihtiyat tutulması gerekmekteydi.[19]

Yunanlıların olası dört hareket tarzından (cephe taarruzu-yarma, kuzeyden kuşatıcı manevra, güneyden kuşatıcı manevra ve çift taraflı manevra) güneyden kuşatıcı manevrayı seçeceğini ve bunu da en az yedi tümenle yapmaya çalışacağı değerlendirilmiştir. Fevzi Paşa, Tarlabayırı-Toydemir-Mangal Dağı hattının kuvvetli tutulmasını ve kuşatıcı manevraya karşı kanat kırıp savunma hattını doğuya doğru uzatmaya hazır olma emrini de vermişti. Bütün bunları yapabilmek için güneye yakın kuvvetli ihtiyat ayrılmasını ve cephenin diğer kesimlerinden kuvvet kaydırmaya hazır olunmasını istemiştir.[20]

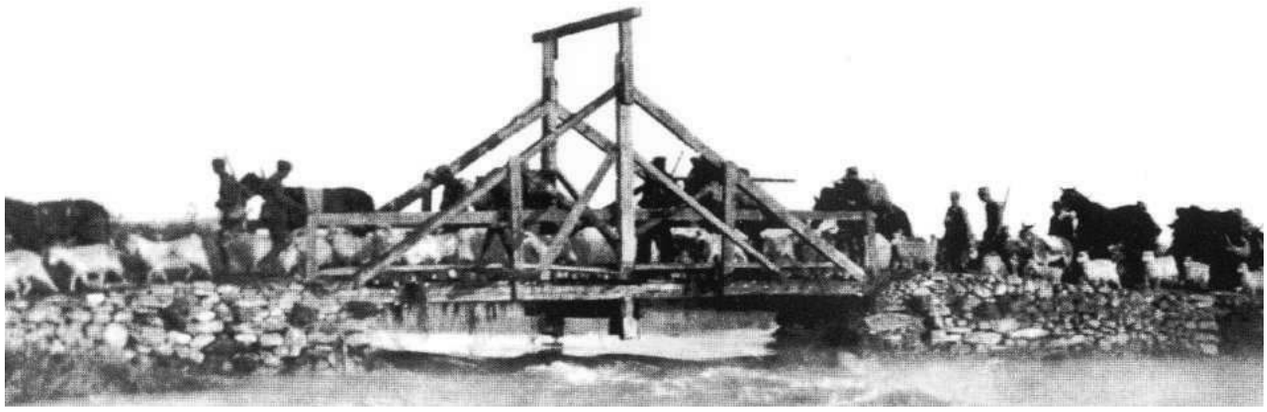
Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ise bu operatif planın arazide uygulanmasını sağlayacak ayrıntılı taktik planı hazırladı. Yalnız İsmet Paşa, Yunanlıların güneyden kuşatıcı manevra yapacağına Fevzi Paşa kadar emin değildi. Tabiatı gereği ihtiyatlı ve sağlamcıydı. Risk almayı sevmez ve herkesin fikrini alıp iyice düşünmeden karar vermezdi. Bu yüzden Yunan niyet ve maksadı kesin bir şekilde ortaya çıkıncaya kadar kuzey ve orta kesimleri kuvvetli tutmak niyetindeydi.[21]

İsmet Paşa'nın olası bütün tehditleri karşılamak için hazırladığı ilk yerleşme planına göre kuzeyde Albay Kazım'ın Mürettep Kolordusu, ortada Yusuf İzzet (Met) Paşa'nın 3. Grubu, Albay Delit Halit'in 12. Grubu, güneyde ise Albay Selahattin Adil'in 2. Grubu yer almaktaydı. Albay Fahrettin (Altay)'in 5. Süvari Grubu güneyde Sakarya batısında örtme görevindeyken Albay İzzettin (Çalışlar)'in 1. Grubu ve Albay Kemalettin Sami (Gökçen)'nin 4. Grubu ihtiyattaydı. Görüldüğü gibi operatif plana göre en kuvvetli tutulması gereken güney kanatta başlangıçta sadece bir grup varken iki grup ile orta kesim en kuvvetli şekilde tutulmaktaydı.[22] İsmet Paşa aşırı ihtiyatlı ve sağlamcı davranarak ilk büyük hatasını yapmış oldu.

Acilen hazırlanıp Sakarya Savaşı sürerken birliklere dağıtılan harita

Bu aşamada en büyük sorun mevziilerin kazdırılması ve tahkimatın inşasıydı. Elde yeteri kadar tel örgü, kum torbası, kazma, kürek ve diğer tahkim teçhizatı bulunmamaktaydı. Üstelik arazi büyük ölçüde kayalıktı. En kötüsü ise birliklerin tamamı henüz cepheye ulaşamadığı için kendi savunma hazırlıklarını düşman gelmeden yapabilmek için zaman bulunmamaktaydı. Tümenlerin çoğu ancak ilk savunma hattını hazırlayabildi. Oynak savunma için gereken geride değiştirme ve yedek mevziler kazılamadı. Bu

Yunan birlikleri bir köprüden geçerken, Ağustos 1921

eksiklik muharebe esnasında her geri çekilmede hissedilecekti. Muharebe esnasında birlikler savaşmaktan ziyade yürümek ve mevzii kazmakla uğraşacaktı. Çünkü ilk tertiplenmede kuzey ve orta kesimlerde bulunan birlikler Yunan taarruzu başlayınca güneye kaydırıldı. Bütün teçhizat ve ağırlıklarını taşıyarak acele intikal ettikleri gibi yeniden mevzii kazmak zorunda kaldılar. Yarma tehlikesi başlayınca bazı birlikler gene kaydırıldı ve aynı sıkıntılar tekrar yaşandı.[23]

Peki Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın planın hazırlanmasındaki rolü nedir? Mustafa Kemal Paşa, planlama sürecinde siyasi ve askeri hedefler ile askeri stratejiyi belirtmekle yetinip sürece nezaret etti. Sorunlu yerleri düzeltti. Temel stratejiyi yıpratma savaşı olarak belirlemişti. Yani ikmal hattının en ucunda yer alan ve yapısal sorunları bulunan Yunan ordusuna Sakarya bölgesinde ağır zayiat verdirilip zaman kazanılacak elindeki askeri gücü harcaması temin edilecekti. Mustafa Kemal Paşa'nın kanımızca en çok ihmal edilmiş tarafı iyi bir takım oyuncusu ve ekip lideri olmasıdır. Bir bakıma Leonardo da Vinci'nin tablolarını yaparken atölyesindeki diğer ressam ve yardımcılarından istifadesine benzemektedir. Emsallerinden farklı bir şekilde her şeyi bizzat kendisi yapmaya kalkışmazdı. Güvendiği astlarına inisiyatif verir ve onların yapmasını temin ederdi. İşe göre insan seçmede büyük bir yeteneği vardı. Mükemmeliyetçi değildi. Astları hata yaptığında hemen cezaya başvurmaz, bundan ders çıkarıp doğrusunu yapmaları için fırsat tanırdı. Fevzi Paşa dışındakilerin hepsi genç subaydı. Balkan ve I. Dünya Savaşı tecrübeleri olsa da çoğunluk ilk defa büyük birlik komutanlığı yapmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa Sakarya'yı bir nevi tatbikat alanıymış gibi istifade ederek astlarını sınadı ve eğitti.[24]

Mustafa Kemal Paşa'nın cephedeki ordu dışında başka sorumlulukları da vardı. Bir taraftan ordunun idare ve lojistik desteğiyle uğraşırken diğer taraftan hükümetin siyasi ve diğer işleri ile sık sık patlak veren krizlere vakit ayırmak zorundaydı. İşin kötüsü 12 Ağustos'ta bir at kazası sonucu kaburga kemiğini kırdı. Her ne kadar istirahat etmeden cephedeki görevine devam etse de sağlık durumu muharebe performansını etkilemiştir.[25]

Türk tarafı telaşla savunma hazırlıklarını yapıp çıkan sorun ve krizlerle boğuşurken Yunan tarafında da durum pek parlak değildi. Kütahya-Eskişehir Muharebesi zaferle sonuçlanmış ama asıl amaç olan Türk ordusunu imha gerçekleştirilememişti. Küçük Asya Ordusu Komutanı Korgeneral Anastasios Papulas, kendisine ve ordusuna güvenmediği için takip harekâtına devam etmek yerine ordunun

Tren yük vagonlarını iten köylü kadınları

Yunan subayları istirahat halinde

dinlenip toparlanması için 23 gün bekledi. Sonunda 14 Ağustos'ta üç kolordu (toplam 9 piyade tümeni ve bir süvari tugayı) ileri harekâta başladı. Kütahya-Eskişehir'de olduğu gibi güneyden kuşatıcı manevra yapılacaktı. Prens Andreas'ın B Kolordusu bu görevi icra için doğrudan Türk savunma hattının güneyine intikal etti. Türk savunmasının Sakarya'nın hangi yakasında mevzilendiği bilinmediğinden diğer iki kolordu önce Sivrihisar istikametinde ilerleyecek buraya ulaşıp Türk savunma durumu öğrenilince yan yürüyüşle güneye kayacaktı.[26]

İşin ilginç tarafı Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nden bu yana İstanbul'daki İngiliz askeri istihbarat şubesi Türk askeri telsiz ve telgraf muhaberesini kestirme ve dinleme yöntemleriyle takip etmekteydi. Türk harekât planları ve birliklerden gelen raporlara büyük ölçüde nüfuz edilmişti. Sakarya Muharebesi esnasında da İngiliz istihbarat faaliyeti devam etti. İşgal Kuvvetleri Komutanı General Charles Harrington 20 Ağustos'tan itibaren ele geçirilen Türk askeri belge ve raporlarını Yunanlılar da dahil olmak üzere gerekli gördüğü yerlerle paylaşmaya başladı. Ancak bu çok değerli bilgi ve belgeler bir türlü Papulas'a zamanında iletilemedi.[27] Türk tarafı İngilizlerin bu istihbarat başarısından sonradan haberdar olacak ve Büyük Taarruz esnasında uygulanan sert ve etkin istihbarata karşı koyma tedbirleri sayesinde Türk telsiz ve telgraf haberleşmesi dinlenemeyecekti.

Türk komuta heyetinin beklentisinin aksine örtme görevi icra eden süvari birlikleri düşman ilerleyişini ne geciktirebildi ne de kayda değer zayiat verdirebildi. Ama 17 Ağustos'ta Yunan tümenlerinin güneye kaymaya başladıklarını tespit edebildiler. İsmet Paşa gelen raporlara rağmen plan gereği güney kanadı takviye emrini tereddüt ve endişesi devam ettiği için veremedi. 20 Ağustos'ta güney kanadı denetleyen Fevzi Paşa'nın talebi üzerine bu kanada kademeli olarak birlik kaydırmaları başlayacaktı. Böylelikle İsmet Paşa ikinci büyük hatasını yaptı. Üstelik İsmet Paşa, Yunanlıların güneye kayma esnasında Türk savunma hattına yan vererek üç gün boyunca intikal etmesinden de istifade edemedi. Oysa başta 3. Tümen olmak üzere yorgun ve susuz bir şekilde yürüyen Yunan askerleri süvarinin taktik akın, baskın ve pususuna karşı çok iyi bir hedef teşkil etmişti.[28]

Türk tarafının şansına uzun intikal, susuzluk ve ikmal desteğinin zayıflığı yüzünden Yunan birlikleri ancak iki gün sonra ve kademeler halinde taarruza geçebildi. En kritik görevi üstelenen B Kolordusu 25 Ağustos'a kadar ciddi bir faaliyette bulunmadı. Bu avantajlara rağmen 23 Ağustos'ta Yunan taarruzu başladığında Türk savunması bir dizi yenilgiye maruz kaldı. Mevzilerini yeni hazırlamakta olan 5. Tümen fırtına ve yağmurun sağladığı gizlemeden istifade ile fark edilmeden mevzilere yanaşan Yunan 1. Tümen'inin baskın tarzında taarruzu ile kritik önemdeki Mangal Dağı'nı direnmeden tahliye etti. Hadise duyulur duyulmaz Tümen Komutanı Yarbay Kenan (Dalbaşar) görevden alındı. Grup Komutanı Selahattin Adil tecziye edildi ve Fevzi Paşa güney kanadın komutasını üstlenmek üzere bölgeye geldi.[29]

Bölgesindeki Türk birliklerini tespit için tek başına kuzeyde bırakılan Yunan 7. Tümeni ise 23/24 Ağustos gecesi tahrip edilmiş Beylikköprü'nün yanına gizlice yüzer köprü kurdu. Ertesi sabah erkenden ani bir taarruzla nehri geçip 143. Alay'ı geri atarak köprübaşı tesis etti. 1. ve 11. tümenlerin karşı taarruzu Yunan ilerleyişini durdursa da köprübaşı imha edilemedi. Müteakip günlerde Yunan 7. Tümen[30] başarılı taarruzlarına devam edecek ve Polatlı'nın yakınına kadar ilerleyebilecekti.[31]

Yenilgiler zinciri 25 Ağustos günü Yunan A Kolordusunun Türbe Tepe'yi 7. Tümen'den almasıyla devam etti. Savunma hazırlıklarının yetersizliğinin

yanı sıra birlik komutanlarının oynak savunmayı yanlış anladığı açıktı. Yeteri kadar direniş göstererek zaman kazanıp ağır zayiat verdirmeden kritik arazi kesimlerinin terk edildiği anlaşıldı. Çözüm grup ve tümenlerin inisiyatifinin kısıtlanması ve sıkı bir emir-komuta altında tutulmalarıydı. Fevzi Paşa güneydeki bütün ihtiyatları koordineli bir taarruza kaldırıp Türbe Tepe'yi geri alarak bunun nasıl uygulanacağını gösterdi.[32]

25 Ağustos günü asıl tehlikeyi Albay İzzettin önledi. İhtiyattaki 1. Grup sonunda güney kanatta Güzelcekale bölgesine sevk edilmişti. İzzettin, zaman kalmadığını bildiğinden birliklerini açarak taarruz düzeninde ilerlemekteydi. Kuşatıcı manevra yapmaya çalışan Yunan B Kolordusuna bu düzende çattı ve tesadüf muharebesi tarzında başlayan çatışmalar gün boyu devam etti. Prens Andreas, son iki gündür tereddüt edip oyalanarak tarihi bir fırsatı elinden kaçırmıştı. Birkaç saat önce boş olan bölgeyi şimdi 1. Grup kahramanca savunmaktaydı.[33]

Sakarya Muharebesi'nin en büyük krizi 26 Ağustos'ta gerçekleşti. Papulas, kuşatıcı manevrayı desteklemek yerine bütün cephe boyunca taarruz emri verdi. Kuzeyde Yunan 7. Tümen dört Türk tümenini tutarken 3. ve 4. gruplar ağır zayiat verme pahasına Yunan taarruzlarını durdurdu. 2. Grup bölgesinde ise Türbe Tepe birkaç kez el değiştirdikten sonra kaybedildi ve Selahattin Adil geri çekildi. 1. Grup ise gün boyunca Yunan manevrasını engelledikten sonra 2. Grup'un geri çekilmesiyle zora düştü. Prens Andreas'ın taarruzu durdurması sayesinde savunma nefes alıp toparlanabildi. Günün kahramanı Fevzi Paşa, güney kanatta bir tümenden diğerine koşarak krizlere birlik komutanlarıyla beraber müdahale edip günü kurtardı.[34] 26 Ağustos buhranı esnasında sedye üzerinden muharebeyi takip eden Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan Milli Savunma Bakanı Refet (Bele)'e Ankara'nın tahliyesine hazır olma uyarısı yaparken diğer taraftan birliklere meşhur emrini: "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır!" vermekteydi.[35]

Savunma cephe boyunca büyük bir kriz içindeyken komutanlar ihtiyat bulamazken süvari birlikleri büyük ölçüde atıl kalmıştır. Mevcut literatürdeki süvari övgüsü ve hatta yaratılan efsane doğru değildir. Sakarya Muharebesi esnasında Yunanlılara sayıca üstün olduğumuz tek birlik süvarilerdi. Ancak başta 26 Ağustos günü olmak üzere gerektiğinde süvari birlikleri fayda sağlamamıştır. Yunan ileri yürüyüşü esnasında süvari örtme görevinde yetersiz kalmıştır. Başlangıçta kuzeyde Mürettep Kolordu emrindeki 1. Süvari Tümeni görevlendirildiği hiçbir bölgede varlık gösterememiştir. Benzeri şekilde 1. Grup emrinde güneyde görev yapan 2. ve 3. Süvari tümenleri çok etkisiz kalmıştır. Yunan süvari tugayı tek başına bu iki tümeni tutmayı başarmıştı. Albay Fahrettin'in emrindeki bir tümen ve bir tugaydan kurulu 5. Süvari Grubu ise 27 Ağustos'ta cepheye çağrılıncaya kadar düşman tümenlerini yan ve geriden vurmak yerine derinlikte ikmal kol ve tesislerine akın yapmayı tercih etmişti. 25 Ağustos'ta bir deve ve kamyon kolu tahrip edilmiş, 27 Ağustos'ta ise Uzunbey akınında farkında olmadan Yunan ordu karargâhı da basılmış ama General Papulas ve Veliaht Prens Georgios elden kaçırılmıştı.[36]

Mustafa Kemal Paşa Subay Talimgahın tören geçişinde

Yunan makineli tüfek mangası mevzide

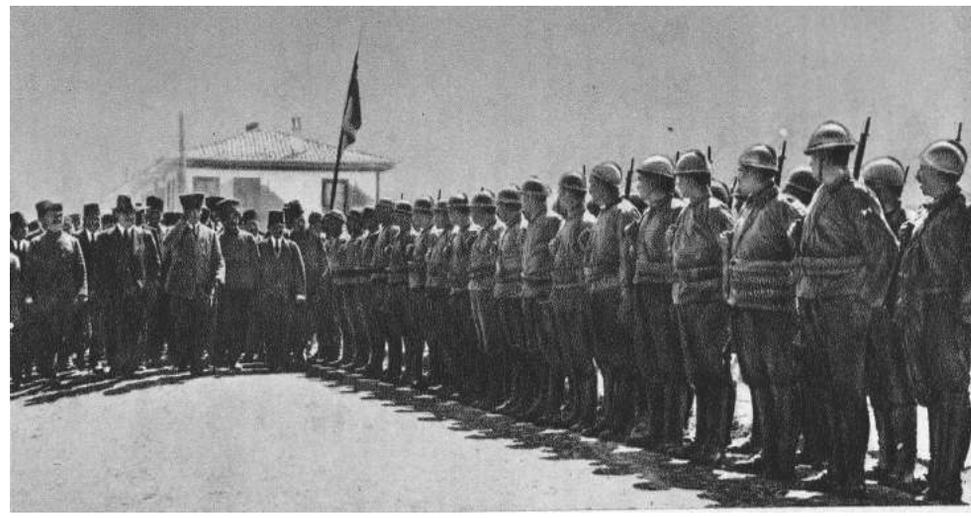
Süvari birliklerinin çok şikâyet ettikleri gibi makineli tüfek ve top sayıları az olduğundan ateş gücünün düşük olduğu doğrudur. Ayrıca Kuvayı Milliye'nin tasfiyesinden sonra süvarilere gayrinizami harp görevlerinin verilmesi kafa karışıklığı yaratmış ve asıl konvansiyonel süvari görevlerini ihmal etmelerine neden olmuştur. Ancak asıl sorun subay, astsubay ve erlerin bilgi, eğitim ve tecrübelerinin azlığıdır. Bir piyade subayı iken süvari grup komutanlığına atanan Albay Fahrettin yıllar sonra yazdığı anılarında; "süvari kolordusunun nasıl görev ifa edeceğine dair de yeterli tecrübemiz yoktu" diye bunu itiraf etmektedir. Aslında yapılması gereken sadece en iyi subay, asker ve atlardan süvari birliği kurmak geri kalanı atlı piyade olarak istihdam etmekti. Sakarya Muharebesi esnasında düşman gerisinde güney yan perdeleme görevinde bırakılan Yarbay Zeki (Soydemir) komutasındaki bir süvari ve bir piyade alayından kurulu Mürettep Tümen'in gösterdiği başarı bunu desteklemektedir. Süvariler eksiklerini Sakarya sonrasındaki bir yıl boyunca yoğun uygulamalı eğitim gördükten sonra giderebildi ve Büyük Taarruz'da önemli başarılara imza attı.[37]

Yunanlıların güneyden kuşatma arayışı 30 Ağustos'a kadar devam etti. Ama bir türlü B Kolordusuna gereken birlik takviyesi yapılmadı. A ve C kolorduları kendi cephelerinden taarruza devam etti. Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar savunma bütünlüğünü muhafaza ederek birliklerinin gerektiği kadar geri çekilmelerine müsaade ederek düşmana zayiat verdirip zaman kazandılar. Kuşatıcı manevra yapabilmek için gitgide doğuya kayan B Kolordusunun manevra çabasını Fevzi Paşa kanat kırıp savunma hattına 12. Grup ve 5. Süvari Grubu'nu ekleyerek boşa çıkardı.[38]

30 Ağustos'un önemli bir dönüm noktası olmasının sebebi Yunan C Kolordusunun bugün Çal Dağı'nın bir kısmını ele geçirmesidir. Çal Dağı, Haymana istikametini kapayan ve Türk savunmasının bir direnek noktası olarak kullandığı kritik bir arazi arızasıydı. Aynı gün Yunan 7. Tümeni'nin Karadağ'ı almasıyla Polatlı'ya iyice yanaşması Yunan komuta heyetini yeni bir durum değerlendirmesi yapmasına neden oldu. Artık başarılamayacağı belli olan güneyden kuşatma yerine Çal Dağı-Haymana istikametinde cephe taarruzu ile yarma gerçekleştirme kararı alındı. Şimdi yapılması gereken güneyde bir tümen

Yunan askerleri siperlerde

Mustafa Kemal Paşa Batı Cephesi Karargâh Muhafız Bölüğü'nü denetliyor

bırakıp B Kolordusunu yeni sıklet merkezine taşımaktı.[39]

Yunanlıların hem Haymana hem de Polatlı istikametinde ilerledikleri haberleri Ankara'yı karıştırdı. Şehirde kalanlar eşyalarını toparlayıp Kayseri istikametinde yola koyulurken Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşalar sevinç içindeydi. Kuşatmadan yarmaya dönerek Yunan komuta heyeti Türk ordusunu imha edemeyeceğini kabul etmekte artık sadece Ankara'yı hedef almaktaydı. Ancak sekiz gündür devam eden muharebede ağır zayiat vermiş ve ikmal sistemi çökmek üzere olan Yunan seferi ordusunun yarmayı da gerçekleştiremeyeceği açıktı. Her geçen gün, Yunan subay ve askerlerinin moralini daha da bozmaktaydı. Türk tarafı da ağır zayiat vermişti ama geriden yeni askere alınan bütünleme erleri gelmekteydi. İkmal iaşe gün geçtikçe düzelmekteydi. Top mühimmatı sorununa bile çözüm bulunmaktaydı. Hızlı bir şekilde güney kanattan merkeze birlik ve ağır silah kaydırıldı. Kuzeyden güneye gelen Albay Deli Halit, şimdi Çal Dağı bölge komutanlığı üstlendi.[40]

Türk komuta heyetinin isabetle tahmin ettiği gibi Yunanlılar yarma için kalan enerjilerini harcadılar ama Haymana güneyi sırt hattının ötesine geçemediler. Yunan enerjisinin tükendiği 3 Eylül günü cephe genelinde dinlenme kararı alınmasıyla iyice ortaya çıktı. Fevzi Paşa, Yunanlıların Türk hattına paralel bir savunma hattı inşa edip işin bir mevzi harbine dönüşmesinden endişe etmekteydi. Buna müsaade edilmemeliydi. Şimdiye kadar istifade edilemeyen süvari ve cephedeki piyade tümenlerinin düşman yan ve gerilerine büyük çaplı taktik akın ve bozucu taarruzlar düzenlemesi emredildi. 6/7 Eylül akşamı başlayan akın ve baskınlardan Yunanlıların mevzi harbi düşünmedikleri anlaşıldı. Öyleyse yakın bir tarihte geri çekileceklerdi. 10 Eylül'de Mangal Dağı ve Duatepe'nin ele geçirilmesi Yunan geri çekiliş hazırlıklarını hızlandırdı.[41]

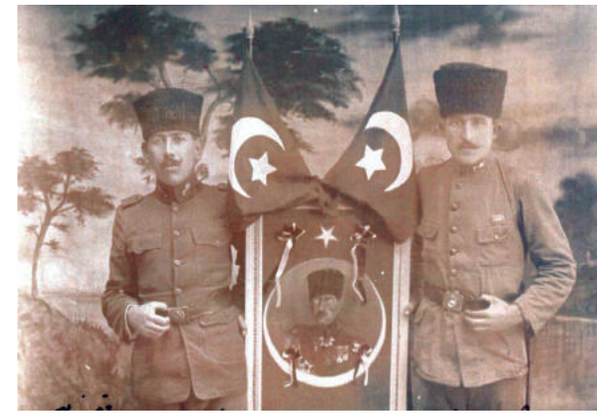
Türk tarafının eline büyük bir fırsat geçmişti. Hızlı ve koordineli hareket edilebilirse Yunan ordusu Sakarya Nehri boyunca sıkıştırılıp imha edilebilirdi. Türk komuta heyetinin bütün emir ve çabalarına rağmen bu mümkün olamadı. 13 Eylül sabahı Yunan birliklerinin tamamı Sakarya'nın batısına geçebildi. Çünkü piyade birliklerinin hareket kabiliyetleri düşük ve ateş güçleri zayıftı. Süvariler ise taciz dışında etkili değildi. Ancak asıl sorun küçük birlik komutanları ve askerlerin artık muharebenin sona ermesini istemesiydi. Birlikler devamlı savaşmak, yürümek ve mevzi kazmaktan yorulmuştu. Artık subayların zorlamasıyla hareket edebilmekteydiler. Sıklıkla söylendiği gibi Sakarya bir "subay savaşı"ydı. Başından beri subaylar en ön saflarda savaştığı ve askerlerin yapması gereken işleri de üstlendikleri için her dört subaydan biri ya şehit düşmüş ya da yaralanmıştı. Bölük ve tabur seviyesinde subay eksikliği çok hissedilmekteydi. 11 Eylül'de 17. ve 57. tümenlerin kuzeyde kalkıştıkları taarruzların başarısızlığı ve uğradıkları zayiat köşeye sıkışan Yunan askerinin can havliyle sonuna kadar savaşacağını göstermekteydi. Sonuçta Yunanlılar fazla zayiat vermeden Sakarya'yı geçince sadece büyük bir fırsat elden kaçırılmış olmadı. Şimdi artık Sakarya Türk tarafının müteakip harekâtı için büyük bir engele dönüşmüştü.[42]

Yunan birlikleri en güneydeki Fettahoğlu dışında bütün köprüleri imha etmişti. Türk ordusunun yüzücü köprüleri olmadığı gibi savaş istihkâm kabiliyeti sınırlıydı. Üç Yunan tümeni kendi çekilişlerini örtmek için nehir hattını tutmaya devam etmekteydi. Buna rağmen 16 Eylül'de 13. Alay kurduğu iptidai köprüyle nehri aşmayı başardı. Ancak Yunan taarruzlarına maruz kaldığında ateş desteği zayıf olduğu için tutunamadı ve geri çekilmeye kalkıştı. Bu esnada köprü yıkıldığından alay 200 şehit, 150 kayıp ve 400 yaralı vererek fiilen imha oldu. Bu felâket sonrasında Yunan örtme birlikleri 20 Eylül'de nehri terk edinceye kadar piyade birlikleri takip harekâtına katılamadı.[43]

Yunan ordusunun elden kaçırılmasına rağmen Sakarya Muharebesi büyük bir zaferle sonuçlandı. Yunanlılar bir daha toparlanamayacakları ağır bir yenilgi yaşadı. Ordunun neredeyse yarısının firar ettiği büyük bir yenilgi sonrasında her tür maddi ve manevi sorunlara rağmen bu zaferin kazanılması ayrıca anlamlıdır. Önce mecliste sonra Sakarya'da verilen bu muharebelerden Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları baştan itibaren zaferle çıkacaklarını bilseler de zaman zaman yenilgi ihtimali belirdiği de inkâr edilmez bir gerçektir. Yani zafer garanti değildi.

Zafer, yukarıda belirttiğimiz gibi bir kişinin değil bir ekibin ürünüdür. En üst seviyede Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet paşalar aralarında iş bölümü yaparak ordunun stratejik, operatif ve taktik komutasını üstlenmişlerdir. Bu iş bölümü Kazım Karabekir Paşa'nın sonradan anılarının satır aralarında iddia edeceği gibi bir eksiklikten değil tam tersine daha iyi sonuç vereceğine inanıldığı için yapılmıştır.[44] Daha alt seviyedeki farklı komuta kademelerinde başarılı ve kahramanca görevini ifa eden subay sayısı oldukça fazladır. Ancak aynı zamanda ciddi hataların da yapıldığı vakidir. Mustafa Kemal Paşa'nın oldukça yapıcı ve astlarını eğitici bir lider olduğunu bu hatalar esnasında ve sonrasında gösterdiği tavırda görmekteyiz. Mangal Dağı'nın 23 Ağustos'ta kaybettiği için görevden alınan Yarbay Kenan kısa bir süre sonra başka bir tümen komutanlığına atanmış ve korgeneral rütbesine kadar terfi edebilmiştir.[45]

Mustafa Kemal Paşa ve komuta heyeti hayalci değildi. Yunanlılar karşısında kazanılan zaferin başarılı bir savunmanın ürünü olduğunu çok iyi bilmekteydiler. Bütün siyasi ve kamuoyu baskısına rağmen hemen büyük taarruza kalkışmadılar. Çünkü ordunun büyük taarruz bir yana kolordu seviyesinde bir taarruzu bile beceremeyeceğinin farkındaydılar. Büyük Taarruz bir yıl sonra uzun ve yoğun bir hazırlık sonrasında gerçekleşecekti.[46]

İmalatı Harbiye çalışanları zafer sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın resmiyle poz veriyor

DİPNOTLAR

1 Kapak renginden dolayı "beyaz dizi" denilen resmi askeri tarih 1962 yılından itibaren yayınlanan ve iki baskı yapan *Türk İstiklâl Harbi* serisi 16 ciltir. Cumhuriyetin ilk döneminde Askeri Matbaa tarafından 1920 sonunda başlayıp 1945'e kadar yayınlanması devam eden resmi askeri tarih kitaplarıyla karıştırılmamalıdır. Bu kitaplar kapak renginden dolayı "pembe dizi" diye bilinir.

2 İsmet İnönü, *Hatıralar*, c. 1, (ed) Sabahattin Selek, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985), s. 257-258; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, (İstanbul: İnsel Yayınları, 1970), s. 289-290; Fahri Belen, *Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973), s. 333-336; Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), s. 237-238; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, (İstanbul: İnsel Yayınları, 1970), s. 289-290; Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005), s. 146-147; Konstantinos Kanellopoulos, vd., *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, (Athens: Army History Directorate Publication, 2003), s. 212-213.

3 M. Emin Sazak, *Emin Beyin Defteri: Hatıralar*, (İstanbul: Bilgeoğuz, 2009), s. 194; Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, (Adana: Yayıncı Yok, 2009), s. 196-197; Kılıç Ali, age, s. 145-146; Hüsrev Gerede, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, (ed) Sami Önal, (İstanbul: Literatür Yayınları, 2002), s. 220; İhsan Eryavuz, *Kara Defter: Atatürk'ün Silah Arkadaşı İhsan Eryavuz Anlatıyor*, (ed) Kamil Maman, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), s. 188.

4 Belen, age, s. 337; Asım Gündüz, *Hatıralarım*, (ed) İhsan Ilgar, (İstanbul: Kervan Yayınları, 1973), s. 55.

5 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1969), s. 819-821, 896, 924, 935; Belen, *a.g.e.*, s. 338-339.

6 Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), s. 235-240; Bu grubun üyesi olmayan Kazım Karabekir Paşa bile bu yenilgi anında ileride cumhuriyet ilan edilmemesi için garanti istemişti. Karabekir, *a.g.e.*, s. 919-920.

7 Salahattin Köroğlu, *İkinci Grup'un Kurucularından Salahattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, (ed) Ahmet Demirel, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), s. 244-245, 247; Gündüz, *a.g.e.*, s. 52; Belen, *a.g.e.*, s. 336; Apak, *a.g.e.*, s. 235-236; Eryavuz, *a.g.e.*, s. 188; Kılıç Ali, age, s. 147.

8 İnönü, age, s. 259; Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 198; Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi: Batı Cephesi*, c. 2, kısım 5, kitap 1, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1972), s. 225.

9 Ahmet Rifat Çalıka, *Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları*, (ed) Hurşit Çalıka, (İstanbul: Yayıncı Yok, 1992), s. 82-83; Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 197, 199; Gerede, *a.g.e.*, s. 221; Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi*, (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1967), s. 198-199; Zübeyir Kars, *Milli Mücadele'de Kayseri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999), s. 95-98, 101.

10 Necdet Öklem, *TBMM Gizli Oturumlarında Başkomutanlık Kanunu ve Tartışmalar*, (İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1982), 31-41; Köseoğlu, *a.g.e.*, s. 247-248; Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 147-148; Eryavuz, *a.g.e.*, s. 190-193; Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 200-201.

11 Öklem, age, s. 42-51; Köseoğlu, *a.g.e.*, s. 248-249; Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 148-149; Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 202-207; Demirel, *a.g.e.*, s. 265-269.

12 Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, c. 1-2, (İzmir: İleri Kitabevi, 1995), s. 55, 99-100, 102; Eryavuz, *a.g.e.*, s. 196-197.

13 İnönü, *a.g.e.*, s. 260; Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 149; Önalp, *a.g.e.*, s. 65-66.

14 Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, c. 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), s. 185, 192; Mümtaz Ulusoy, İstiklal Savaşında II. Kolordunun Harekâtı, kitap 2, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1939), s. 20-34, 52-122; F.S.T. Saner, İstiklal Savaşında III. Kolordu: 1. Safha Mürettep Kolordu, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1938), s. 52-61; Belen, age, s. 346.

15 Karabekir, *a.g.e.*, s. 930, 933; Belen, *a.g.e.*, s. 337-338.

16 Hulusi Baykoç, İstiklal Savaşında Sakarya Meydan Muharebesi, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1944), s. 21-23; Önalp, *a.g.e.*, s. 66.

17 Modern Türk resmi askeri tarih yazımının kurucusu olan ve Sakarya Muharebesi'ne kurmay subay olarak katılan emekli General Fahri Belen ilginç ayrıntıları verdiği kitabında planı kimin hazırladığını yazmamıştır. Belen, *a.g.e.*, s. 346, 350.

18 Bu konuda tek istisna Fevzi Paşa'nın biyografisidir. Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak: Askeri ve Hususi Hayatı*, (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1953), s. 213.

19 Önalp, *a.g.e.*, s. 73-74.

20 Önalp, *a.g.e.*, s. 66-68, 73-74; Gündüz, *a.g.e.*, s. 68-70; Apak, *a.g.e.*, s. 242.

21 İnönü anılarında düşmanı güneyden bekliyorduk demesi ilginçtir. İnönü, *a.g.e.*, s. 260-261; Önalp, *a.g.e.*, s. 68; Gündüz, *a.g.e.*, 72.

22 Önalp, *a.g.e.*, s. 71-72.

23 Baki Vandemir, *Türk İstiklal Harbinde Sakaryadan Mudanyaya Kadar, Kısım 1*, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1946), s. 15-16; Baykoç, *a.g.e.*, s. 13-14; Önalp, *a.g.e.*, s. 66.

24 Vandemir, *a.g.e.*, s. 13-15.

25 Fevzi Çakmak, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, c. 2, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), s. 816-818.

26 Kanellopoulos, vd., *a.g.e.*, s. 216-217, 227-229; Vandemir, *a.g.e.*, s. 7-10; Belen, *a.g.e.*, s. 346-347.

27 Bilal N. Şimşir (ed), *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c. 3, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), s. 621-627; 638-639.

28 Vandemir, *a.g.e.*, s. 18-21; Baykoç, *a.g.e.*, s. 30-47; Önalp, *a.g.e.*, s. 220-224, 231, 247, 275-276, 301; Kanellopoulos, vd., *a.g.e.*, s. 230-232; İzzeddin [Çalışlar], İstiklal Harbi Hatıratı 4. Kısım Sakarya Meydan Muharebesinde 1. Grup, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1932), s. 12-13; Fahri Aykut, İstiklal Savaşında Dördüncü Kolordu, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1935), s. 81; Belen, *a.g.e.*, s. 347-348.

29 Vandemir, *a.g.e.*, s. 22-30, 34-35; Ahmet Timural, Rauf Atakan, Alişan Berktay, Cevdet Timur, *Türk İstiklal Harbi: Batı Cephesi*, c. 2, kısım 5, kitap 2, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1973), s. 9-13; ; Baykoç, *a.g.e.*, s. 54-56; Kanellopoulos, vd., *a.g.e.*, s. 236-240; Ulusoy, *a.g.e.*, s. 133-135, 154-156; Çakmak, *a.g.e.*, s.820.

30 Yunan tümenlerinin birden fazla Türk tümenini tespit edebilmelerinin önemli nedeni personel mevcudu ve ateş güçlerinin daha yüksek olmasıydı. Mevcut açısından yaklaşık 2,5 kat, ateş gücü açısından ise yaklaşık 4 kat fark bulunmaktaydı. Önalp, *a.g.e.*, s. 59, 221-222.

31 Vandemir, *a.g.e.*, s. 36; Timural, vd., *a.g.e.*, s. 19-21, 49; Kanellopoulos, vd., *a.g.e.*, s. 234, 264-265; Saner, *a.g.e.*, s. 85-93; Baykoç, *a.g.e.*, s. 58-60.

32 Vandemir, *a.g.e.*, s. 37-38; Timural, vd., *a.g.e.*, s. 37-40; Çakmak, *a.g.e.*, s. 821-823; Kanellopoulos, vd., *a.g.e.*, s. 240-246; Baykoç, *a.g.e.*, s. 67-71.

33 Çalışlar, *a.g.e.*, s. 17-22; ; Baykoç, *a.g.e.*, s. 62-63, 71-73; Vandemir, *a.g.e.*, s. 38; Timural, vd., *a.g.e.*, s. 41-43; Kanellopoulos, vd., *a.g.e.*, s. 247, 256-257.

34 Çalışlar, *a.g.e.*, s. 22-30; Vandemir, *a.g.e.*, s. 39-42; Timural, vd., *a.g.e.*, s. 49-60; Kanellopoulos, vd., *a.g.e.*, s. 252-253, 258; Saner, *a.g.e.*, s. 94-119; ; Baykoç, *a.g.e.*, s. 74-85.

35 Timural, vd., *a.g.e.*, s. 62-65.

36 Vandemir, *a.g.e.*, s. 26, 29, 35, 38, 41-42, 44-45, 49; Timural, vd., *a.g.e.*, s. 43-44, 60, 75-77, 99, 109, 121-122, 135; Kanellopoulos, vd., *a.g.e.*, s. 249-250; Altay, *a.g.e.*, s. 295-296, 301-303.

37 Timural, vd., *a.g.e.*, s. 95; Önalp, *a.g.e.*, s. 274; Altay, *a.g.e.*, s. 295, 304-310.

38 Çalışlar, *a.g.e.*, s. 30-51; Vandemir, *a.g.e.*, s. 44, 46-47, 49-50; Timural, vd., *a.g.e.*, s. 93, 109, 115; Kanellopoulos, vd., *a.g.e.*, s. 253-255; Baykoç, *a.g.e.*, s. 88-91, 97-101.

39 Vandemir, *a.g.e.*, s. 52-53, 58-60; Timural, vd., *a.g.e.*, s. 116-121, 127-131, 137-145, 152-153; Kanellopoulos, vd., *a.g.e.*, s. 260-263, 266-267, 274-276; Saner, *a.g.e.*, s. 131-150; Çalışlar, *a.g.e.*, s. 49-51; Baykoç, *a.g.e.*, s. 119-121; Aykut, *a.g.e.*, s. 106-107.

40 Vandemir, *a.g.e.*, s. 61-64; Timural, vd., *a.g.e.*, s. 154-155, 159; Kanellopoulos, vd., *a.g.e.*, s. 255, 263; İnönü, *a.g.e.*, s. 263; Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 211-212.

41 Çalışlar, *a.g.e.*, s. 58-66; Vandemir, *a.g.e.*, s. 67-86; Timural, vd., age, s. 159-164, 183-185, 187, 223-225, 230; Kanellopoulos, vd., age, s. 282-293; Saner, age, s. 175-185; Baykoç, age, s. 173-210.

42 Vandemir, *a.g.e.*, s. 89-100; Timural, vd., *a.g.e.*, s. 236-237; Saner, *a.g.e.*, s. 193-213; ; Baykoç, *a.g.e.*, s. 219-243; Apak, *a.g.e.*, s. 258-260; Kanellopoulos, vd., *a.g.e.*, s. 293-300. Sakarya Muharebesi'ne toplam 4864 subay katılmıştır. Bunlardan 277'i şehit düşmüş, 1058'i yaralanmış, 23'ü esir düşmüş ve 27'si kayıptır. Toplam zayiat 1389'dur.

43 Timural, vd., *a.g.e.*, s. 299-300, 324-325; Çakmak, *a.g.e.*, s. 828; Kanellopoulos, vd., *a.g.e.*, s. 300-307.

44 İnönü, *a.g.e.*, s. 261-262; Karabekir, *a.g.e.*, s. 934-935. 1927-1945 arasında Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan Kurtuluş Savaşı kitaplarının çoğunda Sakarya'da üç paşanın ortak komutasına vurgu yapılmaktadır. Vandemir, *a.g.e.*, s. 26-27, 37, 52-53; Baykoç, *a.g.e.*, s. 3.

45 Necati Ökse, Nusret Baycan, Salih Sakaryalı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989), s. 197.

46 İnönü, *a.g.e.*, s. 265-269.

Sakarya Muharebesi Öncesi Gayrinizami Harp Tecrübesi

EMRAH ÖZDEMİR

BAŞTA BALKANLAR OLMAK ÜZERE, OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON DÖNEMİNDE YAŞANAN İSYAN VE KARIŞIKLIKLAR OSMANLI SUBAYLARINA GAYRİNİZAMİ HARP TECRÜBESİ KAZANDIRMIŞTI. BUNUN YANI SIRA KURTULUŞ SAVAŞI'NIN ANA MUHAREBE ALANINI TEŞKİL EDEN EGE VE GÜNEY ANADOLU'DAKİ SOSYAL HAYDUTLUK GELENEĞİ BU TİP HARP İÇİN UYGUN BİR ZEMİN YARATMIŞTI.

Kurtuluş Savaşı ile ilgili çalışmalarda Kuvayı Milliye'den çok bahsedilse de bunun bir gayrinizami harp (GNH) faaliyeti olduğu genellikle ihmal edilmektedir. Oysa I. İnönü Muharebesi'ne kadar olan safhada yürütülen savaşın genel karakteristiğinin GNH olduğunu açıkça ifade etmek gerekir. Üstelik Çerkes Ethem isyanı ile beraber Kuvayı Milliye büyük ölçüde tasfiye edildikten sonra da GNH'den istifade edilmiştir. Ancak bu kez gerçek GNH birlikleri yerine düzenli ordu birlikleri (özellikle de süvariler) ikiz görevli kullanılmıştı. Süvari alayları veya gönüllü subay ve askerlerden kurulu akıncı müfrezeleri düşman gerisinde kısa süreli ve mahdut hedefli akın, baskın ve pusu görevleri icra etmiştir.

Genel anlamda GNH, alışılagelmiş konvansiyonel strateji ve taktikler dışındaki askerî harekât nevilerinin ortak tanımı olarak kullanılmaktadır. Gayrinizami taktik ve teknikleri kullanmak bir askeri birliği otomatikman GNH savaşçısı yapmaz. Örneğin komando ve özel harp birlikleri düşman gerisinde gayrinizami taktik ve tekniklere başvurarak ona saldırmak için eğitilmişlerdir. Ancak bunlar konvansiyonel ordunun özel harekât birlikleridir. GNH geçmişten

Resneli Niyazi Bey, çetesi ve meşhur "Hürriyet" geyiği. Manaki Kardeşler, Makedonya Devlet Arşivi

günümüze farklı dönem ve coğrafyalarda farklı kaynaklarca değişik isimlerle tasvir edilmeye çalışılsa da kavramın değişmeyen ortak özelliği düzenli birliklerce icra edilen konvansiyonel savaşa karşı bir alternatif arz etmesidir.[1]

Genel itibariyle güçsüz olanın güçlü karşısında başvurduğu bir yöntemdir. Eğer askerî açıdan rakip kadar veya ondan daha güçlü olunması halinde konvansiyonel ordu ve savaşa başvurmak en doğru hareket tarzıdır. Çünkü hem savaşı daha kısa sürede bitirmek mümkün olacaktır hem de halk ve ülke kaynakları daha az zarar görecektir. GNH tabiatı gereği uzun sürer ve işin içine sivilleri de dahil ettiği için daha kanlı ve yıkıcıdır. Tarihi ve coğrafi sebeplerden dolayı bazı topluluklar için GNH geleneksel savaş tarzıdır. Ancak önemli olan bir savaş esnasında GNH'den istifade edilecekse hangi düzey ve şekilde istifade edileceğidir. Yani GNH asıl gayret mi olacaktır yoksa düzenli orduya destek veren yardımcı bir faaliyet mi?

Son dönem Osmanlı ordusu ve subayları GNH konusunda tecrübeliydi. Başta Balkanlar olmak üzere ordu, imparatorluğun farklı coğrafyalarında farklı isyancı ve eşkıyalara karşı GNH'den istifade etmek zorunda kalmıştı. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlayan İttihatçı subaylar uzun yıllar Makedon komitacılara karşı savaşmış ve bu savaş esnasında GNH taktik ve tekniklerini iyice öğrenip uygulamıştı. 1911-12 Osmanlı-İtalyan Savaşı esnasında sayıca ve ateş gücü açısından kuvvetli İtalyan işgal ordusuna karşı Balkanlarda tecrübe edilen GNH başarıyla tatbik edildi. Gene I. Dünya Savaşı esnasında Arabistan, Suriye, Irak ve Kafkaslarda farklı düşmanlara karşı GNH kullanıldı.[2]

Ordu ve subayların tecrübelerinin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde kronik idari otorite yetersizliği ve asayiş bozukluğu yüzünden haydutluk ve eşkıyalık geleneksel bir direniş tarzı haline gelmişti. Hobsbawm tarafından "sosyal haydut" olarak isimlendirilen bu gruplar Balkanlarda "hayduk, haydamat ve kleph" Anadolu'da ise "efe ve zeybek" olarak da adlandırılmaktaydı.[3] Gerek bu sosyal haydutluk geleneği gerekse Osmanlı yönetiminin ve jandarmasının kısıtlı imkânlarla ortaya koyduğu takip ve engelleme çabaları yine ciddi tecrübeler kapsamında değerlendirilmektedir. Bu çabaların yazılı kültüre geçirildiğine dair önemli bir örnek, Yüzbaşı Ömer Fevzi Bey tarafından hazırlanan "Eşkıya Takibi ve Çete Muharebeleri Talimnamesidir".[4] Yani Osmanlı subaylarının GNH tecrübesinin yanı sıra Kurtuluş Savaşı'nın ana muharebe alanını teşkil eden Ege ve Güney Anadolu'daki kuvvetli sosyal haydutluk geleneği sayesinde GNH için istifade edilebilecek bir halk bulunmaktaydı.[5]

Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgaller karşısında beliren yerel direniş hareketleri düzenli ordunun zayıflığı ve İstanbul Hükümeti'nin teslimiyetçi tutumu sonucu doğdu. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde subaylar, sivil bürokratlar, yerel halk ve eşkıya çete liderleri çoğunlukla spontane ve

Mustafa Kemal Atatürk ve Nuri Conker yerel halkı örgütleyerek savaştıkları Trablusgarp'ta (Derne)

koordinesiz bir şekilde GNH'yi başlattı. Zaman içinde muhtelif gayrinizami birlikleri bir araya getiren cepheler teşkil edildi. Kuvayı Milliye sadece işgalci ve işbirlikçilere değil aynı zamanda Ankara Hükümeti'ne karşı ayaklananlara karşı da kullanıldı.[6] Ortak amaç vatan savunması gözükse de çoğunluk bunu bölgesel boyutta algılamaktaydı. Zaman içinde GNH tecrübesinin milli şuur ve milliyetçi duruşu kuvvetlendirdiği de açıktır. Anadolu'ya geçiş sonrasında Mustafa Kemal Paşa'yı en çok uğraştıracak konu ise doğal olarak ülke genelindeki Kuvayı Milliye gruplarını ve *Harb-i sagir*'i yani GNH'yi denetim altına alıp tek merkezden yönetmekti.[7]

Batı Cephesi'nde Kuvayı Milliye sıkı bir denetim altına alınamadı ve nihayetinde tasfiye edildi. Oysa Güney ve Güneydoğu'da tam tersine Ankara tarafından atanan subaylar başta Antep ve Maraş olmak üzere bütün çete ve gönüllüler üzerinde sağlam bir komuta-kontrol sistemi tesis edip Ankara'nın talimatları çerçevesinde GNH'yi yürüttüler ve ciddi başarılara imza attılar.[8] Ancak çoğunluğu sivil halktan olmak üzere büyük kayıplar verildi. Bu anlamda Güney Cephesi GNH'nin özünde ne kadar kanlı bir mücadele olduğunun anlaşılmasında çarpıcı bir örnektir.[9]

Trakya'da ise ne Kuvayı Milliye kurulabildi ne de Yunan işgaline direniş gösterilebildi. Kolordu Komutanı Albay Cafer Tayyar Bey yerel yöneticiler ve halkı suçlasa da[10] Trakya coğrafyası GNH'ye müsait değildi ve bölgede sosyal haydutluk geleneği yoktu. Kuvayı Milliye'ye hevesli genç subayları ise bizzat Cafer Tayyar Bey engellemiştir. Kendisi bu başarısızlığının bedelini Yunanlıların 25 Temmuz 1920 tarihinde Edirne ve Lüleburgaz'ı ele geçirdikleri süreçte esir düşerek ödemiştir.[11]

Aydın Kuvayı Milliye Komutanlarından Çamlıcalı Mehmet Efe soldan ikinci ve çetesi

Ege Bölgesi'nde Güney Cephesi'ndeki kadar başarılı olunamasa da Yunan ordusu üzerinde yarattığı etkinin ne derece ciddi olduğuna dair bilgilere şaşırtıcı bir şekilde Kıbrıs'ta EOKA Terör Örgütü ile özdeşleşen Grivas'ın anılarında rastlamak mümkündür. Grivas, gerilla savaşı ve GNH'nin ne kadar etkili bir yöntem olduğunu ilk kez Kuvayı Milliye müfrezeleri karşısında görevlendirildiğinde idrak ettiğini belirtmektedir. Kendi ifadesi ile "sadece tüfekleri olan düzensiz bir grubun, topçu ateşleri altında, bir tümeni tam bir gün oyalayabildiğine hayretle tanıklık ettim" şeklinde Kuvayı Milliye'nin etkinliğini ortaya koymaktadır.[12] Zaman zaman Kuvayı Milliye Yunanlıları o kadar yıldırdı ki eylemlerinin yarattığı tahribat ve çetelerin mevcutları abartılı bir şekilde rapor edildi. Örneğin 25 Haziran 1919 tarihinde Yunan istihbaratı Ege Bölgesindeki Türk askeri mevcudiyetini 40.000 olarak tahayyül etmekteyken asıl sayı 5.600 civarındaydı.[13] Bu yüzden Yunan ordusu ulaşımın ve cephe gerisinin güvenliğinin sağlanması için fazladan kuvvet ayırmak durumunda kalmaktaydı.[14]

Kuvayı Milliye'nin asıl askeri gayret olduğu dönemde yaşanan kötü tecrübeler de Kurtuluş Savaşı komuta heyetinin kafasındaki GNH'nin bir an önce sona erdirilip savaşın sadece düzenli orduyla sürdürülmesi fikrini pekiştirdi. Bu yetmezmiş gibi çetelerin Yeşil Ordu adı altında bir araya getirilerek bir halk ordusu teşkili ve bunun Yunan düzenli birlikleri karşısında başarılı olacağına yönelik fikirlerin dile getirilmeye başlanması, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere çoğu üst düzey komutanı endişeye sevk etti.[15]

Millî Mücadele aleyhinde propaganda yapmak için fırsat kollayan çevrelerce, Kuvayı Milliye adı altında bazı müfrezelerin halka yönelik zorbaca tutumları bulunmaz bir imkân sağlamaktaydı.[16] Birliklerin gayrinizami oluşu bir otorite altında bulunmayacakları, farklı amaçlar doğrultusunda keyfi hareket edebilecekleri anlamına gelmemektedir. Aksine âdemi merkeziyetçi bir tarzda hareket eden bu birliklerin üst komutanlıkların ana fikri doğrultusunda kendi aralarında ve düzenli birliklerle koordine içerisinde olmaları gerekmektedir. Ancak Hobsbawm'ın deyimi ile sosyal isyancı/haydut karakterinde olan bu çetelerden Millî Mücadele gibi kapsamlı bir toplumsal hareketi yöneterek başarıya ulaştırmaları beklenemezdi.[17]

Ege Kuvayı Milliyesinin önemli liderleri aynı karede: Ortada Refet Bele, iki yanında Demirci Mehmet Efe ve Çerkes Ethem

Bu duruma verilebilecek en güzel örneklerden birisi Demirci Mehmet Efe'dir. I. Dünya Savaşı sonrası eşkıyalık faaliyetlerine başlayan Demirci Mehmet Efe katı uygulamaları ve cesareti ile hem çevresi hem de diğer çeteler üzerinde büyük bir etkiye sahipti.[18] Efe'nin etkisi o derece kuvvetlidir ki 57. Tümen Komutanı dahil bölgedeki subaylar da onun nüfuzu altına girmekten kurtulamamıştır.[19] Sonuçta denetimden çıkan Demirci, 8 Temmuz 1920'de Denizli'de askerlik şubesi başkanı Albay Tevfik de dahil olmak üzere 68 kişiyi infaz etmiş ve şehri yağmalamıştır.[20] Ancak o dönemde Kuvayı Milliye'yi tasfiye etmek isteyenler ve günümüzdeki tarihçiler Demirci Akıncıları ve Yörük Ali Efe gibi sadık ve oldukça başarılı GNH lider ve çetelerini dikkate almamaktadır.[21]

Çerkes Ethem

Demirci Mehmet Efe

Demirci Akıncıları lideri İbrahim Ethem Bey

Ali Fuat Paşa (Cebesoy)'nın gayrinizami birlikler ile Gediz'de bir Yunan tümenine karşı giriştiği konvansiyonel taarruz hem Kuvayı Milliye'nin sonunu getirmiş hem de GNH'nin yapısal kısıtlarına iyi bir örnek teşkil etmiştir. Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, Çerkes Ethem emir komutasındaki Kuvayı Seyyare ile Gediz'de tek başına bulunan Yunan tümenini imha ederek Kuvayı Milliye'nin gücünü herkese göstereceğini değerlendirdi. Genelkurmayın karşı çıktığı bu taarruz mecliste yapılan yoğun propaganda sonucu kabul edildi.[22]

Başarıyı garantiye almak için Kuvayı Seyyare'nin yanı sıra 61. ve 11. tümenleri de harekâta dahil eden Ali Fuat Paşa 24 Ekim 1920'de taarruz etti.[23] Başta bazı başarılar sağlansa da harekât Yunan karşı taarruzu ile tam bir fiyaskoyla sonuçlandı. Çerkes Ethem düzenli birlikleri suçlarken tümen komutanları ise onu ve çeteleri suçladı.[24] Ali Fuat Paşa'nın umduğunun tersine Gediz fiyaskosu hem düzenli orduya geçişi hızlandırdı hem de Kuvayı Milliye'nin Ege'de tamamen tasfiyesi kararının verilmesine neden oldu.

Başlangıçta Grivas'ı dahi hayran bırakacak seviyede bir etkinlik gösteren Kuvayı Milliye birlikleri yukarıda belirtilen gerekçelerle tasfiye edildi. Zaten en baştan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları GNH'yi mecburiyetten ve geçici bir aşama olarak görmüştü. En kısa sürede düzenli orduya geçmek ve Kuvayı Milliye'ye son vermek istiyorlardı. Yaşanan kötü tecrübeler bu kararın uygulanmasını hızlandırdı. Oysa sadık ve liyakatli çeteler muhafaza edilip II. Dünya Savaşı Partizanları[25] örneğinde olduğu gibi düzenli ordunun emrinde cephe gerisinde GNH'ye devam edebilirlerdi. Bu yapılabilseydi Kütahya-Eskişehir Muharebesi ve sonrasında Yunan birlikleri cephe gerisi emniyeti endişesi yaşamadan pervasızca Anadolu içlerine giremezdi.

Ancak Kurtuluş Savaşı'nın bu tarz bir kullanımı engelleyen kendine özgü özellikleri olduğu da belirtilmelidir. Bunlardan öne çıkanı, düşmanın cephe gerisinde bu küçük müfrezeleri destekleyecek halk kitlelerinin ve güvenli alanların yokluğudur.[26] Yunan birliklerinin Kuvayı Milliye'ye destek veren yerleşim yerlerinde uyguladıkları vahşet ve Kütahya-Eskişehir Muharebesindeki başarısızlığın yaratmış olduğu belirsizlik işgal altındaki bölgelerde yaşayan halkı müfrezelere destek olmaktan alıkoymaktaydı. Dahası düşman işgali altına giren bölgelerde bırakılan köylülerin düşmana kılavuzluk yapmak zorunda bırakıldıkları, binek ve hayvanlarına da Yunanlılarca el konulduğu belirtilmekte ve bu sebeple köylüler de göç ettirilmek zorunda kalınmaktaydı ve bu durum Mürettep Tümen başta olmak üzere askeri birlikler açısından ciddi zorluklar oluşturmaktaydı.[27] Ayrıca Yunan ordusu da sorun yaşadığı bölgelerdeki halkı türlü yöntemler uygulayarak göçe zorlamış, geniş alanlar insansızlaştırılmıştır.[28] Barınma, yiyecek, istihbarat ve gerektiğinde gönüllü desteği alabileceği bir halk mevcut olamayınca GNH birliklerinin faaliyet gösterme şansı da ortadan kalkmaktaydı.

Ankara Hükümeti'nin GNH'ye sıcak bakmamasının bir sebebi de yeni kurulan düzenli ordu ile çeteler arasında kaynakların kullanımı açısından yaşanan rekabettir. Mükellefler düzenli ordu birlikleri yerine daha iyi beslenen ve daha çok maaş alan Kuvayı Milliye müfrezelerine katılmayı tercih etmekteydi. Müfrezelerin vergi adı altında halkı haraca bağlaması ise merkezi hükümetin vergi toplama çabasına zarar vermekteydi. Çoğu zaman çifte vergi vermek zorunda kalan halk ise isyan etmekteydi.[29]

Ancak kanımızca asıl sorun komuta heyetinin Kuvayı Milliye'yi bir Partizan teşkilatına çevirecek stratejik öngörü ve altyapıya sahip olmamasıdır. Düzenli

HER NE KADAR BU GNH FAALİYETLERİ YUNAN ORDUSUNUN İKMAL VE YIĞINAKLANMASINI KISMEN SEKTEYE UĞRATMIŞ OLSA DA GNH, BEKLENENİN AKSİNE DÜZENLİ ORDUNUN ELİNDEKİ KISITLI KAYNAKLARIN KULLANILMASIYLA YÜRÜTÜLMEK ZORUNDA KALINDI. TÜRK ORDUSU BU FAALİYETLER İÇİN ÇOĞUNLUĞU SÜVARİ ÜÇ TÜMEN AYIRMIŞTIR.

orduyu kurmak için gereken subay, asker, silah ve paranın bir kısmının Kuvayı Milliye ile paylaşılmak istenmediği yukarıda açıklanmıştır. Burada belirtmek istediğimiz Partizan hareketi kurmak için kuvvetli bir emir-komuta yapısının kurulması gereğidir. Ankara'da hem bunu yapacak kabiliyette üst rütbeli subay yoktu hem de Yeşil Ordu tecrübesi sonrasında Partizanların siyaseten hükümete sadık kalması konusunda ciddi ve haklı endişeler bulunmaktaydı. Bolşevizm rüzgârlarının estiği bir dönemde Partizan hareketini hem siyasi hem de askerî açıdan denetim altında tutmanın güç olacağı açıktır. Anladığımız kadarıyla bu riski kimse göze alamadı.

Kuvayı Milliye'nin tasfiyesiyle ortaya çıkan zafiyeti gidermek için II. İnönü Muharebesi sonrasında Yunan tarafının kesin sonuçlu bir taarruzu beklentisine göre tertiplenen Türk ordusunca, Güney Cephesi Komutanlığı emriyle, "düşman gerilerine akınlar yapmak ve gereğinde demiryollarını tahrip etmek amacıyla" akıncı müfrezeleri teşkil edildiği görülmektedir.[30] Benzer faaliyetlere Mürettep Kolordu bölgesinde de girişildiği bilinmekte olup,[31] Yunan kaynaklarında Bursa ve Yalova bölgelerinde bulunan gayrinizami birliklerin etkili olduğu belirtilmektedir.[32]

GNH ihtiyacı o kadar büyüktü ki gönüllü müfrezeler yeterli olmadı. Düzenli ordu tümenleri bu işi yapmak üzere görevlendirilmeye başlandı. 6. Tümen'e Menderes bölgesinde düşman kuvvetlerini tespit etmek ve harekâtını geciktirmek maksadıyla, Sarayköy ve Aydın bölgelerinde kuvvet bırakarak düşman ulaştırma hatlarına akınlar yapması emredildi. Gönüllü piyade ve süvarilerden teşkil edilen Adana ve Sandıklı müfrezelerinin birleştirilmesi ile oluşan iki alay gücündeki Mürettep Tümen ise benzer şekilde Afyon bölgesinde görevlendirildi.[33]

Bu müfrezelere hedef olarak düşman ulaştırma kolları, tek başına karakollar, telgraf ve demiryolu hatları ile köprü ve tüneller verilmişti. Bu planlama sonucunda gerçekleştirilen GNH faaliyetlerine karşı Yunan birlikleri ordu birliklerine hareket serbestisi kazandırmak maksadıyla iki alay ve ulaşımı emniyet altına almak için de bir Demiryolu Koruma Alayı teşkil etti. Her ne kadar bu GNH faaliyetleri Yunan ordusunun ikmal ve yığınaklanmasını kısmen sekteye uğratmış olsa da, görüldüğü üzere GNH, beklenenin aksine düzenli ordunun elindeki kısıtlı kaynakların kullanılmasıyla yürütülmek zorunda kalındı.[34] Yunan ordusunun ayırdığı üç alaya karşı Türk ordusu bu faaliyetler için çoğunluğu süvari üç tümenden fazla düzenli birliği kullanma yoluna gitmiştir. Her ne kadar mevzi başarılar elde edilmiş olsa da Yunan birlikleri üzerinde istenen etki yaratılamayarak Kütahya ve Eskişehir'in düşman tarafından ele geçirilmesi önlenememiştir.

Düzenli orduya geçiş sürecinde piyade birlikleri yanında süvari birlikleri de teşkil edilmişti. Bu birliklerin bazıları milli müfrezelerin dönüştürülmesiyle kuruldu. En iyi örnek ise, Yarbay İbrahim (Çolak) Bey'in 2. Kuvayı Seyyaresi'nin 3. Süvari Tümeni olarak isimlendirilip yeniden teşkilatlandırılmasıdır.[35] Türk tarafının 1920 yılı itibariyle kuvvetli süvari birlikleri bulundurulması yönündeki bu düşünce ve çabaları Yunan kaynaklarına da yansımıştır.[36] Süva-

Ege Kuvayı Milliye'den bir grup

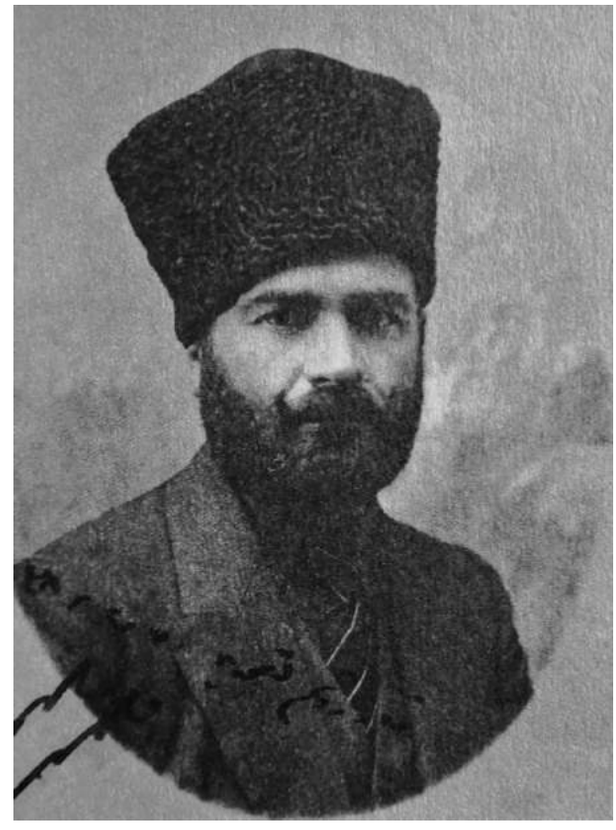

Kara Fatma ve müfrezesi

ri birliklerinin birleştirilerek tek elden kullanılması düşüncesi ile 1., 3. ve 14. Süvari tümenlerinin Kütahya Muharebesi döneminde 5. Grup altında birleştirilerek bir süvari kolordusu kurulması ve başına Albay Fahrettin (Altay) Bey'in atanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu Kolordunun görevi ordunun geri harekâtını örtmek olarak belirlenmiştir.[37]

Fahrettin Bey'in anılarında ifade ettiği gibi bu yeni teşkil edilen birlikler nasıl bir görev ifa edeceklerini tam olarak bilmemekteydiler. Askeri sınıfı piyade olan Fahrettin Bey ve komuta heyeti, Yunan birlikleri karşısında verilen bu örtme görevi için sürekli muharebe yürütebilecek yeterli kuvvet ve tecrübede olmadıklarını değerlendirerek vazifelerinin "düşman karşısında zayıf kuvvet bırakarak büyük kuvvetleri düşman yan açığında bulundurmak, bu yandan düşmanı izaç ve tazyik ederek ihata kollarını geriletmek olacağına" kanaat getirdiler.[38] Mevcut üç tümenle münavebeli olarak düşman derinliklerine akınlar tertip etmek suretiyle, kendilerine verilenden farklı bir görev icra etmek yönünde inisiyatif kullandılar. Bu ifadelerden anlaşılan süvari birliklerince yerine getirilen GNH faaliyetleri, düzenli birlikleri destekleyecek tarzda sistemli ve planlı faaliyetler olmadığı gibi süvari birliklerinin kullanım esaslarına da uygun düşmemekteydi.[39]

Askeri literatürde süvari birliklerinin kullanım esaslarına bakıldığında, hızlı hareket edebilme ve şok etkisi yaratma özellikleri ile ön plana çıktığı görülmektedir. Bu anlamda süvari birliklerinin dört farklı görevde kullanılması mümkündür. Birincisi dost kuvvetlerinin cephe ve yanlarında görevlendirilerek düşmana karşı birliğin yer değiştirme ve hareketlerinin örtülmesini sağlamak; yani örtme görevinde kullanmaktır. İkinci olarak düşmanın birinci hat birliklerinin yan ve gerisinde şok etkisi yaratacak şekilde

Antep ve Maraş Umum Kuvayi Milliye Komutanı Kılıç Ali Bey

Hatay Kuvayı Milliye'den bir grup

kullanmak; bu sayede düşmanın birlikleri arasında irtibatın koparılması ve birliklerin etkisiz hale getirilmesi hedeflenmektedir. Son olarak da elde edilen başarının ardından yürütülecek takip harekatları için hazır tutulmalarıdır.[40] Bu doğrultuda Kütahya Muharebeleri ile Sakarya Muharebesi arası dönemde süvari birliklerinin asli konvansiyonel görevleri yerine GNH faaliyetlerinde kullanımları kapasite kullanımı açısından çok hatalıydı ve kötü bir alışkanlığı başlattı. Süvariler zayiat oranı daha yüksek konvansiyonel görevler yerine riski az GNH faaliyetlerini tercih etmekteydi.

İlerleyen süreçte 5. Süvari Kolordusu'na Sakarya Meydan Muharebesi'ne yakından katılacak olması nedeniyle geç de olsa ordu sol yanına hareket etmesi emri verildi.[41] Bu durum üzerine GNH faaliyetleri bu kez Mürettep Tümen eliyle yürütülmeye devam edildi.[42] Bir piyade ve bir süvari alayından oluşan ve Kurmay Yarbay Zeki (Soydemir) Bey komutasındaki bu birlik, düşman gerilerinde iaşe ve ikmal hatlarına yönelik akınlara devam etti. Afyon bölgesinde benzer şekilde GNH faaliyeti icra etmekte olan 6. Tümen de sınırlı şekilde bu faaliyetlerini sürdürdü. Kuruluş ve yapı olarak verilen GNH görevlerini yerine getirmeye elverişli olmayan bu düzenli birlikler Kuvayı Milliye kadar başarılı olamadılar. Süvari birliklerinin yanında Demirci Akıncıları gibi az sayıda yerel gönüllüler de Kurtuluş Savaşı'nın düzenli ordu safhasında faaliyet göstermişlerse de askeri etkinlikleri kısıtlı olmuştur.[43]

Kurtuluş Savaşı, ülke sathında ortaya çıkan direniş hareketleri bağlamında GNH şeklinde başlamıştır. Kuvayı Milliye olarak tanımlanan bu yerel direnişler, düzenli ordunun olmayışı sebebiyle zorunlu bir mücadele haline gelmişlerdir. Makalede belirtildiği gibi, Türk halkı ve subayları GNH anlamında oldukça ciddi tecrübelere sahiplerdi. Ancak genel kanıya göre, Yunan ordusu gibi düzenli bir askeri birlik karşısında başarı elde etmenin tek yolu düzenli bir orduya sahip olunmasından geçmekteydi. Bu nedenle Kuvayı Milliye birlikleri zaman zaman önemli başarılara imza atmalarına rağmen, disiplinsiz hareketleri ve kontrol dışına çıkmaları da gerekçe gösterilerek kaldırılmışlardır. Gayrinizami müfrezeler piyade ve süvari birlikleri haline getirilerek düzenli ordu içerisine entegre edilmişlerdir.

Güney Anadolu'dan bir Kuvayı Milliye grubu

Süvari Bölüğü

Bu milli müfrezeler II. Dünya Savaşı partizanları gibi düzenli ordu emir-komutasında ve onu destekleyecek tarzda kullanılabilselerdi savaş gayretine büyük bir katkı sağlanabilirdi. Çünkü gerçekten düşman gerisinde GNH yapılmasına ihtiyaç vardı. Kuvayı Milliye ortadan kalkınca bu göreve süvari birlikleri ve bazı gönüllü askeri müfrezeler tahsis edilmek zorunda kalındı. Süvari birlikleri GNH'ye tahsis edilince asıl yapmaları gereken görevler yani örtme, keşif, düşman yan ve gerilerine icra edilecek akınlar ve başarıdan faydalanma görevleri sağlıklı ve başarılı bir şekilde icra edilemedi. Yani tam anlamıyla bir kaynak israfı yaşandı. Kurtuluş Savaşı konusunda bu kadar çok eser verilmesine rağmen Kuvayı Milliye'nin tasfiyesinin sorgulanmaması ise askeri tarih açısından ciddi bir eksikliktir.

DİPNOTLAR

1 C.E. Callwell, *Small Wars: Their Principles and Practice*, (London: Harrison and Sons, 1906), s. 23.
2 Bekir Fikri, *Balkanlar'da Tedhiş ve Gerilla "Grebene"*, (İstanbul: Tarih Araştırmaları ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 2008); Abdülkadir Varoğlu and Mesut Uyar, "The Impact of Asymmetric Warfare on the Military Profession and Structure: Lessons Learned from the Ottoman Military", G. Caforio, G. Kümmel and B. Purkayastha, *Armed Forces and Conflict Resolution: Sociological Perspectives*, (Bingley: Emerald, 2008), s. 49-60; Sami Nafiz Tansu, *Teşkilat-ı Mahsusa: İki Devrin Perde Arkası*, (İstanbul: Nokta Kitap, 2012), s. 82; Seth G. Jones, *Waging Insurgent Warfare: Lessons from the Vietcong to the Islamic State*, (Oxford: Oxford University Press, 2017), s.40; Mesut Uyar, "Gerilla Savaşı", (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,1995), s. 65; Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim: 10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, (İstanbul: İnsel Yayınları, 1970), s. 129.
3 Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), s. 9; Eric Hobsbawm, *Haydutlar*, (çev) Fatma Taşkent, (İstanbul: Logos Yayıncılık, 1990), s. 144.
4 Yüzbaşı Ömer Fevzi Bey, *Osmanlı Gayrinizami Harp Doktrini: Eşkıya Takibi ve Çete Muharebeleri Talimnamesi* (1909), (haz) Ali Güneş, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020).
5 Ayrıntı için bknz. Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı devlet Merkezileşmesi*, (çev) Zeynep Altok, (İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011); Yetkin, *a.g.e.*
6 Enver Behnan Şapolyo, *Kuvayı Milliye Tarihi Gerilla*, (Ankara: Yıldız Matbaacılık, 1957), s. 46; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis ve Millî Mücadelede Anadolu*, (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1990), s. 5; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, c. 2, (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1998), s. 169; Kadir Kasalak, "Kuvayı Milliye'nin Askeri Açıdan Etüdü". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, no. 14, 1998, s. 982; *An Index of Events in the Military History of the Greek Nation*, (Athens: Hellenic Army General Staff Army History Directorate, 1998), s. 117; Kemal Çelik, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), s. 144; Alev Coşkun, *Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu*, (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1998), s. 61-62.
7 Hakkı Güvendik, Cihat Akçakayalıoğlu ve Selim Turhan, *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, kısım 1, (Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 1994) s.106; Yücel Özkaya, "Kuvayı Milliye", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, no. 8, 1992, s. 451-480; TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, İçtima: 1, c. 1, Tarih: 3.7.1336; TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, İçtima: 32, Cilt: 2, Tarih: 12.7.1336. Ayrıntılı bilgi için bknz. Zeynel Levent, "2 Ağustos 1336 (1920) Tarihli Bir Arşiv Belgesi ve Harb-i Sagir", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 11, no. 2, 2020, s. 439-469.
8 Mahmut Yüksel Canbaz ve İbrahim Kılıç, *Kuvayı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2012).
9 Özkaya, *a.g.e.*, s. 480.
10 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), s. 555.
11 Peter Kincaid Jensen, "The Greco-Turkish War, 1920-1922", *International Journal of Middle East Studies*, c. 10, no. 4, s. 553-565.
12 George Grivas, *The Memoirs of General Grivas*, (ed) Charles Foley, (London: Longmans, 1964), s. 4.
13 Güvendik, Akçakayalıoğlu ve Turhan, Age, s. 120.
14 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, (Athens: Hellenic Army General Staff, 2003), s. 60, 157.
15 Atatürk, *a.g.e.*, s. 627-633.
16 Tevfik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, c. 2, kısım 2, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999) s. 55.
17 Eric Hobsbawm, *Sosyal İsyancılar*, (çev) N. Doğu, (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995), s. 19.
18 Ercan, *a.g.e.*, s. 53.
19 Güvendik, Akçakayalıoğlu ve Turhan, *a.g.e.*, s. 163-164.
20 Bilal Yıldız, "Yeni Belgeler ve Çalışmalar Işığında Denizli Vakası", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 2, no. 18, 2013, s. 162-174; Sındırgılı Süreyya, *Denizli Vakası ve Demirci Mehmet Efe*, (İstanbul: Sel Yayınları, 1955), s. 29-58.
21 Özkaya, *a.g.e.*, s. 457-458.
22 Ercan, *a.g.e.*, s. 436.
23 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 74.
24 Atatürk, *a.g.e.*, s. 671-672.
25 Otto Heilbrunn, *Warfare in the Enemy's Rear*, (London: George Allen & Unwin Ltd., 1963), s. 107-108.
26 Özkaya, *a.g.e.*, s. 463.
27 İ. Hakkı Alpay, Şadi Sükan ve Kâmil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, c. 2, kısım 4, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999), s. 196.
28 Altay, *a.g.e.*, s. 289.
29 Kasalak, *a.g.e.*, s. 1002; Yaşar Özüçetin ve H. Mehmet Dağıstan, "Meclis Celse Zabıtlarında Kuvayı Milliye", *ÇTTAD*, IX/20-21, 2010, s.16.
30 Alpay, Sükan ve Önalp, *a.g.e.*, s. 90, 120.
31 Kazım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922 I-II*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu), 2020, s. 182.
32 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 74. Prens Andrea, *Felakete Doğru*, (çev) Hüseyin Rahmi, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1932), s. 27.
33 *A.g.e.*, s. 221.
34 Alpay, Sükan ve Önalp, *a.g.e.*, s. 95-96.
35 Özalp, *a.g.e.*, s. 172.
36 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 98.
37 Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve Ilgın Manevrasında Süvari Kolordusu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2004, s. 207; Alpay, Sükan ve Önalp, *a.g.e.*, s. 333-334.
38 Altay, *a.g.e.*, s. 295-296.
39 *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 86.
40 E. C. Bethune, "The Uses of Cavalry and Mounted Infantry in Modern Warfare", *Royal United Services Institution Journal*, c. 50, no. 339, 1906, s. 619-636.
41 Ahmet Timural, Rauf Atakan ve Alişan Berktay, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, c. 2, kısım 5, kitap 2, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1973), s.66; Altay, *a.g.e.*, 303; Timural, Atakan ve Berktay, *a.g.e.*, s. 76-77; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 249-250.
42 Altay, *a.g.e.*, s. 304; Alpay, Sükan ve Önalp, *a.g.e.*, s. 117.
43 Kasalak, *a.g.e.*, s. 999; İsmail Oğuz ve Nurettin Gülmez, "Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey ve Demirci Akıncıları", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 14, no. 1, 2016, s. 441; Özkaya, *a.g.e.*, s. 476.

Cephenin Gerisi Vatan: Sakarya İçin Seferberlik

AHMET ÖZCAN

YUNAN ASKERİ HAREKÂTI KARŞISINDA YAŞANAN KAYIPLAR, İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN BOZGUNCU ETKİSİ VE DEVAM EDEN İÇ AYAKLANMALAR MECLİSTE MUHALEFETİ ARTIRMIŞTI. YILLAR SÜREN KESİNTİSİZ SAVAŞLARIN YORGUNLUĞU VE GETİRDİĞİ MALİ YÜK, EZİLEN HALKIN SAVAŞIN DEVAMINA OLUMLU BAKMASINI VE DESTEKLEMESİNİ OLDUKÇA ZORLAŞTIRMIŞTI; FAKAT SAVAŞIN SÜRDÜRÜLEBİLMESİ İÇİN HALKIN DESTEĞİ DE ZORUNLUYDU.

100. yıldönümüne ulaştığımız Sakarya Zaferi, Kurtuluş Savaşı'nın hedefine giden yolda dönüm noktası niteliğinde bir askeri başarıdır. Bu başarı, Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nde uğranılan bozgunu unutturmuş, mücadelenin her yönüyle sürdürülebilirliği konusundaki ümitleri canlandırmış ve Büyük Taarruz ile neticelenecek zaferin öncüsü olmuştur. Mondros Mütarekesi'nden Büyük Taarruz'a kadar olan sürecin ele alındığı çok sayıda yayın bulunmaktadır. Bu yayınların büyük çoğunluğu çerçevesini resmi inkılap tarihi yazımının belirlediği birbirini tekrar eden nitelikte resmi ve popüler eserlerdir. Askeri kısmı, resmi askeri tarih çerçevesinde ayrıntılı hale gelirken, sivil kaynakların birçoğu da muharebeleri anlatının dolaylı bir parçası olarak ele almıştır.

Son yıllarda muharebeleri dikkate alan konuyla ilgili çok daha fazla araştırma yapıldığı görünmektedir. 100. yıldönümleri gelen muharebeler hakkında, askeri arşivlerin sivil tarihçiler tarafından daha yoğun kullanımı, özellikle gün yüzüne yeni çıkmaya başlayan düşük rütbeli subay-astsubay anılarını içeren yayınlar ile askeri tarih yazımının akademik bir ilgi olarak yükselişi yeni yaklaşım ve yorumları da beraberinde getirecektir. Sakarya Muharebesi'nde cephe gerisindeki faaliyetlere ve zafere etkisine dikkat çekmek isteyen bu yazıda özellikle seferberlik ve Tekâlif-i Milliye emirleriyle önceki süreçten belirgin bir şekilde ayrılan uygulamalar ele alınacaktır.

Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarından itibaren farklı kamplara bölünen asker, sivil bürokrat, aydın ve siyasetçilerin çoğunluğu, tutarlı düşünceleri olmasa da[1] bu mücadelede vazife alma konusunda tereddüt etmediler; fakat bitmek bilmeyen savaşa destek konusunda hem savaşacak insan hem de maddi ihtiyaçların kaynağı olan halk açısından tereddütler devam etti.[2] I. Dünya Savaşı'nda seferberliğin yükünü çekmelerine rağmen ağır bir yenilgi yaşanmıştı. Savaş dönemi liderlerine yönelen tepkiler, idarenin belirsizleşip etkisizleştiği Mütareke sonrası dönemdeki yöneticilere karşı güvensizliği de iyice artırmıştı. Mütareke ile doğan yönetim boşluğunda eşrafın ağırlığı daha önce olduğundan çok daha fazla öne çıkmıştı. Aşiret reisleri, ağalar, tüccar ve din adamlarını da dâhil ettiğimiz eşrafı oluşturan mahalli ileri gelenler Kurtuluş Savaşı'nın organizasyonunda halk üzerindeki nüfuzlarıyla aktif rol alacaklardı.

Kurtuluş Savaşı'nın yapısal görünümüyle ilgili bütün aktörleri dikkate alarak yaptığı analiz sonucunda eşrafın savaş anlatılarında pek fazla öne çıkarılmayan rolüne dikkat çeken Doğan Avcıoğlu, mücadelenin temel özelliğini "eşraf, milliyetçi aydın ve subay" arasındaki işbirliğine dayandırmıştır.[3] Savaşın başlangıcından itibaren zaman zaman aksi durumlar söz konusu olsa da Anadolu'nun birçok yerinde bu işbirliğinin sağlandığı ve zaferin kazanılmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu işbirliğinin dayandığı halkın büyük çoğunluğu geçim imkânlarının sınırlı olduğu kırsal alanda yaşıyordu. Asker kaynağının ve maddi yükümlülüğün esas kitlesi bunlardı. Anadolu, her türlü sanayi, teknik cihaz, santral gibi tesisler ve bu tür tesislerde çalışabilecek yetişkin teknik insan kadrosu bulmakta sıkıntı çekiyordu.[4] Bu durumda para bulunsa bile savaşı destekleyecek sanayinin yokluğu birçok malzemenin elde edilmesini zorlaştırıyordu.[5] Gelişmiş bir sanayi ve ticari faaliyet alanına sahip olmayan Anadolu'da halkın maddi imkânları gibi moralleri de oldukça bozuktu.[6]

I. Dünya Savaşı'nın uzun sürmesi ve bütün fedakârlıklara rağmen yenilgiyle sonuçlanması halk arasında savaşa, askerliğe, orduya ve özellikle subaylara karşı düşmanlık ve nefret doğmasına neden olmuştu. Anadolu halkı uzak cephelerde yıllardır süren savaşların yükünü insani ve mali kaynaklarından fedakârlıkla karşılamak durumunda kalmıştı. İstanbul Hükümeti ve işgalcilerin menfi propagandasının da etkisiyle, Anadolu kırsalının bezgin ve güve-

Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde bir tören

nini yitirmiş insanları sürdürülecek savaş konusunda pek istekli görünmüyorlardı. Bunun için yeni bir mücadeleyi şüpheyle karşılamışlardı.[7]

Alt rütbedekiler de dâhil olmak üzere savaş tecrübesine sahip subaylara karşın silah altına yeni alınan genç yükümlüler savaş tecrübesine sahip değildi. Eğitim, disiplin ve fiziki yeterlilikleri zayıftı. Kurtuluş Savaşı'nın başından beri esas hedefler arasında olan düzenli bir ordu kurma çabası, asker sayısını sayısal olarak belirli bir seviyeye çıkarsa da askerleri tecrübesiz, eğitimsiz ve her şeyden önce moralsiz ordunun muharebe etkinlik düzeyi düşüktü.

Kurtuluş Savaşı'nın Sakarya Muharebesi'ne kadarki sürecinde asker alımında I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi genel bir seferberlik sistemine geçilmemişti. Silah altına alınanlar için yeterli sayıda silah ve teçhizat bulunamıyordu. Firar olgusu[8], düşmanla her karşılaşma ve yenilgi durumunda daha da güçleniyordu. Örneğin Fazlı Doğan'ın şahit olduğu durum buna örnek verilebilir:

> "İkindi vaktine doğru, çıplak ata binmiş bir er istasyon civarından doludizgin gelerek ve "düşman etrafımızı sardı" diye avaz avaz bağırarak Porsuk Çayı boyunca kaçmaya başladı. Her geçtiği yerde telaş ve heyecan uyandırıyordu. Bu telaş, nihayet herkese sirayet etti. Topçular hayvanların ön kayışlarını keserek atlara binip dörtnala gidiyorlar, burada toplanan bütün kıtaların erleri neleri varsa atarak kaçışıyorlardı. Düşmanın vaziyetini bildiğim ve hadiseyi, noksanımızı gördüğüm için bu beklenmeyen paniğin önlenmesi gerektiğine karar verdim; yanımda bir yüzbaşı ve iki de posta erinden başka kimse yoktu. Derhâl vaziyete hâkim olmak lazımdı. İcap ederse kaçanları vuracaktık. Porsuk Çayı'nın dar boğazını tutarak sel halinde gelen grupları durdurmaya başladık."[9]

Firar ve kaçış konusunda hatıralara yansıyan birçok benzeri olay vardır. Zaman zaman cezaların daha ağırlaştırılmasına rağmen bu sorun özellikle düşmanın güçlü göründüğü durumlarda artıyordu. İnönü zaferi asker alma işlemlerinde bir artışı sağlasa da hazırlanılan büyük savunma ve taarruz için yeterli olmamış, Sakarya Muharebesi öncesinde askerlikle ilgili düzenleme yapılmıştır.

Çıkarılan yeni bir emirle askerlik hizmeti için gerekli yaş sınırları genişletildi. Doğum tarihleri geriye alınarak daha önce savaşa katılıp terhis olmuş yükümlüler askere celp edilerek, savaş tecrübesi olan askerlerin orduya katılımı sağlandı. Ankara Askerlik Dairesi yayınladığı bir ilanla 1885-1888 yılları arasında doğanları (tertipleri) da askere çağırmaktaydı. Böylelikle 1300-1316 (1885-1900-1901) tarihleri arasında doğan 17 tertip yani çalışma yaşındakilerin neredeyse tamamı askere alınmaktaydı. Gönderilen genelgeyle askerlik hizmetinde bütün istisnai durumlar kaldırılmış, hizmet dışı bırakılanların yeniden muayene edilmesi kararı alınmıştı. Çağrıda silahlı ve silahsız bütün efrada yapılan bu davetin şartlarına riayet etmeyenler hakkında gerekli cezai işlemler yapılması konusunda tereddüt edilmeyeceğine dair uyarılar vardı.[10] Zaten İstiklal Mahkemeleri özellikle firar ve askerden kaçma konularıyla ilgilenmek üzere tekrar ihdas edilmişti. 10 Ağustos-30 Eylül arasında asker sayısında büyük artış sağlanmış, böylece birliklerin eksik kadrolarını bütünleme yoluna gidilmiştir.[11] Böylelikle I. Dünya Savaşı'nda tecrübe kazanmış subayların tecrübesiz askerle idare ettikleri ordunun niteliği değişecekti.

Cephane imalinde kadınlar

Milli bir bütünlüğün tam anlamıyla sağlanmadığı bir ortamda politik bölünmüşlük İstanbul ve Ankara arasındaki ayrımla belirginleşirken Ankara'dakilerin de hepsinin zaferler kazanılana kadar aynı kanaat etrafında olmadığı biliniyordu. Cephede kazanılan bir zafer ortak paylaşıma açıkken, yenilgi ise aynı oranda paylaşıma hazır değildi. Örneğin Eskişehir-Kütahya Muharebesi'nin kaybedilmesi İsmet (İnönü) Paşa'yı yalnız bırakmış; Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa'nın sorumluluğu sahiplenmesiyle yenilgi sonrası oluşan muhalefet durdurulmuştu. Hatta muhalefetin yetkileri daha sınırlı olan "Başkomutanlık Vekilliği" manevrası boşa çıkartılarak Mustafa Kemal Paşa'ya meclisin bütün yetkilerini devreden "Başkomutanlık Kanunu" çıkartılabilmişti.[12]

Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında tavrını açıkça ortaya koyan Kazım Karabekir Paşa ile özdeşleşen Doğu'dan gelecek desteğin mücadelenin bu safhasında arzu edilen gibi olmadığı da açıktı. Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutan olarak cephede kazanması veya kaybetmesi Kazım Karabekir'in tavrının hangi istikamete yöneleceğini de belirleyecekti. Doğuya hâkim olarak görülen Kazım Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti'nin istenilen başarıyı göstererememesi durumunda bu bölgedeki hâkimiyetini bağımsız bir yapıya dönüştürme ihtimali vardı. Nitekim gönderilmesi beklenilen desteğin ağır hareket edilmesi sonucunda gecikmesi onun bu yöndeki niyeti konusunda ipuçları veriyordu.[13]

Ege ve Trakya Yunan işgali altındaydı. Üstelik son geri çekilişte terk edilen bölgenin kaynakları götürülemediği gibi, bunlar Eskişehir'e kadar gelen Yunan ordusuna müteakip harekâtında destek sağlayacak kaynaklara dönüşmüştü. Güneydoğu'da Fransız otoritesi zayıflamışsa da halk işgale direnişte ciddi zayiat vermiş ve kayıplar yaşamıştı. Doğu Anadolu'dan da beklenen destek gelmeyince geriye Orta Anadolu ile Orta ve Batı Karadeniz'in bazı sancaklarıyla sınırlı kalınmıştı ki bu sancakların çoğunluğu ülkenin iktisadi hayatı içinde önemli bir yere sahip değildi. Barış zamanında bile kendi kendine zor yeten bu bölge şimdi Kurtuluş Savaşı'nın en önemli muharebesini desteklemek yükünü üstlenmekteydi.

İşin daha da kötüsü yukarıda bahsedildiği üzere moral ve motivasyonun iyice bozulması, İnönü zaferi sonrasında gelen güvenin kaybedilmesi büyük sorundu. Yayılan şayialar, menfi propaganda ve yaşanılan endişe Ankara'daki mebuslar da dâhil olmak üzere birçok kimsenin Kayseri'ye taşınmasına neden oldu. Meclisin Kayseri veya bir başka yere naklinin o kadar kolay olmayacağı açıktı. Bölgesel ayaklanmalar bastırılmış olsa da taşınma sırasında ve taşınılacak yerde karşılaşılması muhtemel ayaklanma ve eşkıya tehdidi bulunuyordu. Siyasi muhaliflerin tavrının bütün olumsuzluklar karşısında ne türden tepki göstereceği açıktı.[14]

Ankara'nın düşmanın eline geçmesi cephe gerisi faaliyetlerinde büyük öneme haiz Batı Karadeniz ile iletişimi de koparacaktı. Ankara'nın düşman tehdidine yakınlaşmasının doğurduğu rahatsızlığı Damar Arıkoğlu, anılarında şu şekilde anlatır:

> "Meclis'in Kayseri'ye nakli havadisi, Ankaralıları müthiş telaşa düşürdü. Müftü, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, memleketin ileri gelen eşrafı, toplu bir halde Mustafa Kemal'i ziyarete geldiler. Dikkat ettim zavallıların hali pek perişandı. Hemen hepsinin gözleri yaşlı idi. Diyorlardı ki, "Ankara'yı terk edip bizi Yunanlıların eline bırakmayın; para isterseniz bütün nakdimiz, servetimiz sizindir; can isterseniz bütün eli silah tutanlarımız emrinizdeyiz"[15]

Ankara'da yaşanan bu telaşı farklı şekilde yaşayan halk üzerinde tesiri yüksek milletvekilleri, geniş yetkilerle donanmış olarak asker toplamaya çıkmışlardı.

Kısa zamanda Ankara'dan Polatlı'ya uzanan yollarda geleneksel kıyafetleriyle insanlar akın akın yürüyorlardı.[16]

Bu aşamada sorun devlet otoritesinin sert bir şekilde uygulandığı I. Dünya Savaşı döneminde bile savaş gayretine katkısı sınırlı kalan, elindekini devlete vermek yerine saklayan ve karaborsadan büyük paralar kazanan Anadolu eşrafının ikna edilip yeni seferberliğin nasıl bir parçası haline getirileceğiydi. Bunda Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının aşamalı bir strateji uyguladığını görmekteyiz. İlk yapılması gereken meclisteki muhalefetin denetim altına alınıp susturulmasıydı.

Vaziyeti başından beri dengeleri gözeterek yürüten Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan seçildikten sonra yeni bir taarruz yapması muhtemel Yunan ordusu karşısında alınacak tedbirleri ivedilikle almanın yoluna gitti. Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlık ve meclis yetkilerini almasıyla birlikte halkın tepkisini çekebilecek bazı sakıncalı durumların ortaya çıkacağının düşünülmesine rağmen Tekâlif-i Milliye emirlerine ve seferberlik benzeri asker alma usullerine müracaat edilecek radikal kararlar alındı. Bu kararlar halkın cepheyle bağını dolaylı ve doğrudan katılımla kuracaktı.

Yunan askeri harekâtı karşısında yaşanan kayıplar, İstanbul Hükümeti'nin bozguncu etkisi ve devam eden iç ayaklanmalar mecliste muhalefeti artırmıştı. Yıllar süren kesintisiz savaşların yorgunluğu ve getirdiği mali yük, ezilen halkın savaşın devamına olumlu bakmasını ve desteklemesini oldukça zorlaştırmıştı; fakat savaşın sürdürülebilmesi için halkın desteği de zorunluydu. Savaşmak için gereken asker ve malzeme gene halktan toplanmalıydı. Halkın katılımı konusunda elde I. Dünya Savaşı Tekâlif-i Harbiye tecrübesi mevcuttu. Balkan Savaşları esnasında başlatılıp I. Dünya Savaşı'nda sert bir şekilde uygulanan Tekâlif-i Harbiye ile Sakarya öncesi ilan edilen Tekâlif-i Milliye arasındaki en dikkat çekici fark bu emirleri kimin uygulayacağıyla ilgiliydi.

Tekâlif-i Milliye emirlerinde uygulamanın geniş tabana yaygınlaşmasını sağlamak için eşrafın da içinde bulunduğu yerel müdafaa-i hukuk cemiyeti üyeleri ile köylerde muhtar ve imam da işin içine dâhil edilmişti.[17] Bu durum halk ve savaş arasındaki bağlantıyı sadece asker temini sağlamak ve belirli oranda vergi vermenin ötesine götürüyordu. I. Dünya Savaşı'nda uzak cephelere asker yetiştirmek ve savaşın genel sıkıntılarıyla yaşamanın ötesinde işgal görmemiş bölgeler, Yunan ordusunun ilerleyişiyle birlikte savaşa doğrudan dâhil olmuş cephe ve cephe gerisi iç içe geçmişti. Ludendorff'un "topyekûn harp"[18] kavramıyla örtüşen yapıya benzer bir görünüm vardı. Bu kavramın formülasyonunda başkomutanın rolüne yapılan atıf, Mustafa Kemal'in başkomutanlığı alması ve buna dayanarak verdiği emirlerle belirginleşmişti. Ayrıca son safhasında halkın sisteme yoğun bir şekilde dâhil edilmesi bu kavramın içeriğine uyabilecek bir örnekti; fakat manzaraya bütün gerçekliğiyle bakıldığında bunun dünyadaki topyekûn harple benzeştiği hatta bu tür harbin ilk örneği olduğu iddiasının[19] ulusal savaşın büyüklüğünü rasyonel anlatımın ötesine çıkarmaktan başka bir şey olmadığı daha iyi anlaşılacaktır.

Nihai hedefe varmak için yeni bir taarruz yapma hazırlığındaki Yunan ordusu karşısında alınan tedbirlerin başında gelen Tekâlif-i Milliye Emirleri[20] 7-8 Ağustos 1921 tarihinde yayımlandı.

1 Numaralı emir her kazada kurulmasını istenen komisyonun üyeleri arasında yerel Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurullarından iki üyenin katılımını öngörüyordu. Köylerde imam ve muhtarlar komisyonun tabii üyesi olacaktı. Daha sonra ilave emirlerle desteklenen Tekâlif-i Milliye ilk olarak on emirden oluştu ve hızlı bir şekilde uygulanmaya konuldu.

Emirlerin ilk maddeleri, kıyafet, kışlık ve yazlık kumaş, bez, fotin, çarık, nal, mıh, yem torbası, semer, urgan, buğday, saman, arpa, un, kuru fasulye, nohut, bulgur, mercimek, şeker, gazyağı, pirinç, sabun, zeytinyağı, tereyağı, çay, mum stoklarının belirli oranda toplanmasını içeriyordu. Toplanacak malzemenin miktarı ve yüzdeleri belirli oranda olacak, malzemenin alımında fakirlerin durumu gözetilecekti. Bu ayrıntı çoğunluğu yoksulluk içinde yaşayan halkın gözetildiğini göstermektedir.

Cepheye cephane taşıyan kadınlar

Ordunun ihtiyacı olan araçlar dışındaki taşıt ve araçlardan belirli bir mesafe oranında istifade edilecekti. Oluşturulan nakliye kolları, tespit edilen menzillere ve hatta cepheye kadar ordunun ihtiyacı olan araç-gereçleri naklederken savaşın durumuna göre yollarda oluşturulan menziller, ileri veya geri hatlar olarak değiştirilebilecekti. Ülkeyi terk etmiş kişilerin hazineye geçmiş olan ve ordunun ihtiyaçları arasındaki mallarına el konulacaktı. Halkın elindeki muharebeye uygun bütün silah ve cephanenin teslimi istenmiştir. Askere alınanların sayısı artırılsa bile bunların silah ve cephane ihtiyacı mevcut imkânlarla karşılanamazdı.

Benzin, vakum, gres, makine, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil, kamyon lastiği, solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel vb. gibi malzemenin belirli bir yüzdesine bedeli daha sonra ödenmek üzere el konulacaktı. Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalathaneleri belirlenip bunların üretim, onarım ve yapım güçleri hesaplanacaktı. Örneğin Kastamonu ve Bolu'da bulunan imalathaneler faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Eskişehir'in alınmasıyla birlikte buradaki imalat-ı harbiye durmuş, mevcut malzemeler düşmana geçmişti. Kurtarılabilen araç ve gereçler Ankara'ya getirilmiş ve burada imalat-ı harbiye faaliyetine devam edilmiştir. [21]

Kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilen sanatkârlar belirlenecekti. 10 Eylül 1921 tarihine kadar ahalinin elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla kağnı arabalarının teçhizat ve hayvanlarıyla beraber binek ve topçeker hayvanat, ester ve mekkâre, deve ve merkep miktarları belirlenip belirli bir yüzdesine el konulacaktı.

Tekâlif-i Harbiye uygulamalarında karşılaşılan sıkıntılar henüz hafızalardan silinmeden o günleri hatırlatan yeni bir seferberliğin uygulanmasının muhtemel zorlukları tahmin edilebiliyordu. Bundan dolayı mal bedellerinin ödenmesi ve fakirlerin gözetilmesi konusunda özen gösterilmesine dikkat edilmiştir. Bu açıdan Tekâlif-i Milliye uygulamalarının önceki uygulamalara göre daha başarılı olduğu söylenebilir. Tekâlif-i Milliye emirlerinin uygulanmasında yaşanılacak muhtemel sıkıntılar için İstiklal Mahkemeleri görevlendirildi.[22] Samsun, Kastamonu, Konya, Eskişehir gibi merkezlere gönderilen bu mahkemeler, emirlerin uygulanmasıyla ilgi kayda değer bir vukuata rastlamamışlardır. Kastamonu İstiklal Mahkemesi yargılamalara geçmeden önce gazetelerden uyarıları yapmış kaçak ve firar olaylarıyla ilgili mühlet vermişti. Bu uyarıdan sonra faaliyete geçmiş, Kastamonu ve İnebolu'da bazı yargılamalar yapmıştır.[23]

Örneğin Bolu'da on sandık şekerini kaçıran Bakkal İmamoğlu Kadir ve bir sandık şekerini kaçıran Gerede'den Medikoğlu Sadık'a para cezası uygulanmıştır. Buna benzer şekilde emirle istenilen malzemeleri saklayan veya kaçıranlarla ilgili yargılama örnekleri mevcuttur. Ayrıca emirler gereği mal verenlerden ödenecek bedeli hazineye bağışlayan da olmuştur. Emirlere riayet konusunda halktan beklenen hassasiyet görevlilerin suiistimalinde de gösterilmiştir. Ilgaz'ın Mülazım köyünde şahıslara ait buğday ve otları askeriyenin hayvanlarına yediren Üsteğmen Mustafa Efendi'den malların bedeli maaşından kesilerek ödetilmiştir.[24] Uygulama sırasında gerektiğinde zora başvurulacağı ve uymayanların vatan haini ilan edileceği şeklindeki ağır cezalandırma uyarısı emirlerin uygulanışındaki başarıyı artıran nedenlerdendir. Emirlerin dışında ayrıca bağış yapıldığına dair birçok örnek bulunmaktadır.[25]

Kağnı kollarından biri

Müderrisoğlu'nun emirlerin uygulanmasıyla ilgili

> "Türk milletinin son kuruşuna, dükkânındaki son çivisine kadar zorlanmasıyla kazanılan zafer; aslında cephe gerisindekilerin alın terinin cephedekilerin kanına karışmasıyla sağlanmıştır. Bir başka deyişle, cephedeki askeri gelişmelere göre cephe gerisi mükellefleri, daha doğrusu bütün bir millet yeni yeni mükellefiyetlere katlanmış, cephedeki her maddi tükeniş cephe gerisinden giderilmeye çalışılmıştır."[26]

şeklindeki ifadesi mevcut hali tasvir etmektedir. Ankara Samanpazarı'nda süngü yapan demirciler, bara-

kalarda fişek dolduran kadınlar, sargı bezi, iç çamaşırı, çarık imalathaneleri bütün yoğunluğuyla çalışırken, eşekle, kağnıyla veya sırtlarında cephane taşıyan kadınlar cepheyle bütünleşen görüntüye girmişlerdi.[27]

Bu emirlerin Tekâlif-i Harbiye emirlerinden farkı içerikten ziyade organizasyonla ilgiliydi. Tekâlif-i Harbiye emirlerinin uygulanması için kurulan komisyon daha merkezi nitelikteyken, Tekâlif-i Milliye komisyonları yerel eşrafın komisyon yapılanmasına aktif bir şekilde katılımını sağlıyordu. İşgal ve Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinden beri tutarsız ve birçok yerde işbirlikçi örneklerine rastlanan eşrafın çoğunun bu tavrı mevcut düzenlerinin korunmasıyla ilgiliydi. İlerleyen zaman işgalcilerle yapılan işbirliğinin özellikle azınlıkların arzularıyla gelişen olaylar sonrasında nereye varacağını göstermişti.[28]

İstanbul ve işgalcilerle sürdürülebilecek ilişki, mevcut durumlarını korumadığı gibi yönetim boşluğunda öne çıkmış etkili pozisyonlarını zayıflatacaktı. Düşmanın işgal ettiği her yerde mal varlıkları ve itibarları tehdit altındaydı. Damar Arıkoğlu'nun hatıralarına yansıyan Ankara eşrafının Mustafa Kemal'i ziyaretiyle ilgili yukarıda verdiğimiz örnek eşrafın mücadelenin bu safhasında her türlü desteği vermeye hazır olduklarını göstermektedir. Düşman işgali varlıklıların mal varlığını yok edeceği gibi, halk üzerindeki nüfuzlarını da kaybettirecekti. Din adamları, muhtar, ağa gibi ileri gelenler de aynı şekilde doğrudan temas halinde oldukları halkın bu kargaşa durumundaki beklentilerini yönetemeyecek derecede itibar kaybına uğrayacaklardı. Kurtuluş Savaşı'nın başarısı da bu sınıfların halk üzerindeki nüfuz ve itibarıyla doğrudan orantılıydı. Cephe gerisinin organizasyonu ve cepheyle irtibatı bunların tavrına bağlıydı. Nitekim eşrafın bu konuda daha önce görülen birçok kötü örneğe rağmen milli hareketten yana aldığı tavır ve halk üzerindeki nüfuzlarının kullanılması zaferin hazırlayıcılarından olmuştur.

Anlaşılacağı üzere Kurtuluş Savaşı'nda Yunanistan ile yapılan muharebeler cephe gerisini askeri faaliyetin özellikle lojistik imkânlarının sağlanması ve cepheye ulaştırılması konusunda aktif hale getirmiştir. Denizyolu kullanımında sınırlı liman ve cepheden uzaklık, bu yolla gelecek yardımların ulaşımını diğer yollara mecbur ediyordu. Aynı şekilde yardım gelecek bölgelerdeki sınırlı demiryolu ulaşımı karayollarını öne çıkarmıştı, fakat karayolu alt yapısı yolların

Kurtuluş Savaşı'nda demiryolu tamir eden kadınlar

Siperde Türk askerleri

büyük çoğunluğunda ancak geleneksel vasıtaların kullanımına izin veriyordu. İşgal bölgesinde kalan demiryollarının işlevsiz hale gelmesi ve hatta düşman lehine kullanıma açık olması ordu ve cephe gerisindeki faaliyetleri sıkıntıya sokmuştu. Bu dönemde düşman tehdidinin dışında kalan İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Ankara arasındaki karayolu ulaşımı özellikle önem kazanmıştır.[29]

Yunan işgalinin Anadolu içlerine doğru ilerlemesi ve düzenli ordu kurma çabasındaki milli kuvvetler karşısındaki cephe savaşına yönelimi, mücadelenin son safhasındaki yoğun faaliyeti Orta Anadolu ve Orta-Batı Karadeniz'le sınırlı bir coğrafyaya sıkıştırmıştır. Bu dar alana sıkışmışlık cephe ve cephe gerisini birbiriyle bütünleştiren halk-ordu birlikteliğinde cephe direnişi kadar cephe gerisini de öne çıkardı.[30] Mehmet Durdali Karasan hatıralarında askerin duyduğu ihtiyacı ve cephe gerisinden gelen yardımı:

> "Yalnız bütün zorluk askere verilecek elbise, çamaşır ve ayakkabıda idi. Ayakkabı olarak yalnız çarık geliyor, bu da hiç dayanmıyordu. Hele dış elbisesi hiç gelmiyordu. İç çamaşır için bütün Türk milletinden şu fedakârlık istenmişti. Her aile kendi kudretine göre don, gömlek, çorap velhasıl gücü neye yetiyorsa, iktidarı nispetinde vereceği malzemeyi teşkilat vasıtasıyla ve çok kısa zamanda ordusuna yetiştirecekti."[31]

şeklinde ifade eder.

Ordunun idari faaliyetlerine dâhil olarak kurulan menzil komutanlıkları vasıtasıyla toplanılan her türlü malzeme cepheye nakledilecektir. Nakliye için deve, katır ve kağnı kolları oluşturulmuştur. Ayrıca

Tekalifi Milliye emirleri sonrası halkın iştirakini tasvir eden tablo, Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi

oluşturulan menzil komutanlıkları cephe gerisiyle cephe arasındaki lojistik imkânların seferberliğinin komutasını sağlamıştır.[32] Cephe gerisindeki faaliyetlerde yaşlı, çocuk ve kadın aktörlerin öne çıkması resmi belgelere olduğu kadar birçok hatırata yansımıştır.

Savaşın bu safhasında nakil vasıtası olan hayvanlar birçok yazarın cephe gerisi anlatısına konu olmuştur. Nazım Hikmet'in *"Ayın altında kağnılar gidiyordu"* diye başlayan şiirinde anlatılan yolculuğun aracı kağnı Anadolu'da çok kullanılan geleneksel nakliye aracıydı. Kağnı, Milli Mücadele'de halkın mücadeleye katkısını gösteren sembollerden biri oldu. İki tekerlek üzerine kurulan birkaç basit tahta ile yapılan kağnı öküz veya manda gibi hayvanlar tarafından çekiliyordu. Cephaneden, yiyecek erzak ve yaralı taşınmasına kadar birçok işlevi vardı. Ağır ağır giden ve kendine özgü ses çıkaran bu araçlar mücadelenin anlatımı ve resmedilmesinde genellikle ihtiyar, kadın ve çocukların yoksulluğu çağrıştıran görüntüsüyle birlikte verilmiştir.

Sakarya Savaşı'nda veteriner olarak bulunan Mehmet Turgut Argun kağnı ve kağnı sahiplerinin harbe katılımını şu şekilde betimler:

> "Bu kağnıların öküzleri ve sahipleri birçok geceleri, birçok günleri mütemadiyen yürümekle ve çok defa yemi ve yemeği hatırına getirmeden vazife için koşarak geçirdiler. İşittiğim her kağnı gıcırtısı, şimdi bile bana ilahi bir nağme gibi tesir eder. Kağnı gıcırtısı, Anadolu mücadelesinin, bu mukaddes muzafferiyetin teranesidir. Kağnı değil midir ki Avrupa'nın buharlı ve haşmetli medeni vasıtalarına Anadolu'da hacmi ve şeklinin çelimsizliğiyle beraber karşı gelmiş ve onu yenerek onların nazarlarında bir harika, bir mucize olmuştur."

Argun, Sakarya Zaferi öncesindeki diğer nakliye vasıtalarının görünümünü de kağnı gibi veterinerlik mesleğine yatkın bir tasvirle anlatmıştır. Diğer nakliye vasıtalarını

> "Şekil ve şemali cidden bozulan beygirler ve merkepler ile develer teşkil eder. Hele zavallı develerin ateş hattı gerisinde susuz ve hamursuz birkaç gece ve gündüz diz çökerek beklediği pek çok görülmüş bu zavallılar yine tevekkülü elden bırakmayarak çok fedakârlık yapmışlardır."[33]

ifadeleriyle anlatmıştır.

Kağnı kollarından birine komuta eden Enver Behnan Şapolyo:

> "O acı ve yoksul günlerde ordumuzun geri hizmetleri üç türlü vasıtasıyla sağlanmaktaydı. Deve kolları, katır kolları ve kağnı kollarıydı. Çünkü o zamanlar ordumuzun elinde hiçbir motorize kuvvet yoktu. Deve kolları pek süslüydü. Develerin hörgüçlerinden boyunlarına kadar renkli püsküller ve aynalar sarkmaktaydı. Her devenin hörgücünün üzerine de üç cephane sandığı yerleştiriliyordu. Deve kolları bu şekilde bir dizi teşkil ederek ağır ağır İnebolu'dan Eskişehir yolunu tutmaktaydı. Katır kolları da pek enterasandı. Katırların boyunlarındaki iri tunç çanlar çalar, bu gürültü içinde katırlar da yola düzülürler, onlar da cephane taşırdı. Benim kolum kağnı kolları idi. Kağnılar vilayet vilayet olarak nöbete gelirler ve ödevlerini tamamladıktan sonra yurtlarına dönerlerdi. Kağnılar iki tekerlekli basit bir şekilde yapılmış birer yük arabasıydı. Bunları öküzler veya mandalar çekerlerdi. Kağnıların hep birden çıkardıkları inilti ta uzak yerlerden işitilirdi. Bana her seferinde kırk kağnı verilirdi. Kağnıcıların çoğu kadın olurdu. Çünkü delikanlılar cephedeydiler. Çoğu kere benim kağnıcılarımın otuzu kadın, sekizi çocuk ikisi de altmış yaşından yukarı ak sakallı ihtiyarlar olurdu. Bize muhafız olarak da silahlı Müzaheret bölüğü efradından bir milis asker verilirdi. Bunlar hapishanelerden çıkarılıp vatan hizmetine verilmiş mahpuslardı.[34]

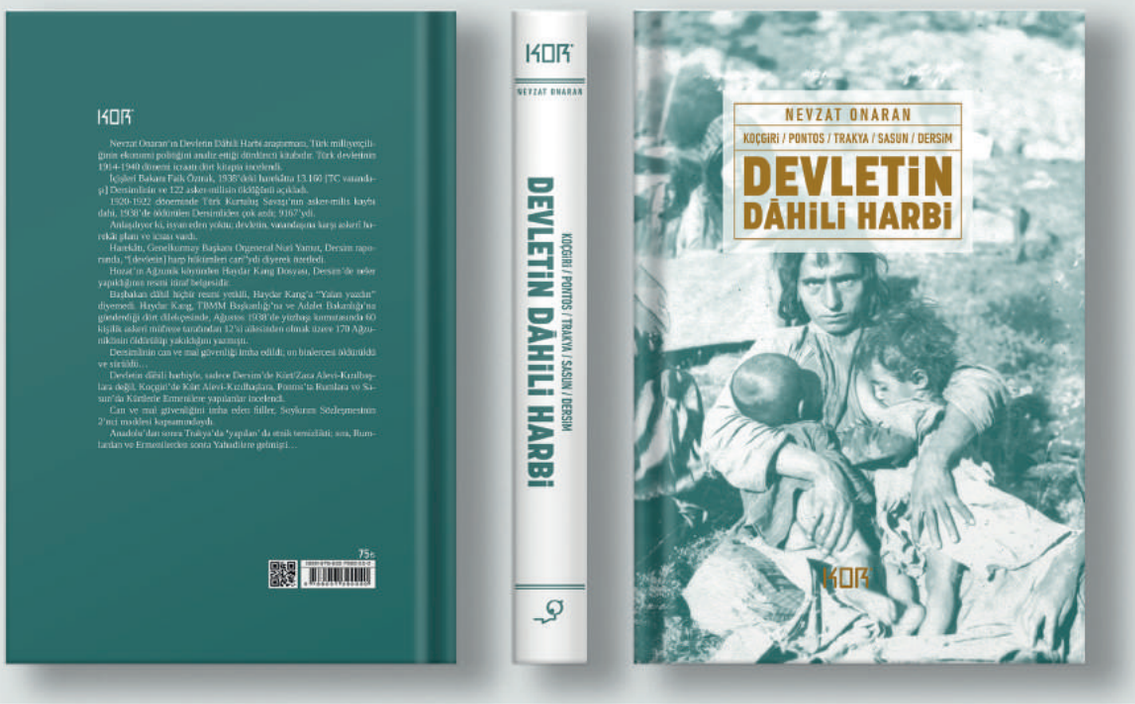
Sonuç olarak Sakarya Muharebesi, öncesi ve sonrasıyla birlikte düşünüldüğünde Kurtuluş Savaşı'nın

dönüm noktası olması bakımından daha anlaşılır hale gelecektir. Kurtuluş Savaşı'nın bu safhasındaki başarı, tecrübeli, azimli subay kadrosunun tecrübeli askerle buluşturulması, halkın askere alınma dışında, ihtiyar, kadın, çocuk, bütün unsurlarıyla, ilk yıllarda işgalciler karşısında tavrı net olmayan eşrafın büyük kısmının aktif pozisyon üstleneceği bir organizasyona dâhil olması, aydınların morallerin yüksek tutulması için yaptığı konuşma ve yazı türünden faaliyetler, Mustafa Kemal'in meclis yetkileriyle donatılmış başkomutanlığı üstlenerek siyasi ve askeri dehasını gösterebileceği bir fiili durumun ortaya çıkmasıyla açıklanabilir. Diğer yandan Yunan tarafını yenilgiye götüren zafiyeti kendi kaynakları üzerinden dikkate alan çalışmalar konunun eksik kalan yönlerinin anlaşılması için yapılan yorum ve açıklamaları güçlendirecektir.

DİPNOTLAR

1 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, 6.Basım, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1976), s. 69-70.
2 Rahmi Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1990), s. 43.
3 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, c. 1, 3. Basım, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969), s. 209.
4 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.2, (İstanbul: Remzi Kitabevi), s. 464.
5 Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, (Ankara: Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, 1974).
6 Milli Mücadele döneminin genel iktisadı yapısı için bkz. Tevfik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla"...Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971); Müderrisoğlu, *a.g.e.*
7 Selek, *a.g.e.*, 74-75; Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 354-455.
8 Aybars, İstiklal Mahkemeleri, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975), s. 39-40, 142-143.
9 Fazlı Doğan, *Milli Mücadele Hatıralarım*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), s. 50.
10 Şenol Çöklü, *I.Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2010), s. 157.
11 Çöklü, *a.g.e.*, s. 159.
12 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, (İstanbul: Devlet Basımevi, 1938), s. 434-435.
13 Selek, *a.g.e.*, s. 157-160.
14 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, (İstanbul: Tan Matbaası, 1961), s. 246-249.
15 Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 237-239.
16 Avcıoğlu, *a.g.e.*, s.206; Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 239.
17 Tekâlif-i Milliye emirleri birçok kaynakta özet ve tam haliyle bulunmaktadır. Bu konuyu doğrudan içeren çalışmalar için bkz. Serpil Sürmeli, *Milli Mücadelede Tekalif-i Milliye Emirleri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998); Cezmi Tezcan, *Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemi Mali Politikaları*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi).
18 Erich von Ludendorff, *Topyekûn Harp*, (çev) Aynur Onur Çiftçı-Erhan Çiftçi, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017).
19 Fahri Belen, *Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973), s. 343.
20 Atatürk, *a.g.e.*, s. 439-443.
21 Aydemir, *a.g.e.*, s. 468.
22 Aybars, *a.g.e.*, s. 145-146.
23 Aybars,*a.g.e.*, s. 148-149.
24 Sürmeli, *a.g.e.*, s. 135-138
25 Sürmeli, *a.g.e.*, s. 139-152.
26 Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 357.
27 Aydemir, *a.g.e.*, s. 468.
28 Selek, *a.g.e.*, s. 70; Apak, *a.g.e.*, s. 56; M. Emin Sazak, *Emin Bey'in Defteri-Hatıralar*, (Ankara: Tolkun Yayınları, 2007), s. 198-199.
29 Bu konuda bkz. Nurettin Peker, İstiklal Savaşı, Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi, 2. Baskı, (Kastamonu: Yayıncı İsmi Yok, 2018); Rahmi Çiçek, *Milli Mücadele'de Kastamonu*, Doktora Tezi, (Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1991).
30 Sakarya Savaşı'nda cephe gerisi için bkz. Cansu Bolat, *Sakarya Savaşı ve Cephe Gerisi*, (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019).
31 Mehmet Durdali Karasan, *Paşam Nereye Kadar Çekileceğiz*, 2. baskı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), s. 140.
32 Bkz. *Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler*, c. 6, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1975).
33 Mehmet Turgut Argun, *İstiklal Harbi ve Anadolu (1921-1923)*, 3. Baskı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1920), s. 77-78.
34 Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 398.

KOR Kitap
www.korkitap.com

Gazeteci Nevzat Onaran'ın "Devletin Dâhili Harbi" araştırması,
Türk milliyetçiliğinin ekonomi politiğini analiz ettiği dördüncü kitabıdır.
Onaran bu eserinde Koçgiri, Pontos, Trakya, Sasun ve Dersim özelinde
1914-1940 dönemini incelemektedir.

www.ginkokitap.com

DİMAĞIN ŞAHSİYETİ YA DA LEYLÂ'YI ÖLDÜRMEK:

Rebia Tevfik Başokçu Otobiyografisi Üzerine

KADİR DEDE – AYLİN ÖZMAN

REBİA'NIN HİKÂYESİ, KAMUSAL ALANDA KAZANDIKLARI "BAŞARI"NIN BERABERİNDE GETİRDİĞİ YABANCILAŞMALARIN İZLERİNİ DOĞRUDAN TAKİP EDEBİLECEĞİMİZ CUMHURİYET'İN İLK KUŞAK KADIN ANLATILARININ KAYBOLMUŞ BİR ÖRNEĞİDİR.

Abidin Daver, 7 Temmuz 1930 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan "Berlin'de bir Türk hanımı" başlıklı yazısında, Berlin Türk Kulübü'nde tanıştığı bir kadınla gerçekleştirdiği görüşmeden notlar aktarır. Birçok okurun muhtemelen ismini ilk kez Daver'in satırları vesilesiyle duyduğu bu kadın, 1920'li yıllarda Berlin'de kurduğu moda salonu ile kentin ünlü terzileri arasında yer alan Rebia Tevfik Başokçu'dur (1887-1963).[1]

Rebia Tevfik, köpeği Didon ile - Berlin 1928
Taha Toros Arşivi, Belge No: 001561690008

Rebia'nın renkli hayatı, Stockholm Sefareti'nde görev yapan Osmanlı hariciyecisi Nejat Nazmi Bey'in evlilik teklifi üzerine işgal altındaki İstanbul'dan Paris'e doğru yola çıkmasıyla başlar. Boşanmayla sonuçlanan ilk evliliğinde yaşadığı hayal kırıklıklarını, pek de iyi anlaşamadığı annesini, Rumeli Hisarı'ndaki aile yalısını, kardeşlerini, çocuk yaşta yitirdiği babası Tevfik Bey'in hatırasını geride bırakarak, yeni bir hayat ümidiyle İstanbul'u terk eden Rebia Tevfik için bu yolculuk, yeni hayal kırıklıklarından beslenecek bir kimlik arayışının eşiğidir. Bu arayış, bir yandan memlekete dönük oryantalist bir bakış açısı, diğer yandan bayrağı altında hiç yaşamadığı Cumhuriyet'e derin bir bağlılıkla iç içe geçmiş bir vazife duygusu eşliğinde ilerleyen bir sürece tekabül eder. Bu bağlamda Rebia'nın hikâyesi, kamusal alanda kazandıkları "başarı"nın beraberinde getirdiği yabancılaşmaların izlerini doğrudan takip edebileceğimiz Cumhuriyet'in ilk kuşak kadın anlatılarının kaybolmuş bir örneğidir.

Damat adayının nedeni bilinmez bir şekilde izdivaçtan vazgeçmesi neticesinde, ne Paris'te kalmayı ne de Türkiye'ye dönmeyi kendine yediren Rebia Tevfik, tamamen yabancısı olduğu Berlin'de yeni bir hayat kurmaya girişir. Kiraladığı odada, aldığı giysi siparişleri ile geçinmeye çalışan Rebia'nın zaman içerisinde işleri çoğalacak, odadan bozma terzihanede başlayan yeni hayatı, açtığı "sosyetik" moda salonunda devam edecektir. "Duvarda Gazi'nin, Abdülhak Hâmid'in... resmi, ...çini bir mihrap, ...sarı bir pirinç mangal, ...divanların üstünde alaturka ve alafranga yastıklar"[2] ile bu mekân, bir yandan üst sınıf müşterilerine hiç de yabancı olmayan şatafatlı, mistik Doğu/Osmanlı imgesini yansıtan *Turquerie* modasının izlerini taşırken, diğer yandan Rebia Tevfik'in Batı'dan doğru kurduğu (Türk) kimliğinin görsel bir ifadesidir.

Rebia'nın Berlin günleri Almanya'da Nasyonal Sosyalizmin ivme kazanması ile birlikte sona erer. Nazizm'in gündelik pratiklere sirayet etmesi, özellikle yabancı girişimcilere uygulanan vergi politikalarının etkisiyle işlerini Paris'e nakleder; kentin şık caddelerinden Champs-Élysées'de kurduğu ve kendisini "moda kraliçe"liğine taşıyan eski salonu ile benzer motiflerle bezenmiş yeni bir atölye açar. Paris yılları aynı zamanda Rebia Tevfik'in kendine farklı varoluş alanları kurduğu bir döneme karşılık

gelir: Sorbonne'de pedagoji derslerine katılır; Paris Radyosu'nda haftalık konuşmalar yapar; gazetelere yazılar gönderir. II. Dünya Savaşı arifesinde moda sektöründen uzaklaşmış kendini yazı-çiziye vakfetmiştir. Nitekim, Alman işgali ile birlikte Paris'ten ayrılan Rebia Tevfik, Ahmet Emin Yalman'ın davetiyle profesyonel gazetecilik hayatına başlayacak, savaşı takiben altı yıl *Vatan Gazetesi*'nin Paris temsilciliğini yürütecektir. Rebia Tevfik'i doğrudan bir "kadın hakları" aktivisti ya da konuyu odağına alan bir gazeteci olarak tanımlamak güç olsa da, 1940'larda ve 1950'lerde, uluslararası kadın kongrelerine hem delege hem gazeteci olarak katıldığını ve Paris'te bazı kadın derneklerinin üyesi olduğunu da görmekteyiz.

Sosyal yardım faaliyetleri, Rebia Tevfik'in kamusal varoluşunun bir diğer boyutunu oluşturur. Bu, aynı zamanda memleketle bağını kuran/güçlendiren, yeni rejimle ilişkilenmesine olanak sağlayan bir alan niteliğindedir. Dârülmuallimât'tan mezuniyetinin akabinde Kızılay'da sekreterlikle başlayan, Berlin'de Türk Himaye-i Etfâl Cemiyeti üyeliğiyle ve Paris Büyükelçiliği'nin katkısıyla, Erzincan depremzedelerine yardım toplamak amacıyla kurduğu "Aide à La Turquie" cemiyeti gibi "proje"lerle devam eden ilgisi, Türkiye'ye dönüşü itibariyle Yardım Sevenler Cemiyeti'ndeki faaliyetleri ile süreklilik kazanır. Ve nihayet 1953 yılında kuruluşuna ön ayak olduğu Amerikan-Türk Çocuk Kültür Komitesi ve sonrasında Türk-Amerikan Çocuk Kültür Derneği ile sosyal yardım meselesi hayatının son yıllarında tüm vaktini vakfettiği bir meşgaleye dönüşür.[3]

İmparatorluğun son yıllarında sınırları erkek iktidarı ve geleneksel üst-sınıf kültürel kodları ile çizilmiş, "güvenli", "seçkin" ve fakat bir o kadar da "sıradan" ve "nesneleşmiş" yaşamını geride bırakarak memleketten ayrılan Rebia Tevfik'in hikâyesi, kadınların özneleşme mücadelesinin çarpıcı bir görüntüsünü sunmaktadır. Hemcinsleri açısından alışılagelmişin ötesinde bir varoluş biçimini simgeleyen bu mücadeleyi ölümsüzleştirme isteği, Türkiye'ye dönüşü akabinde O'nu öznel deneyimlerini kâğıda dökmeye yöneltir, otobiyografik bir içeriği haiz iki kitabı savaş yıllarında birbiri ardına yayımlanır. *Paris Cehenneminden Nasıl Kurtuldum?* başlıklı ilk eser, Nazi işgali sonrasında Paris'teki günlerini ve Türkiye'ye dönüşünü kapsayan yaklaşık dört aylık bir kesitin hikâyesidir.[4]

Bizim bu yazıdaki odağımızı ise kapsamı itibariyle bütüncül bir otobiyografi okumasını olanaklı kıldığını düşündüğümüz iki cilt olarak yayımlanan *Avrupa'da 20 Yılım Nasıl Geçti?*[5] başlıklı eseri oluşturuyor. Çocukluğundan başlayan fakat ağırlıklı olarak Berlin ve Paris'te geçirdiği yılları konu alan bu metni feminist bir perspektiften okumayı amaçlıyoruz. Rebia Tevfik'in bireysel mücadelesine dair içerdiği ipuçları ile kadın tarihi açısından sunduğu açılımların ötesinde, böyle bir okuma, otobiyografi çalışmalarına içkin bir süreci de işletiyor: Toplumsal cinsiyet kimliğinin kuruluşunu, kadınlığın inşasını ve cinsiyetçi normların işleyişini belirli bir tarihsellik içerisinde

Taha Toros Arşivi Belge No: 001561690008

kavramaya temel hazırlıyor. Yazıyı birbirini kesen iki ana eksen çerçevesinde kurguladık. Bu bağlamda, milliyetçilik-toplumsal cinsiyet bağıntısını yazarın mesleki ve gündelik pratikleri içerisinden irdeliyoruz. Kemalist rejimle ilişkilenme biçimine, Batı algısına ve "Türklük" kurgusuna odaklanıyoruz. Diğer yandan ise kamusal alandaki "başarısı" üzerinden kurduğu (kamusal) kimliği ile özel hayatı arasındaki kopuş ve geçişlerin izlerini sürüyoruz. Metinde, akıl-duygu arasında kurulan karşıtlığın şekillendirdiği benlik imgesini, Rebia Tevfik'in yazdıkları ve sustukları üzerinden okuyoruz.

OTOBİYOGRAFİ VE KADINLAR

Hayat hikâyesi yazımının tarihsel kökenleri oldukça eski dönemlere dayanmakla birlikte, günümüzdeki anlamı ile otobiyografi türünün gelişiminde 18. yüzyıl bir eşik niteliği taşımakta.[6] Aydınlanma felsefesi ve dönemin siyasal-toplumsal atmosferi ile ivme kazanan otobiyografi yazımı, 19. yüzyılla birlikte orta ve üst sınıf meslek sahibi başarılı erkeklere mahsus bir anlatı türü olarak yaygınlaşıyor. Otobiyografiler (erkek) yazarın hayat hikâyesini tarihsel-siyasal bağlamla ilişkisi üzerinden kurduğu, eylemini/başarısını sabitlediği metinler olarak karşımıza çıkıyor.[7]

Dönemin kadın otobiyografileri açısından da bir dönüşüme işaret ettiğini söylemek mümkün. Genel olarak otobiyografi yazımının yaygınlaşması, özelde ise kadın hakları mücadelesinin etkisi ile kadınlar tarafından yazılan otobiyografik metinlerde görece bir artış söz konusudur. I. Dünya Savaşı ve takip eden yıllarda kadınların toplumsal konumundaki değişime bağlı olarak kadın otobiyografileri hiç olmadığı kadar popülerleşir. Savaş, mücadelelerini kayıt altına almak isteyen "sıradan" erkeklerin/askerlerin yanı sıra, kamusal alanın yeni aktörleri olarak meslek sahibi kadınların hikâyelerini yazıya dökmeleri açısından bir katalizör işlevi görür.[8] Öncesinde özel hayatı, ev içi yaşantıyı odağına alan metinlerin yerini erkek otobiyografileriyle benzer şekilde kamusal eylem üzerinden ilerleyen anlatılara bıraktığı, duyguların

Gençlik yıllarında Rumeli Hisarı'ndaki aile yalısında
Taha Toros Arşivi Belge No: 001561919008

Berlin'de bir defilede "moda kraliçesi" seçilmesi vesilesiyle "*Elite*" adlı Alman kadın dergisinde yayınlanan fotoğraf - Berlin, 1926
Taha Toros Arşivi Belge No: 001507341006; Daver, 1930

kapatıldığı görece nesnel bir üslûbun belirginleştiği gözlenir.[9]

Benzer bir şema geç Osmanlı'dan günümüze otobiyografinin Türkiye'deki gelişimi açısından da geçerlidir. Türün bireyleşme ve sekülerleşme ile kurulan bağlantısı, otobiyografileri modernite olgusuyla doğrudan ilişkili kılar[10] ve Türkiye örneği bir istisna değildir. Türkiye'de de otobiyografi yazımı modernleşmenin bir ürünüdür. II. Meşrutiyet'ten 1960'lara kadar ağırlıklı olarak devlet erkânı ve askerlerin tekelinde olan hatırat türündeki yazınsal üretim, "tarihsel gerçekleri" ortaya koymak amacı güderken, ideolojik-politik mücadelenin sürdürüldüğü bir cephe vasfı taşımıştır.[11] Hikâyelerini yazıya döken kadınlara baktığımızda ise, yeni rejimin kültürel ve siyasal kodlarını içselleştirmiş, eğitimli, seçkin sınıfa mensup bir profil belirginleşir.[12] Batı'da olduğu gibi, çoğunlukla kamusal hayatı merkezine alan bu metinler, Cumhuriyet'in toplumsal cinsiyet rejimine ve normlarına dair sundukları açılımların yanı sıra kadınların kendilerine yüklenen roller karşısındaki tutumlarını, stratejilerini çözümleyebileceğimiz "alternatif" bir tarih okumasına olanaklı kılar.

DOĞU-BATI İKİLEMİNDE BİR "BAŞARI" ANLATISI

İstanbul'daki eş-dost, akraba nezdinde "sıra dışılığını", mesleki başarısı ve vatan sevgisi ile "aklamaya" yöneldiği bir alt-metin üzerinden ilerleyen Rebia Tevfik'in otobiyografisi, Cumhuriyet'in ilk kuşak kadınları tarafından yazılan otobiyografilerle benzer şekilde, yeni rejimle/modernleşme projesi ile kurduğu ilişkiyi yansıtır. Ancak, bulunduğu coğrafya itibariyle deneyimlediği toplumsal-siyasal-gündelik pratikler, bu ilişkinin fonunu ve formunu farklılaştırmakta, iki yönlü bir ilişkiyi -okumayı- gündeme getirmektedir: Rebia Tevfik, "Türk" kimliğiyle Batı'yı ve adeta Türkiye dostu Batılı bir seyyah gözüyle "memleketi"ni gözlemleyen-yaşayan arafta bir portredir. Diğer yandan, ilk kuşak kadın otobiyografilerinin çoğunlukla siyasetçi, gazeteci, yazar, akademisyen kadınların hikâyeleri olduğu düşünüldüğünde, elimizdeki metin, farklı mesleki dinamikleri ve farklı sosyal ilişkileri yansıtmaktadır. Gazeteci kimliğinin Rebia Tevfik'in hayat hikâyesini kâğıda dökmesi açısından kolaylaştırıcılığı muhtemel olmakla birlikte, metnin öznesi gazeteci değil, terzi-modacı-girişimci Rebia'dır. Dolayısıyla, otobiyografide kuşağın diğer temsilcilerinin metinlerinde rastladığımız şekliyle siyasi ve entelektüel şahsiyetler görünmez. Rebia'nın devlet erkânı ve tanınmış simalarla kurduğu ilişki büyük ölçüde Berlin ve Paris'te bulunan Türkiyeli hariciyeciler ve ziyaretçiler ile sınırlıdır. Yanı sıra, metinde, diğer otobiyografilerden farklı olarak, mesleğine dair detaylardan ziyade yapılan işin maddi getirisi ve sağladığı statü ön plandadır. Şatafatlı hayatına dair tasvirler belirgindir. Antika eşyalar, kıymetli vazolara yerleştirilmiş çiçekler, gösterişli sofralar, kalabalık davetler ve köpeği Didon'a *Père-Lachais*'de yaptırdığı anıt mezar "başarı"nın simgesel gösterenleridir.

Rebia Tevfik'in otobiyografisinde iş gücüne katılım öncelikli olarak ekonomik bağımsızlığın bir aracı olarak sunuluyor.[13] Ancak bu, planlı, idealleştirilmiş bir tercihi imlemez; kendi kontrolü dışında gelişen olayların, kaderinin bir sonucu olarak aktarılır: Rebia çalışmaya mecbur bırakılmıştır.[14] Çocukluk yıllarında kıyafetlerini annesinin seçmesine isyan ederek eline aldığı iğnesi-makası ile metinde "farklı" bir çocuk imgesi inşa eden Rebia Tevfik, yıllar sonra yine iğnesi-makası ile karşımıza çıkar. Burada "yetenekli", "ne istediği bilen" çocuk Rebia ikili bir işlev görmektedir. Bir yandan yazarın mesleğindeki "doğal" yetkinliğinin bir işareti olarak başarısını haklılaştırmakta, kişiselleştirmekte, diğer yandan hikâyenin sürekliliği ve tutarlılığını sağlamaktadır.

Otobiyografide çalışma hayatına atılma kararı bir kriz/isyan anının sonucu olarak resmedilir. Paris'teki şaşalı günlerinden sonra tüm varlığı tükenen Rebia, cebinde yedi frank ile fakat birinci mevkî bir kompartımanda Berlin'e yaptığı tren yolculuğunu ya da krizin çözümüne doğru hamlesini, "eski" ile "yeni" kimliği arasında bir geçiş/köprü olarak tasvir eder:

> [M]adem ki beni yere vurmak isteyen kısmet ve talih denen şeye karşı ben de bir silah çekmiştim.

> Bu savaştan galip çıkıncaya kadar mücadele edecektim. ...Bugün içinde bulunduğum şu treni, beni hayalden hakikate ulaştıran bir köprü olarak görüyordum. Bu köprünün şimdi arkada bıraktığım kısmı Nejat Nazmiler ile... Parisler ile, lüksler ile, ...hep hayalden doğmuş ve artık hayale gömülüp kalmıştı. ...İhtilâl... benim ruhumda patlamıştı. Bu ihtilâlden, itiyadı, düşünceleri, ruhu ve arzuları değişmiş, ve bütün hayali hislerine hakim olmuş yepyeni bir insan mı doğacaktı?[15]

Bu geçiş bireysel düzeyde Rebia Tevfik'in geçmişi ve bugünü arasındaki kopuşa işaret ettiği kadar, Osmanlı kadını ile Cumhuriyet kadını arasında kurduğu zıtlığın bir ifadesi olarak karşımıza çıkar. "Hayalperest", "kuru kalabalık" Rebia Osmanlı kadınına atıfla anılırken, "çalış(k)an", "hür düşünceli" yeni Rebia, icraatla özdeşleştirdiği "Kemalist Türkiye'nin kadını"nı temsil etmektedir. Bu şekilde, Avrupa'daki başarısını -fiilen deneyimlemediği halde- Cumhuriyet rejiminin yarattığı toplumsal-siyasal dönüşüme bağlayan yazar, aynı zamanda Avrupalı kadın karşısındaki üstünlüğünü de vurguladığı bir anlatı kurar: "Çalışma disiplini ile yetişmemiş" bir kadının, "yabancı bir yurtta" iş kurmasının güçlüğüne işaret eder, disiplinli, çevresinden "destek alan" Avrupalı kadın karşısında "Kemalist kadın"a atfettiği irade gücünü okura tasdikletir.[16] Bu şekilde, pazar ilişkileri ve zihniyetine referansla kurduğu Batı imgesi üzerinden "ayrıcalıklı" "ben"ini inşa eden Rebia Tevfik, bunu ben/biz ve öteki arasında kurduğu karşıtlık üzerinden sabitlemektedir: "Öteki" hem Avrupalılaşamamış memleketi hem de Avrupalının kendisidir.

MİLLİ VAZİFE, MİLLİ DAVA – AVRUPA'DA BİR "MESUL ASKER"

Cumhuriyet'in ilk kuşak kadınlarının otobiyografilerinde farklı üslûplar ve temalar eşliğinde takip ettiğimiz "vazifelendirilmiş" kadın imgesi, elimizdeki metnin de ana damarını oluşturur. Bu bağlamda kamusal eylem, mesleki başarı ile birlikte, öncelikli vazife addedilen vatana-topluma hizmet "arzu"su üzerinden kurulmaktadır. İçselleştirilmiş bir "zorunluluğa" işaret eden bu durum, modernist-kurucu seçkinlerin politik tercihleri ile kadınlara yüklenen roller, sorumluluklar ve kurgulanan kadın imgesinin bir çıktısıdır.[17] Denilebilir ki, dönemin diğer kadın otobiyografilerinde Rebia'nın hikâyesi de Kemalist öncüller doğrultusunda şahsiyetini bulma/kurma çabasının izlerini taşır.

Metinde "vazife" doğrudan yeni rejimin ve modern "Türk kadını"nın Avrupa'da temsiline karşılık gelmektedir. Kurtuluş Savaşı'na yapılan göndermeler bu bakımdan dikkate değer. Zira, Avrupa'daki yıllarını Avrupa/Avrupalıya karşı her an teyakkuzda olduğu topyekûn bir savaşmışçasına hikâyeleştiren Rebia Tevfik, metinde sıklıkla başvurduğu "asker"/"mehmetçik" imgesi dolayımıyla kendine biçtiği misyonu somutlaştırır. Paris'te düzenlenen Türk gecesi sonrasındaki ruh halini anlattığı pasaj bu açıdan örnekleyicidir:

> ...[B]en o gece kendimde orada Kemalist Ankara'yı temsil eden mesul bir asker hissi duydum. ...[B]u ne güzel bir vazife idi, ben bunu yabancı yurtlarda her zaman yapacaktım. ...[T]am bir Mehmetçik gibi... Ve bu gece, göğsünde vatanı kurtarmak için obüs taşıyan bahtiyar Türk kadınlarının arasında olmadığıma derin bir teessür duydum.[18]

Rebia Tevfik'in mesleki başarısının yanı sıra, tüm gündelik eylemlerini, farklı uluslardan müteşekkil bir topluluk ile Türkler arasında kurduğu karşıtlık ve bağıntılı olarak milli sembollere referansla anlattığını görmekteyiz. Denize köpekleriyle girmesi üzerine Almanların tepkisine diktiği bayrakla karşılık verdiği anekdot bu bağlamda dikkate değer: "...[B]ir koca Türk bayrağı diktim. ...uzun bir sırığa geçirerek astım... Baltık denizinin sert rüzgarları bu mağrur bayrağı daima gergin tutuyor ve dalgalandırıyordu... Bütün Türkler bu bayrağı[n] altında toplandılar."[19] Mehmet Emin Yurdakul'un *Tan Sesleri* kitabında "*Ey iğnem dik! / Giyecekler yetiştir/ Sınırdaki erlere; Hizmet aziz bir iştir*" dizelerine eşlik eden "Bayrak diken kadın" görselini/imgesini hafızaya çağıran bu anekdot aslında, Rebia Tevfik'in otobiyografisinin bütününü anlatan, simgesel bir ilişkiye de işaret eder; metin adeta dizelerin gölgesinde ilerler.

Paris, 1930'lar
Taha Toros
Arşivi Belge No:
001561919008

Denilebilir ki, Rebia Tevfik, yalnız Türk ulusuna bağlılığı ile değil, dünyayı bütünüyle uluslar ve ulusal bağlar üzerinden anlamlandırması ve ulusal esasların şekillendirdiği pratikler ve aygıtlara tabiiyetiyle de tam bir *homo nationalis*[20] figürdür. Bayrak hikâyesiyle benzer şekilde, Fransızlarla ticari ilişki yürütmenin güçlükleri, İngiliz bir ailenin ağırlanaca-

ğı davetin hazırlıkları, kermeslerde Türkiye'den getirilen ürünlerin beğenilmesi, İzmir'i pis ve bakımsız bulan bir Fransız'a "hak ettiği" cevabın verilmesi gibi metinde karşılaştığımız pek çok olayın/durumun her biri "milli dava" olarak alınır; Türk ulusunun Avrupa karşısındaki üstünlüğünün ve yazarın kendine biçtiği milli vazifedeki muvaffakiyetinin "delil"leri olarak sunulur. Bu yönüyle anlatı, uzaktaki -belki de hiç yaşanmamış- vatana dair eylemler ve duygular üzerinden somutlanan "uzak mesafe milliyetçiliği"nin[21] izlerini taşır. Bu, metinde önemli bir yer kaplayan milli referanslı hayaller ve rüyalarda[22] da kendini göstermektedir. Rebia'nın bir cami avlusunda karşılaştığı Atatürk'ün peşi sıra memlekete doğru yola çıktığı ve Türkiye'ye dönüşünün erken bir habercisi olarak mistikleştirdiği rüyası gibi.[23] Nitekim kendi kişisel hikâyesi ile Cumhuriyet'in hikâyesini birbirine teğelleyen Rebia Tevfik, bunu sıklıkla Atatürk'e başvurarak gerçekleştiriyor. Deneyimlemediği/tanıklık etmediği kurtuluş-kuruluş sürecini, soyut bir kategori vasfı taşıyan yeni rejimi ve Türk kimliğini, sembolleştirdiği "Atatürk imgesi" üzerinden somutlaştırıyor: İş yaşamındaki tecrübesizliğine rağmen dikkate alınmasını O'nun Türkler konusunda yarattığı ilgiye bağlar, cemiyet hayatında O'ndan bahsederek sosyalleşir, dersini takip ettiği profesörün vizyonunu O'na dair kitaplar hediye ederek değiştirir, hastalandığında geçmiş olsun telgrafı çeker, öldüğünde de etrafındaki tüm Fransızların dikkatini çekecek bir şekilde yasa bürünür. Dönüşü de O'na doğru değilse de O'nun ile birlikte olur.

KALBİN KÜLLERİNDEN "EBEDİ SEVGİ"YE – CİNSİYETİNİ ÖRTMEK

Rebia Tevfik'in yukarıda kısaca değindiğimiz milliyetçi anlatı eşliğinde kurduğu ben imgesi "cins kimliğine" mesafeli bir kadınlık nosyonuyla doğrudan örtüşmektedir. Rejimin medeni görüntüsünü yeniden üretecek ve temsil edecek bir kadın profilini merkezine alan uluslaşma-modernleşme projesi, kadınların kamusal alandaki varlığını, cinselliğin bastırıldığı, erkek normlarının içselleştirildiği bir süreç üzerinden

***Entente Mondiale pour la Femme* esnasında -Paris, 1947**

Taha Toros Arşivi Belge No: 001561916008

Berlin ve Paris'te yaşayan Türklerin kutlama toplantıları ve balolarından (2. sıra soldan 3.)

Taha Toros Arşivi Belge No: 001561912008*

tanımlar.[24] Farklı bir ifadeyle, akıl/erkek ile özdeşleştirilen kamusal alanın kadınlar açısından sınırları, kadına/özel alana ait kılınan duygu-beden üzerinde kurulan toplumsal tahakküm ile sabitlenmektedir. Rebia Tevfik otobiyografisi tam da bu tahakkümün izlerini sürebileceğimiz bir metin olarak karşımıza çıkar. Cumhuriyet kadınının paradoksunu doğrudan takip edebileceğimiz anlatı, bir yandan eril normlar/zihniyet hakimiyetinde ilerlerken, diğer yandan yazarın bununla baş etme stratejilerini görmemizi sağlar.

Akıl ile duygu/beden arasında kurulan cinsiyetçi hiyerarşi, metinde yer alan ben temsilinin tanımlayıcı bir unsurunu oluşturmaktadır. Rebia Tevfik, çalışma kararını hafızasına çağırdığı satırlarda duyguları ile iradesi arasındaki çatışmayı doğrudan okura aktarmakta ve benliğinde aklın kalp karşısındaki gücünü tespitlemektedir:

> Çocukluğumdan beri iki şahsiyetin arasında yorgun kaldım... Birisi kalbin şahsiyeti... [kalp] ...tabii ve derin duygularını etrafındakilere sunmaktan zevk alır... Çsok samimi mütevazi oluşu onun cazibesini arttırır. İkincisi dimağın şahsiyeti ve düşüncelerin şahsiyeti... Bu aman dinlemez, çok kuvvetli bir mahluktu. Daima kalbin şahsiyetini tenkit eder... ve ona daima ...akıl hocalığına kalkardı.
>
> Eğer tabiat isteseydi, insanları idare etmek için yalnız kalbin şahsiyetini kâfi görürdü. Halbuki dimağın himayesine girmek istemeyen bir asi kalp yanmış bir kibrit gibi alevi söndükten sonra kül tenekesine atılmaya mahkumdu.[25]

Böylelikle kurduğu "güçlü" kadın imgesi ile anlatısını güvenli bir dil/yol üzerine inşa ederken, yeni rejimin siyasal ve kültürel normları ile örtüşen bir "ben" hikâyesi anlatır. Ancak burada Rebia Tevfik bir strateji devreye sokar, ki bu kanımızca otobiyografinin en can alıcı boyutunu oluşturmaktadır. Bu strateji, metinde Berlin yıllarında hayatına sokup ve Türkiye'ye dönüşünden kısa bir süre önce hastalık neticesinde "öldürdüğü" kurgusal karakter Leylâ üzerinden işletilir. Leylâ, Rebia'nın duygularını, iç benini temsil eder. Metnin bütününü ele aldığımızda, milliyetçi anlatının özel alana referansla desteklenmesini sağlayan Leylâ, kimi zaman da birinci tekil şahıs ağzından

anlatamadıklarını dillendirdiği bir karakter olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda Rebia Tevfik, okurla doğrudan yüzleşmek istemediği durumlarda Leylâ'yı anlatıcı yapar; okur ile bağlantısını keser ve kendini ifade edeceği özgür bir alan kurar.

Leylâ, Sorbonne'a devam eden, milliyetçi, Kemalist değerlere bağlı, hayranlık uyandıracak derecede güzel, zarif, "ölçülü" bir genç kadın olarak hikâyeye dahil olur. Okul harçlığını çıkartmak üzere Rebia'nın yanında terziliğe başlayan Leylâ, ilerleyen sayfalarda onun en yakın dostu, aynı evi paylaştığı, birlikte seyahat ettiği, çalışma hayatındaki sağ kolu olarak karşımıza çıkar:

> Leylâ ile ben eğer ikiz kardeş olarak doğsaydık, bu kadar ruhen anlaşamazdık. Ne derin görüşlü, her şeyi çabuk kavrayan bir zekası vardı. Öyle güzel, öyle temiz dikiş dikiyordu ki... Ruhu bir çocuk gibi hafif ve neşeli olmasına rağmen ne kadar sabırlı ve mütehammil görünüyordu...[B]ütün kalbiyle konuştuğu zaman mutlak karşısındakini büyüleyecek kadar bir kuvvete sahipti. İnce uzun boyu ve... sadeliği ile hakiki zarafet ve kibarlığı var... Bütün gururunu halis Türk olmakta buluyordu. Ve Türklüğün hakiki ahlâklarına sahip olmakta...[26]

Leylâ'ya yüklediği "kadınlık vasıfları" ile "cins kimliği"ni yeniden kuran Rebia Tevfik, "güçlü" kadın imgesini temkinli bir şekilde yumuşatmaktadır. Leylâ'nın sakinliği, çocuksuluğu ile kendini tasvir ettiği "asabi" ruh halini okur gözünde telâfi etmeye çalışırken ya da iç dünyasının kapılarını aralarken çevresinde ne denli beğenildiğini ve takdir edildiğini anlatmak/anlatabilmek için de Leylâ'yı devreye sokar. Burada, Leylâ çoğunlukla hem "kadınsı fiziği" üzerinden hem de mesleğindeki başarısı ile ilintili olarak betimlenir. Yazar, çocukluğunu çağırdığı satırlarla benzer şekilde başarısını doğallaştırmaktadır. Örneğin Leylâ'nın ellerinin güzelliğini/becerisini anlattığı satırlardaki gibi:

"Ölmez hatıralardan 9 Eylül İzmir'in kurtuluş bayramında pek samimi ve milli bir heyecanla davetimize koşan milliyetperverlerden ve azimkâr hemşiremiz Rabia Tevfik Hanım efendiye Paris hatırası
Paris Türk Yurdu namına ? yüzbaşı Sıdkı Şükrü" – 1924
Taha Toros Arşivi Belge No: 001562040008*

> Leylâ oturup kalktıkça ressam hiç gözlerini ondan ayıramıyordu...
> Aziz Madam beni affedin, dedi. Elinizin çizgisini yapmama müsaade eder misiniz?.. Ellerinizin konuşmasından ve zekasından o kadar bahsettiler ki eğer sizi sıkmazsam alçıdan kalıbını almak istiyorum.[27]

Diğer yandan, metinde Leylâ'ya yüklenen kritik bir işlev Rebia Tevfik'in aşk hayatını/duygularını dillendirmesi açısından açtığı alanda somutlanır. Leylâ'nın tarihinden bir kesit olarak ve onun ağzından aktarılan aşk hikâyesi, kamusal kimliğiyle bağıntılı olarak kurduğu milliyetçi anlatıyı özel hayatı üzerinden sağlamlaştıran bir alt-anlatıya tekabül eder. Otobiyografinin ilk sayfalarında, kocasıyla ayrılma aşamasındayken Büyükada'da geçirdiği günlerden bahseden Rebia Tevfik, adada Alman bir yüzbaşıya aşık olduğunu kendini örterek metnin ilerleyen bölümlerinde Leylâ

Berlin ve Paris'te yaşayan Türklerin kutlama toplantıları ve balolarından (2. sıra soldan 3.)
Taha Toros Arşivi Belge No: 001562040008*

üzerinden aktarır. Yıllar sonra, yüzbaşıyla Berlin'de karşılaşmalarını takip eden sayfalara yerleştirdiği bu hikâye ile geçmişe doğru bir anlatı kuran Rebia Tevfik, böylece "eski" Rebia ve "yeni" Rebia arasındaki sınırı da -bu kez "ebedi olmayan sevgiden" "hakiki sevgi"ye doğru ilerleyen bir hat ile- bir kez daha belirginleştirir.[28] Bu, dönem romanında da sıklıkla karşılaştığımız gibi aşk acısından, doygunluğa/olgunlaşmaya doğru ilerleyen içsel bir yolculuğa işaret etmektedir.

Temel metinde "Avrupa'da çalışıp başaran ilk Türk kadını" kimliğiyle bir başarı anlatısı kuran Rebia Tevfik, alt-anlatısıyla bir yandan okurun hafızasında yer etmek istediği bu imgeyi güçlendirmekte, diğer yandan ise hikâyenin bütünlüğünü sağlamaktadır. Metnin farklı kesitlerinde duygu karşısında aklın zaferini ilan ederken, Leylâ'nın kurgusallığını itiraf ettiği otobiyografisinin son satırları ile bu zaferi tescilleyecektir - ölümsüzleştirmek istediği Rebia'yı yaratırken, "öldürdüğü" Leylâ'nın yerine benliğini bütünleyen "vatan sevgisi"ni yerleştirerek:

> ...Evet, trenin uğultuları arasından gelen bu ses, Leylâ'nın sesi idi. 'Beni sen öldürdün.' diye bağırıyordu. Ve yavaş yavaş karşımda bir şekil olarak beliriyordu."
>
> -Leylâcığım, sana bir fenalık yapmak istemedim.
>
> -Daha ne yapacaktın? ...herkes gibi yaşamak haklarını benden aldın... Beni yalnızlığın zehirli sessizliğine gömdün. Sen beni hiç kimseye benzemeyen inadın için, gururun için öldürdün.
>
> Bana taktığın adı da sana bırakıyorum, diyor, üzerinde "Leylâ" yazılı kâğıdı buruşturarak başıma atıyordu.
>
> -Affet... affet beni!... diye yalvarıyordum.
>
> Yaşayan irademin şahsiyeti, ölen kalbimin şahsiyetine matem tutarken, tren yeni bir köprüden daha geçiyordu...
>
> Orası benimdi. Gülleri ile, dikenleri ile ve her şeyiyle benimdi. Kanımı onlardan ayıran yasak, hiçbir zerre yoktu...
>
> Askerim, toprağım, tanrım!...
>
> Sen vatan!... Ey benim ebedî rakipsiz sevgilim!...[29]

Fotoğrafın arkasında Rebia Tevfik'in el yazısıyla şu not düşülmüş: "Kore'den gelen iki kahraman Türk askeri şerefine Paris Türk Büyükelçiliğinde verilen ziyafette kahramanların karşılanışı. Gönüllü kadın asker Rebia T. Başokçu çok kıymetli büyükelçimiz Numan Menemencioğlu ile şanslı Koca Türk Naci Altuner arasında..." – 1951

Taha Toros Arşivi, Belge No: 001561689008

DİPNOTLAR

1 Rebia Tevfik ismine aşinalığın bugün dahi sınırlı olduğunu not etmek gerekir. Taha Toros'un biyografik nitelikli iki yazısı ve yurt dışında yayınlanan sınırlı sayıda çalışma göz önüne alındığında, Rebia Tevfik'in genel okura olduğu gibi, araştırma dünyasına da yabancı bir isim olduğunu görüyoruz. Bkz. *O Güzel İnsanlar*, (İstanbul: Aksoy Yayınları, 2000); "A Woman Who Shaped Pre-War Fashion: Rebia Tevfik Hanım", *Skylife*, Temmuz 1994, 60-5. Neriman Bayram, *Mein Ewiger Rivalenloser Geliebter: Kemalismus und Ich Konstruktion in der Autobiographie von Rebia Tevfik Başokçu*, Freiburg Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999; Ingeborg Böer vd., *Türken in Berlin 1871-1945: Eine Metropole in den Erinnerungen osmanischer und türkischer Zeitzeugen* (Berlin & New York: de Gruyter, 2002), 209-222; Hilke Gerdes, *Türken in Berlin* (Berlin: Be.bra Verlag, 2009); Emilio Esbardo, *Judith Hermann e Berlino: una scrittrice, la sua generazione, la sua città* (Berlin: Pensieri & Confronti, 2015), 119.

2 Abidin Daver, "Berlin'de Bir Türk Hanımı", *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1930.

3 Vefatından bir yıl önce evinin tüm eşyalarını, kullanım hakkı saklı kalmak şartıyla, satan Rebia Tevfik 1963 yılında yoksulluk içinde ölür. Yaşam öyküsüne ilişkin bilgiler için bkz. Kadın Yazarlarımız – "Rebia Tevfik Başokçu" *Kadın Gazetesi*, 3 Şubat 1962; Taha Toros Arşivi, Belge No: 001637240019; 001552167007; 001637198019.

4 *Paris Cehenneminden Nasıl Kurtuldum? İki Paris Fransız Paris – Alman Paris* (İstanbul: Tan Matbaası, 1941). Eserin aynı zamanda kadınlar tarafından kaleme alınan seyahatnamelerin ilk örneklerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. - ki bu yazarın 1944'de *Yeni Sabah* gazetesinin temsilcisi olarak gittiği Bulgaristan ve Yunanistan gezisinden notlar aktardığı *Hür Yunanistan ve Bulgaristan'da Gördüklerim* başlıklı eseri için de geçerlidir. Bkz. Rebia Tevfik Başokçu, *Hür Yunanistan ve Bulgaristan'da Gördüklerim* (Gün Matbaası, 1944).

5 *Avrupa'da Yirmi Senem Nasıl Geçti?* – Birinci ve İkinci Kitap (İstanbul: Tan Matbaası, 1942).

6 Bkz. James Olney, "Autobiography and the Cultural Moment: A Thematic, Historical, and Bibliographical Introduction", *Autobiography: Essay Theoretical and Critical* içinde, J. Olney (der.) (Princeton & New Jersey: Princeton University Press, 1980), 3-27; Linda Anderson, *Autobiography* (London & New York: Routledge, 2001).

7 Kadın ve erkek otobiyografileri üzerine karşılaştırmalı bir okuma için bkz. Estelle C. Jellinek, *Women's Autobiography: Essays in Criticism* (Bloomington: Indiana University Press, 1980), 4-19.

8 Christine Etherington-Wright, *Gender, Professions and Discourse. Early Twentieth-Century Women's Autobiography* (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2009), 5.

9 Nazan Aksoy, *Kurgulanmış Benlikler Otobiyografi, Kadın, Cumhuriyet* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018) 3. Baskı, 39-42.

10 Marijike Huisman & Marleen Rensen, "Introduction: Life Writing and European Indentities", *International Journal for History, Culture and Modernity*, 7, 2019, 1054.

11 Doğan Gürpınar, "The Politics of Memoirs and Memoir-Publishing in Twentieth Century", *Turkish Studies*, 13/3, 2012, 537-557.

12 Örn. bkz. Halide Edip Adıvar, *The Turkish Ordeal* (New York: The Century Co., 1928); Selma Ekrem, *Unveiled: The Autobiography of a Turkish Girl* (New York: Ives Washburn, 1930); Sabiha Sertel, *Roman Gibi* (İstanbul: Belge Yayınları, 1987) 2. Baskı; Nermin Abadan-Unat, *Kum Saatini İzlerken* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998); Mina Urgan, *Bir Dinazorun Anıları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998).

13 Bu konuda farklı örnekler için bkz. Luisa Passerini, "Women's Personal Narratives Myths, Experiences, and Emotions", *Interpreting Women's Lives.* Feminist Theory and Personal Narrative, The Personal Narrative Group (der.) (Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 1989), 194-195.

14 Söz konusu mecburiyet, Rebia Tevfik'in otobiyografisini "seçkin" kadınlar ile "ayrıcalıksız/sıradan" kadınların anlatıları arasında yapılacak bir mukayesede istisnai bir konuma yerleştirir. Aynur İlyasoğlu'nun vurguladığı üzere Cumhuriyet'in "öncü" kadınlarının anlatılarında epik bir tarz göze çarparken, "ayrıcalıksız" kadınların anlatılarında "hayata tutunma" mücadelesi önem kazanır. Bkz. Aynur İlyasoğlu, "Cumhuriyet'le Yaşıt Kadınların Yaşam Tarihi Anlatılarında Kadınlık Durumları, Deneyimler, Öznellik", *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, A. Berktay Hacımirzaoğlu (der.) (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 199. Rebia Tevfik ise geçmişiyle arasına koyduğu mesafe ile farklı bir mücadeleyi örneklemektedir.

15 Başokçu, *Avrupa'da Yirmi Senem Nasıl Geçti?* – Kitap I, 96.

16 Kitaba yazdığı önsözde Yakup Kadri Karaosmanoğlu Rebia Tevfik'in öyküsünü ilim ve edebiyat kitaplarından öğrendiklerine kapılan saf düşüncelilere Avrupa'nın çetin ve yalçın çehresi ile gösterdiği gerekçesiyle övgü konusu etmiştir. Bkz. *a.g.e.*, 4-5.

17 Örn. bkz. Ayşe Durakbaşa, "Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu", *Tarih ve Toplum* 51, 1988, 39-43; Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017) 4. Baskı.

18 Başokçu, *a.g.e.*, 86.

19 *A.g.e.*, 25-6.

20 Bkz. Etienne Balibar, "Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji." *Irk Ulus Sınıf – Belirsiz Kimlikler* içinde, E. Balibar & I. Wallerstein (der.), N. Öktem (çev.) (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 118.

21 Benedict Anderson, *Long-Distance Nationalism: World Capitalism and the Rise of Identity Politics* (Amsterdam: Centre for Asian Studies, 1992), 3; Nina Glick Schiller, "Long-Distance Nationalism", *Encyclopedia of Diasporas – Volume I: Overviews and Topics* içinde, M. Ember vd.(der.) (New York: Springer, 2005), 570.

22 Bkz. Nina Glick Schiller, Georges E. Fouron, *Georges Woke Up Laughing: Long Distance Nationalism and the Search for Home* (NC: Duke University Press, 2001).

23 Başokçu, Kitap II, 137.

24 Bu konuda örn. bkz. Deniz Kandiyoti, "Kurtulmuş ama Özgürleşmiş mi? Türkiye Örneği Üzerine Bazı Düşünceler", *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar* içinde, Aksu Bora vd. (çev.) (İstanbul: Metis, 1996), 76; Ayşe Kadıoğlu, "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları, *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, 91-96.

25 Başokçu, Kitap I, 118-120.

26 *A.g.e.*, 206.

27 Başokçu, Kitap II, 160.

28 *A.g.e.*, 12-13.

29 *A.g.e.*, 168.

* Fotoğraf açıklamalarının Osmanlıca'dan çevirisi için Ahmet Demirel ve Fikret Yılmaz'a teşekkür ederiz.

Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın İdamlarında Anlatıların Karşılaştırması

DOĞUKAN TEMİZEL

BU YAZI MENDERES, ZORLU VE POLATKAN'IN İDAMLARININ 60. YILDÖNÜMÜ MÜNASEBETİYLE KARARLARIN AÇIKLANMASINDAN SONRA YAŞANANLARI KARŞILAŞTIRMALI BİÇİMDE AKTARMA ÇABASIDIR.

GİRİŞ

27 Mayıs Darbesi'nin ardından tutuklanan, yargılamalar neticesinde idama mahkûm edilen eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan (16 Eylül 1961) ve eski Başbakan Adnan Menderes (17 Eylül 1961) İmralı Adası'nda idam edildi. Yassıada'da yargılananların, Yassıada ve İmralı'da görev yapanların, idamların tanıklarının anlatıları; bazı kısımlarda birbiriyle uyuşmakta veya benzeşmekteyken, çoğunlukla ayrıntılarda farklılaşmaktadır.

Yazının maksadı, üç siyasetçinin idam edildiği 16-17 Eylül tarihlerine mercek tutmakla beraber, 15 Eylül'de Yüksek Adalet Divanı'nın kararlarının açıklamasıyla başlayıp İmralı'da idamların infazına dek yaşananları; dönemin gazetelerini, literatürdeki hatıraları, mülakatları, muhtelif araştırmaları karşılaştırmalı biçimde aktarmak ve kronolojiyi gerçeğe olabildiğince yakın çizmektir.

YARGILAMALARIN SONU

Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Başbakan Adnan Menderes, bakanlar ve diğer Demokrat Partililerin tutuklanıp götürüldüğü Yassıada'da yaklaşık bir yıl boyun-

Adnan Menderes ve Celal Bayar

ca Köpek Davası, 6-7 Eylül Davası, Örtülü Ödenek Davası gibi çokça dava görüldü. Yargılamalar, vereceği kararlara karşı bir itiraz-kanun yolunun olmadığı Yüksek Adalet Divanı tarafından yürütüldü. Divan'ın başkanı, Yargıtay 1. Ceza Dairesi Başkanı Salim Başol; başsavcısıysa Yüksek Soruşturma Kurulu üyesi Altay Ömer Egesel'di.

Yargılamaların neticesinde, 15 Eylül 1961'de Divan'ın kararları açıklanacaktı. Hüküm günü sanıklar, Yassıada'da mahkeme salonu olarak kullanılan spor salonunun dışında bekliyorlardı, gruplar halinde içeriye alınarak haklarındaki kararı öğreneceklerdi. Adnan Menderes'in bahçede sanıklar arasında bulunmadığının fark edilmesiyle, Menderes'in sağlığı hakkında birtakım söylentiler yayılmaya başladı. Menderes'in intihar girişiminde bulunup hayatını kaybettiği veya girişime rağmen hayatını henüz kaybetmediği, İstanbul'a deniz hastanesine götürüldüğü konuşuluyordu.[1] Bu söylentilerin arasında hükümlerin okunmasına başlandı.

Divan; Bayar, Menderes, Zorlu, Polatkan ve diğer on bir kişinin idamına hükmetse de, idamlarda son karar Milli Birlik Komitesi'nde (MBK) olduğundan cezalar infaz edilmeksizin kararlar uçakla Ankara'ya iletildi.[2] İdama veya müebbet hapse mahkûm edilenlerin haricindekilerse Kayseri'ye ve Adana'ya nakledildi.[3] Adanın arka iskelesinde iki hücumbot, idama ve müebbet hapse mahkûm edilenleri taşımak üzere bekliyordu. Daha hafif ceza alanlar bu hücumbotlara bindirilmeyecekti. Hücumbota bindirilenlerden hiçbiri, nereye götürüldüklerini bilmiyordu.[4]

Hücumbotlar, mahkûmları İmralı'ya taşıdı. İmralı, 1935'ten beri yarı açık bir cezaevini barındıran bir adaydı.

***Hayat* dergisi, sayı:44, 28 Ekim 1960**

MBK'NİN KARARLARI

Milli Birlik Komitesi, Yassıada kararları Ankara'ya ulaştığında TBMM'de toplanıp idam kararlarını oylamıştır. MBK üyelerinden Suphi Karaman, kararları kendisine ileten bir kurmay albayın "İdam kararları açıklandığı zaman Yassıada'da kıyamet koptu. İdam kararının azlığı karşısında genç subaylar kıyameti kopardılar. Az oldu bu on beş." dediğini, idamları onaylamazlarsa bizzat infazları yapacaklarını kendisine iletenler olduğunu ifade etmiştir.[5] MBK üyelerinden Ahmet Yıldız, Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Başkanı'nın evinde katıldığı bir toplantı çıkışında Jandarma Genel Komutanı Abdurrahman Doruk'un kendisine "iyiliği için idam cezalarının onayında imzasının bulunmasını önerdiğini, aksinin iyi olmayacağını" söylediğini iddia eder.[6] Toplantı günü birtakım birlikler, TBMM binasını "kuşatmıştı".[7] Toplantıya, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları da çağırılmıştı. Oylamaya, İsmet İnönü'nün kararlar henüz ilan edilmeden MBK Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'e hitaben yazdığı, olası idam kararlarının onaylanmamasına yönelik mektubu getirilmişti. İnönü'den önce MBK'nin eski üyelerinden Alparslan Türkeş'in de Gürsel'e idamlardan vazgeçilmesini önerdiği bir başka mektup söz konusuydu. Olumlu veya olumsuz tepkisellik, yalnızca bazı subayların baskısından ve bu mektuplardan değildi, yurt dışından da idamların onaylanmamasına yönelik istek vardı.

Toplantıda, üyelerin kendilerini etki altında kalmış hissetmemeleri adına, İnönü'nün mektubu okunmayıp masaya konularak isteyenin okuyabileceği yönünde karar alınmıştır. Ayrıca toplantı gizliydi ve tutanak tutulmaması kararlaştırılmıştı.[8] Divan'ın ittifakla idamına hükmettiği Bayar, Menderes, Zorlu ve Polatkan hakkındaki oylamada dokuz oy idamların aleyhine, on üç oy idamların lehineydi.[9] Bayar'ın altmış beş yaşını geçmiş olması nazara alınarak cezası müebbet hapse çevrildi. Mahkemenin üye çokluğuyla verdiği diğer idam kararlarının oylamasından, onların cezalarının da müebbet hapse çevrilmesi yönünde karar çıktı. Sonuç olarak; Menderes, Zorlu ve Polatkan idam edilecekti.

MENDERES'İN İNTİHAR GİRİŞİMİ

Hükümlerin açıklanacağı 15 Eylül'ün gecesinde nöbet değiştiren subayların Menderes'ten gelen hırıltıları duymalarıyla doktor çağırılmıştır, yapılan incelemelerde Menderes'in koma halinde olduğu tespit edilip midesi yıkanmıştır. Koma halinin nedeninin doğru teşhisi için Menderes'in midesinden çıkarılanların tahlil edilmesi gerektiğinden, İstanbul'dan Menderes'e ilaç getirecek helikopterle birlikte ilgili numuneler, tahlil için hastaneye gönderilmiştir.[10] MBK İrtibat Bürosu'nun bildirisine göre Yassıada Garnizon Komutanı Tarık Güryay, adadaki yerli ve yabancı basın mensuplarına Menderes'in sağlığı hakkında bilgi vermiştir. Güryay, doktorların henüz tam teşhis koyamamakla beraber Menderes'in "korkudan" yahut fazla uyku hapı almaktan bu halde

Yassıada duruşmalarından bir enstantane

olması ihtimalinin üzerinde durduğunu belirtmiştir. Ardından, hasta yatağındaki Menderes'i basın mensuplarına göstermiştir. Cumhuriyet gazetesi adına orada bulunan ve odaya davet edilen Mücahit Beşer, Menderes'in durumunu şöyle betimliyordu:[11]

"Yatağa cansız gibi gömülmüş, dışarıda sadece başının bir kısmı kalmıştı. Birkaç gündür tıraş olmadığı anlaşılıyordu. Gözleri yarı açık, görmeden sabit bir noktaya bakıyordu. Başucunda duran bir tüpten burnuna oksijen veriliyordu."

Menderes, ancak 16 Eylül'de 23.30'da koma halinden çıkabilmişti.[12]

Yıllar sonra Güryay, Menderes kendine geldiğinde ona ilaçları kendisinin mi aldığını yoksa zorla mı verildiğini sorduğunu, Menderes'in "Ben haplarımı kibrit kutusunun içinde biriktirmiştim. Otuz iki tane Equanil ve üç tane Nembutal aldım ve o sabah saat 4'e kadar bunları içtim." dediğini anlatmıştır.[13] Hadisenin oldukça önemli ve gelecekte tartışmalar meydana getirebilecek nitelikte olduğunun bilincindeki Güryay, gerek kendi gerekse diğer askerlerin sorumluluğunu üzerinden atmak adına, Menderes'ten el yazılı olarak intihara teşebbüs ettiğinin itirafını da teslim almıştır:[14]

"Yassıada Garnizon Kumandanlığı Yüksek Makamına.

Aldığım Equaniller evvelden beri yanımda bulundurduğum ve verilmediği ve ihtiyaç hissettiğim zamanlarda kullanmak üzere saklamakta idim. O gece bir kriz halinde otuzdan fazlasını gece aldım. Takriben saat 4'te uyandığımda ani bir kriz neticesinde vaki olan bu hadiseden personelin hiçbir sun'ı ve taksiri yoktur. 17.9.1961

A. Menderes."

İDAMLARIN HAZIRLIĞI

1961'in sonbaharında İmralı'da görevli personel dahil tüm kamuoyu, Yassıada kararlarını merakla beklemekteydi. Mahkeme henüz kararlarını açıklamadan, MBK, verilecek idam cezalarının infaz yeri olarak İmralı'yı belirlemişti. Hatta, Ada Komutanı Güryay, mahkemenin idam cezası vereceği on beş kişinin listesinin önceden kendilerine ulaştığını ve beraat edenlerle mahkûm olanların nerede olacağını planladıklarını itiraf etmişti.[15]

Güryay darağaçlarını adaya idamlardan bir ay önce MBK İrtibat Bürosu'nun gönderdiğini söylemiştir.[16] Dönemin İmralı Cezaevi Müdürü Ahmet Acaroğlu,[17] infazların İmralı'da yapılacağını bir ay önceden öğrendiklerini, infazlara hazırlıklarda adadaki mevcut mahkûmların da kullanıldığını, mahkûmlara "mezarlara çukur açılıyor" demek yerine "zeytin ağacı dikileceğini" söyleyip geniş çukurlar açtırdıklarını, marangozhanede de "askeriyenin cephane sarfı için sandık" diyerek tabutlar yaptırdıklarını anlatmıştır.[18]

İdamlar öncesinde Cezaevi müdürü Acaroğlu seksen,[19] o dönemde askerliğini Yassıada'da yapan İbrahim Bozdağ kırk iki,[20] o dönemde askerliğini Okmeydanı'nda yapıp infazlar için İmralı'ya götürülen Mehmet Özbilgin elli iki,[21] Yassıada'da jandarma birliğinin erlerinden Mehmet Şimşek elli,[22] idamlar sırasında İmralı'da hücrede olan Samet Ağaoğlu yetmişten fazla[23], idamlar sırasında Balmumcu Askeri Garnizonu'nda tutuklu olup infazda görevli iki gardiyanı dinlediğini söyleyen Necip Fazıl Kısakürek ise yüz iki[24] mezar kazıldığını aktarmıştır.

Acaroğlu, idamlarda görevlendirilen cellatların meyhaneden getirildiğini, sarhoş olduklarını iddia etmiştir.[25] Yassıada'da jandarma birliğinin erlerinden

MBK ÜYELERİ BİRBİRİMİZİ YİYORDUK. DÖRT BEŞ GÜN İDAMLAR OLSUN DİYENLERLE, OLMASIN DİYENLER BİRBİRİMİZİ YEDİK. DAHA SONRA ÜÇ KİŞİNİN İNFAZI ONAYLANDIKTAN SONRA MENDERES İNTİHARA TEŞEBBÜS ETTİĞİ İÇİN BİR GÜN SONRA İDAM EDİLDİ.

Mehmet Şimşek, celladın Üsküdar'da bekçi başı olduğunu, Demokrat Parti döneminde görevini kötüye kullanmaktan işinden atıldığını, dolayısıyla kinli ve öfkeli olduğunu söylemiştir.[26]

İDAMLARIN İNFAZI

İlk önce Eski Dışişleri Bakanı Zorlu idam edilmiştir. Menderes komadan çıktığında idamların aynı anda yapılması fikri bazı görevlilerce düşünülmüşse de, bu fikir idamların sırasını değiştirecek bir tesir göstermemiştir.[27] İmralı'da konulduğu hücreden 16 Eylül'de sabaha karşı alınıp bir salona götürülen Zorlu'ya, idamını MBK'nin onayladığı saat 04.00'te, Başsavcı Egesel tarafından tefhim edilmiştir (bildirilmiştir). *Cumhuriyet*'te çıkan habere göre, Zorlu tefhimden sonra "Vazifemi yaptığımı zannediyordum. Siz de vazifenizi yaptınız, zahmetler çektiniz. Kader bu imiş." demiştir.[28] Zorlu, son arzusu sorulduğunda, mektup yazmak istediğini söylemiştir. *Cumhuriyet*'te, Zorlu'nun Divan Başkatibi aracılığıyla ailesine mektup yazdırdığı, ardından imzalayıp annesine iletilmek üzere Egesel'e verdiği yazılmıştır.[29] *Cumhuriyet*, bir gün önce Zorlu'nun ailesine mektup yazdığını belirtmiştir; başkatipten bahsetmemiştir.[30] Nitekim Egesel'in anlattıkları da mektubu Zorlu'nun bizzat yazdığına işaret etmektedir.[31]

Polatkan'dan ve Menderes'ten farklı olarak Zorlu, abdest almak istemiştir. Remzi Oral, bunun başsavcı tarafından reddedilmesi üzerine kendisinin Egesel'e bağırıp karşı gelerek Zorlu'nun ellerini açtırdığını iddia etmiştir.[32] Zorlu abdest aldıktan sonra kendisine telkinde bulunan imamı dinleyip imamın Kur'an'dan yanlış telaffuz ettiği yerleri düzeltmiştir.[33]

Masaya ve darağacına kendiliğinden çıkan Zorlu'nun idamında celladın paniklediği, Zorlu'nun ona acele etmemesini söylediği farklı kaynaklarda anlatılmıştır.[34] Zorlu, kendiliğinden çıktığı sandalyeyi yine kendisi tekmelemiştir.[35] Son sözlerinin "Annemin ellerinden öperim. Kızıma söyleyin evlensin ve mesut olsun. Bütün temennim budur."[36] veya "Sayın savcı, sen vazifeni yaptın, kimseye bir kinim yoktur."[37] olduğu yönünde anlatılar mevcuttur. Zorlu'nun ölüme büyük bir soğukkanlılıkla gittiği bilinmektedir. İdamın saati bakımındansa uyum yoktur, saat 2.57'de yapıldığı yazıldığı gibi,[38] saat 5 sularında yapıldığı da yazılmıştır.[39] Zorlu'nun cenazesinin yıkanmaya götürülmesiyle infaz sırası Polatkan'ındı.

Eski Maliye Bakanı Polatkan, son anlarında Zorlu'ya nazaran daha bitkindi ve donuktu. MBK'nin idamları tasdiki, yine başsavcı tarafından Polatkan'a tefhim edildi, Polatkan'ın imzası alındı.[40] İdamından önce bir şey söylemediğini belirtenler olsa da, Ege-

Yassıada duruşmalarından bir eskiz, Sabiha Rüşdü Bozcalı. SALT Arşivi

Hasan Polatkan

sel, son arzusuna cevaben Polatkan'ın "Çocuklarıma söyleyin, suçsuzum ve suçsuz olarak gidiyorum." dediğini belirtmiştir.[41] Cumhuriyet'e göre Polatkan, ailesine hitaben başkatibe kısa bir mektup yazdırmıştır, mektubu imzalayıp ailesine iletilmek üzere Egesel'e vermiştir ve saat 6.15'te idam edilmiştir.[42]

Menderes'in 16 Eylül akşamında kendisine gelmesiyle durumu savcıya bildirilmiştir, ardından Menderes'i komadayken tedavi eden doktorlar tekrar Menderes'in bulunduğu odaya gelmiştir. Ethem Menderes'in tasviriyle yarı baygın gözlerle bakan, halsiz yatan Menderes'in durumunun normale döndüğüne yani idam edilebileceğine dair rapor düzenlenmiştir. Trajiktir ki, bu raporu yine aynı heyet, birkaç saat öncesinde yaşatmaya çalıştıkları hastaya veriyordu. Üç sayfalık raporun 17 Eylül'de saat 10.30'da bitirilmesiyle doktorlar Menderes'in idam edilebileceği imasıyla "Şey olabilir." demişlerdir.[43] Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in kendine gelince "Özür dilerim, bir iştir oldu." dediğini aktarır.[44] Menderes, idama götürülmek üzere Yassıada'dan hücumbota bindirilir, hücumbot 11.15'te adadan ayrılır.[45]

Menderes hüküm günü intihara teşebbüs ettiğinden, hakkındaki kararı bilmemekteydi. Ada Komutanı Güryay, Menderes kendine geldiğinde ona verilen kararı sorduğunu, onun da cevaben kararların yetiştirilemediğini, 10 Ekim'de açıklanacağını söylediğini belirtir.[46] Güryay, Menderes'e idam edileceğinin söylenmediğini, hastaneye tedaviye gönderdiklerini söylediklerini, Menderes'in eşinden mektup gelirse hastaneye gönderilmesini istediğini ve gerçeği İmralı'da başsavcıdan öğrendiğini belirtmiştir.[47] İmralı Cezaevi Müdürü Acaroğlu da İmralı'da öğrendiğini söylemiştir.[48] *Milliyet* ise, Yassıada'daki muayenesi sonrası Menderes'e İmralı'ya götürüleceğinin söylendiğini, Menderes idama mı götürüldüğünü sorunca kararların henüz MBK tarafından onaylanmadığı, mahkûmların İmralı'ya götürüldüğü yönünde yanıtlandığını yazmıştır.[49] İdam esnasında İmralı'da bulunan Ordu Foto Film Merkezi'nde görevli fotoğrafçı Astsubay İsmail Şenyüz, idam sonrası gemideki muhafızlardan Menderes'in idam edileceğini gemide öğrendiğinin bilgisini aldığını söylemektedir.[50] Dolayısıyla Menderes'in en azından hücumbota binene dek idam hükmünü bilmediğini varsaymak yanlış olmayacaktır.

İmralı'da deniz, kara ve hava kuvvetleri mensubu askerlerle geniş önlemler alınmıştı. Menderes adaya çıkarıldığında misafirhaneye götürüldü, karar orada tefhim edildi. Kararı Divan üyelerinden Vasfi Göksu'nun tefhim ettiği o günlerde haberleşmişse de, Başsavcı Egesel'in tefhim ettiği yazılmıştır.[51] Menderes elleri kelepçeli biçimde yarım saat tutulduğu odada kararı uzunca okumuştur. İmamla yalnız kalıp konuşmak istemişse de kanunların buna müsaade etmediği uyarısı yapılınca, imamla heyetin yanında görüşmüştür. Dini telkin almak istemeyen Menderes, tövbe duasına eşlik etmiştir.[52] Vasiyet bıraktığına dair se herhangi bir bilgi yoktur, aksine bu iddiayı oradaki isimlerden Güryay yalanlanmıştır.[53] Menderes'in son arzusunda sigara içmek istediği, oradakilere hitaben "Dünyadan ayrıldığım şu anda, ailemi ve çocuklarımı şefkatle andığımı kendilerine bildirin. Vatanı ve milleti Allah refah içinde bıraksın." dediği bilgisi, dönemin basınında yer almıştır.[54]

İdam sehpasına dek yardımsız yürüyen, sehpaya da kendiliğinden çıkan Menderes'in son sözleri, "Katiyen muğber değilim, hiçbir iğbirar duymuyorum." olmuştu.[55] Menderes, Zorlu ve Polatkan gibi sabaha karşı değil, 17 Eylül'de öğlen idam edilmişti. İdam saati, Turhan Dilligil'e ve Tekin Erer'e göre 13.23'tü,[56] Mithat Perin'e göre 14.26'ydı,[57] Aydemir'e göre 14.30'du,[58] Cumhuriyet'e göre 14.31'di,[59] Akşam'a göreyse 18.00'di.[60] Türkiye'de idamların gündüz yapılmamasına rağmen Menderes'in niçin öğlen idam edildiğini Suphi Karaman şöyle açıklıyor:[61]

"MBK üyeleri birbirimizi yiyorduk. Dört beş gün idamlar olsun diyenlerle, olmasın diyenler birbirimizi yedik. Daha sonra üç kişinin infazı onaylandıktan sonra Menderes intihara teşebbüs ettiği için bir gün sonra idam edildi. Hemen de öğle üzeri. Çünkü Ankara'da Menderes'i kurtarmak için her tarafta yoğun temaslar vardı. Buna imkân vermemek için öğleyin astılar."

Fatin Rüştü Zorlu portre çalışması, Sabiha Rüştü Bozcalı
SALT Arşivi

Adnan Menderes duruşma salonunda

Öte yandan, Cemal Gürsel'in Menderes'in idamını önlemek isteyip önleyemediği iddiası da tartışmalıdır. Güryay, Menderes'i Yassıada'dan yolcu ettikten sonra çalışma odasının telefonunun çaldığını, arayanın Gürsel olduğunu ve kendisinden Menderes'i göndermemesini istediğini iddia eder. Güryay, Menderes'in İmralı'ya doğru yola çıktığını söyleyip "Orgeneralim, şayet Menderes'e dair bir emriniz varsa, bunu İmralı'ya derhal bildirebilirim!" der. Bunun üzerine Gürsel, "Yok, hayır! Yapılacak bir şey yok. Olan olmuş artık!" demiştir iddiasına göre.[62] Aynı iddia, *Demirkırat* belgeselinde de geçmektedir.[63]

İddianın farklı bir biçiminde Yassıada'nın güvenlik sorumlusu olan Yüzbaşı Oral, "infazlar gerçekleşmeyecek" söylentisinin Yassıada'da bazı genç subayları öfkelendirdiğini, Yassıada'daki hücumbotta o subayların toplanıp komite kararına karşı da olsa, idamların topluca infazını tartıştıklarını belirtir.[64] Zorlu'nun ve Polatkan'ın idamı sonrasında Yassıada'dayken, o esnada odada olmayan Güryay'ın odasındaki telefona onun yerine çıktığını belirten Oral, arayanın Gürsel olduğunu fark ettiğini ve gerisini şöyle anlatır:[65]

"Gürsel'e, 'Buyurun Komutanım, ben Yüzbaşı Remzi' dedim. Gürsel telaşlıydı. Hala ada kumandanıyla konuştuğunu sanıyordu: 'Tarık' dedi, 'Beni dinle, çok önemli!'. Gürsel, Adnan Menderes'in idamını geciktirmemizi istedi. Korktuğumuz başımıza gelmişti. Gürsel'e bir kere daha kendimi tanıtıp, ada kumandanının Menderes'i alıp İmralı'ya götürdüğünü ve cezasının da büyük bir ihtimalle infaz edilmiş olabileceğini söylemek zorunda kaldım. Gürsel'in üzüntüsünü ses tonundan anladım: 'Eyvaaah' diyerek telefonu kapattı! Durumu Ada Komutanı Tarık Güryay'a bildirdim. Adnan Menderes'i alelacele hücumbota bindirip İmralı'ya gönderdik. Sonra malum."

Oral'ın iddiasına göre Menderes henüz idam edilmemişken Gürsel'in idamı durdurma çabası, Oral'ın

Adnan Menderes idam edilmeden subaylarla birlikte

söylediği yalanla engellenmiştir. Zira Oral'ın ifadesine göre telefon görüşmesi esnasında Menderes henüz adadaydı. Ayrıca Menderes'in sabaha karşı değil öğlen idam edilmesinin sebebinin de bu telefon olduğu söylenmiştir. Bu iddialara mesafeli yaklaşmak gerektiği kanaatindeyim. Güryay'ın iddiasını destekleyebilecek en büyük veri, Gürsel'in ağzından bu yönde bir ifadesi olabilirdi ki bu bilindiği kadarıyla mevcut olmadığı gibi, Oral'ın 1986'daki açıklamasının öncesinde, iddianın muhataplarından Gürsel 1966'da, Güryay 1985'te hayatını kaybetmiştir.

Menderes'in idam edilip hayatını kaybetmesinden sonra, tekrar darağacına çıkarıldığı da bir başka iddiadır. Aynı konuya temas eden birden fazla kaynakta bu iddia geçmiştir. İnfaz esnasında içeriye gidip dönen cezaevi müdürü Acaroğlu, idamının ardından ayağı yere değen Menderes'i, celladın tekrar yukarıya çekip astığını görünce "Ne yapıyorsun?" diye bağırdığını ifade etmiştir ancak celladı engelleyip engelleyemediğini söylememiştir.[66] O dönemde askerliğini Yassıada'da yapmakta olan İbrahim Bozdağ, idam için sehpa tekmelendiğinde ipin koptuğunu, sonra Menderes'in ipe tekrar çıkarıldığını belirtmektedir.[67] Bu yazıda geçen pek çok beyan ve iddia gibi, artık doğrulama imkanımızın neredeyse kalmadığı bu vahim iddia da, üzerinde uzlaşılmış bir anlatıyı haiz değildir.

16 Eylül'de Fatin Rüştü Zorlu'nun ve Hasan Polatkan'ın, 17 Eylül'de Adnan Menderes'in idamlarının ardından cenazeleri yıkandı, kefenlendi, İmralı Cezaevi'nin mescidinde cenaze namazları kılındı, naaşları adanın doğusuna, Değirmentepe'ye gömüldü. İdamların henüz taze olduğu günlerde, üç cenazenin nereye defnedildiği hususunda kamuoyunda net bir bilgi yoktu, yerin İmralı olduğu çıkarımları yapılıyordu.[68] Mezarlar bu tarihten 1990 Eylül'üne dek İmralı'da kalacaktı, bakımsız haldeki mezarları ziyaret etme olanağı ancak özel izinle olabilecekti. Topkapı'da yapılan anıtmezara defin için 1990'da mezarlar kazıldığında, naaşların tabutlarla defnedildiği anlaşılacaktı.[69]

Adnan Menderes idam sehpasında

DİPNOTLAR

1 Samet Ağaoğlu, *Marmara'da Bir Ada*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 206.
2 Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı?*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 5. Basım, 1993, s. 498.
3 *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1961, s. 1.
4 Ağaoğlu, Age, s. 207.
5 Enver Durmuş, *Yassıada'dan İmralı'ya*, Boğaziçi Yayınları, Mayıs 1990, s. 108-109.
6 Ahmet Yıldız, İhtilalin İçinden, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2001, s. 237-238.
7 Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, 7. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s 88.
8 Aydemir, *a.g.e.*, s. 500.
9 MBK'ye idamlar konusunda baskı olduğu iddiasını mantıklı bulmayan Ali Esen Minkari, komite üzerinde baskı olsaydı, infazlar aleyhine dokuz oyun da lehe olması gerekeceği görüşündedir. Bkz. Ali Esen Minkari, *Demirkırat Belgeseline Dair*, Demokratlar Kulübü Yayınları, s. 84.
10 Tarık Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1971, s. 332-334.
11 *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1961, s. 1.
12 Aydemir, *a.g.e.*, s. 501.
13 *Milliyet*, 6 Ocak 1985, s. 4.
14 Güryay, *a.g.e.*, s. 360-361.
15 *Milliyet*, 6 Ocak 1985, s. 4.
16 *Milliyet*, 6 Ocak 1985, s. 4.
17 Acaroğlu, kendisiyle sonradan yapılan bir röportajda Acarol soy ismiyle anılmıştır.
18 *Milliyet*, 3 Ağustos 1991, s. 13.
19 *Milliyet*, 3 Ağustos 1991, s. 13.
20 https://www.haberturk.com/kayseri-haberleri/78238414-27-mayis-darbesi-sonrasinda-42-mezar-kazildimenderes-kendi-sehpasini-itti-ip-kirildi-tekrar, Erişim Tarihi: 2.6.2021.
21 http://www.02haberler.com/ozel-haber/adnan-menderesi-gozumuzun-onunde-astilar-h6814.html, Erişim Tarihi: 4.6.2021.
22 Turhan Dilligil, İmralı'da Üç Mezar, İstanbul: Dem Yayınları, 1988, s. 75.
23 Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 156.
24 Dilligil, *a.g.e.*, s. 95-96.
25 *Milliyet*, 3 Ağustos 1991, s. 13.
26 Dilligil, *a.g.e.*, s. 75.
27 Güryay, *a.g.e.*, s. 351.
28 *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1961, s. 1.
29 *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1961, s. 1.
30 *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1961, s. 1.
31 Durmuş, *a.g.e.*, s. 46.
32 *Milliyet*, 28 Ağustos 1986, s. 13.
33 *Milliyet*, 6 Ocak 1985, s. 12.
34 *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1961, s. 1 ve *Milliyet*, 3 Ağustos 1991, s. 13.
35 *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1961, s. 1 ve *Milliyet*, 3 Ağustos 1991, s. 13.
36 *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1961, s. 1.
37 Yassıada Güvenlik Sorumlusu Yüzbaşı Remzi Oral, Zorlu'nun son sözlerini böyle aktarırken, Ada Komutanı Güryay, "Allah memlekete hayır versin." dediğini belirtmektedir. Bkz. *Milliyet*, 6 Ocak 1985, s. 12.
38 Dilligil, *a.g.e.*, s. 79.
39 *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1961, s. 1.
40 Durmuş, *a.g.e.*, s. 39.
41 Durmuş, *a.g.e.*, s. 40. Polatkan'ın hiçbir şey söylemediğini yazan kaynaklarsa şöyledir: *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1961 ve s. 1, *Milliyet*, 3 Ağustos 1991, s. 13. *Cumhuriyet*, 20 Eylül'ün aksine 21 Eylül'de, son sözünün ailesine iyi niyetlerini ilettiği birkaç cümle olduğunu yazmıştır. Bkz. *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1961, s. 1.
42 *Cumhuriyet*'e göre 6.15'te (*Cumhuriyet*, 21 Eylül 1961, s. 1), Turhan Dilligil'e göre 3.05'te idam edilmiştir. (Dilligil, *a.g.e.*, s. 8.)
43 *Milliyet*, 6 Ocak 1985, s. 12.
44 Aydemir, *a.g.e.*, s. 501-502.
45 Güryay, *a.g.e.*, s. 365.
46 Güryay, *a.g.e.*, s. 356.
47 *Milliyet*, 6 Ocak 1985, s. 12.
48 *Milliyet*, 3 Ağustos 1991, s. 13.
49 *Milliyet*, 19 Eylül 1961, s. 1.
50 https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/adnan-menderesin-son-gunu-2-olume-giderken-ne-ayagi-tokezledi-ne-de-sendeledi-41526662, Erişim Tarihi: 7.6.2021.
51 *Milliyet*, 6 Ocak 1985, s. 12.
52 Aydemir, *a.g.e.*, s. 503
53 *Milliyet*, 6 Ocak 1985, s. 12.
54 *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1961, s. 1.
55 İdamın şahitlerinden Şenyüz'ün anlatımıyla Aydemir'inki uyuşmaktadır.
56 Dilligil, *a.g.e.*, s. 75 ve Tekin Erer, Age, s. 654.
57 Mithat Perin, *Menderes'i Kim Astırdı?*, İstanbul: Dünya Yayınları, Kasım 1995, s. 129.
58 Aydemir, *a.g.e.*, s. 504.
59 *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1961, s. 1.
60 Durmuş, *a.g.e.*, s. 108-109.
61 *Akşam*, 18 Eylül 1961, s. 1.
62 Güryay, *a.g.e.*, s. 366.
63 Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, *Demirkırat*, 6. Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993, s. 271.
64 *Milliyet*, 24 Ağustos 1986, s. 7.
65 *Milliyet*, 24 Ağustos 1986, s. 7.
66 *Milliyet*, 3 Ağustos 1991, s. 13.
67 https://www.haberturk.com/kayseri-haberleri/78238414-27-mayis-darbesi-sonrasinda-42-mezar-kazildimenderes-kendi-sehpasini-itti-ip-kirildi-tekrar, Erişim Tarihi: 2.6.2021.
68 *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1961, s. 1.
69 *Milliyet*, 17 Eylül 1990, s. 1.

SERİ EDİTÖRÜ: **DERYA GÜRSES TARBUCK**

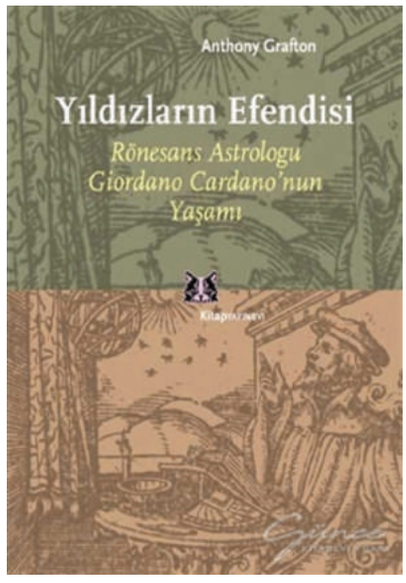
Eylül ayının Bilim Tarihi Güncesi birbiri ile kardeş iki bilim tarihi metodolojisi üzerine. İlk yazıda bilim tarihinde mikro tarih meselesi özel konuları daha derin incelemek için kullanılan bir metot olarak tanıtılıyor. Mikro tarih metodu bilim tarihinde bireysel çabaların, bilimsel aletlerin, göz ardı edilen konuların tanıklığını yapan bir araç olarak karşımıza çıkıyor.

İkinci yazımız daha geniş bir tarihi perspektiften bilim tarihine yaklaşan bir metot olan global bilim tarihi çalışmaları üzerine. Bilim tarihi konularının global perspektiften ele alınması, bağlamların da geniş ve çeşitli tutulması zorunluluğunu getiriyor. Ayrıca kapsayıcı ve çeşitliğine önem veren konu seçimlerini gerektiriyor. Uluslar-üstü bir metodoloji olduğu için bu yöntem, bize değişik kültürel olanaklar da sunuyor.

Bu iki yazıyı bir arada almamızın bilinçli bir sebebi var, her ikisinin birlikte anılması ve beraber çalışılması olanakları üzerinde düşünmeye bir davet olarak kabul edilmesini arzu ediyoruz.

BİLİM TARİHİNDE MİKRO TARİH

A. TUNÇ ŞEN*

Mikro tarih, tanımı ve hatta yazımı üzerinde (mikro tarih mi mikrotarih mi? Her iki şekilde yazılageliyorsa da bu makalede ilki tercih edilecektir) tam bir mutabakatın olmadığı bir tarihçilik cereyanı. Cereyan diyorum, zira mikro tarihin bir tür tarihçilik metodu mu yoksa başlı başına bir tarihçilik sahası mı olduğu konusunda muhtelif görüşler mevcut olduğundan onu özellikle 1970'lerin sonlarından itibaren farklı tarih yazma biçimlerini etkilemiş bir akım olarak görmenin daha uygun düşebileceğini düşünüyorum.

Genelde sıradan ve önemsizmiş gibi görünen insanın hikayesini anlatmaya indirgenebilen mikro tarihin daha hassas bir tanımı için bu cereyanı başlatan kurucu isimlerin —sözgelimi Giovanni Levi ya da Carlo Ginzburg'un— yazdıklarına ve mülakatlarına baktığımızda, kendileri için meselenin aslında bir ölçek meselesi olduğu kolaylıkla görülür. Amaçları sıradan diye nitelenebilecek insanların öykülerini anlatmaktan ziyade, ele almaya çalıştıkları daha büyük soruları, makro perspektifli sosyal ya da ekonomik tarih çalışmalarının radarına takılamayacak mikro vakalardan/şahıslardan hareketle irdelemektir. Nitekim Carlo Ginzburg'un Türkçeye de çevrilmiş *IlFormaggio e il vermi* (*Peynir ve Kurtlar*) adlı eserinde 16. yüzyılda İtalya'nın küçük bir kasabasındaki Menocchio nam değirmencinin hikayesinden ve hakkındaki Engizisyon kayıtlarından yola çıkılırken niyet, alelade bir köylünün yaşam öyküsünü inşa etmekten çok, Reform Çağı Avrupası'nda farklı dini-toplumsal tabakaların ve okuma-yazma kültürlerinin arasındaki etkileşimlerin incelenmesidir.

Mikro tarih cereyanının bilim tarihi içinde de doğrudan olmasa bile dolaylı bir etkide bulunduğu söylenebilir. 1980'lerden sonra kaleme alınmış ve bilim tarihi alanı içerisinde klasik mertebesine erişmiş birtakım eserler, her ne kadar kendilerini mikro tarih cereyanının parçası ya da örneği olarak sunmasalar da, metodolojileri ve kaynak kullanımları uyarınca rahatlıkla mikro tarih çatısı altında değerlendirilebilir. Örneğin Steven Shapin ile Simon Schaffer'in hala Türkçeye çevrilmemiş 1985 tarihli *Leviathan and the Air-Pump* adlı kitabı, 17. yüzyıl İngilteresi'nde Thomas Hobbes ile Robert Boyle arasında deneysel bilgi hakkındaki münakaşadan hareketle bilimsel bilginin mahiyeti, otoritesi ve toplumsal-siyasi düzenle olan ilişkisi hakkında sonraki araştırmaları da derinden etkilemiş bir resim sunar. Hakeza Michael Macdonald'ın 1981 yılında yayımlanan ve 1597-1634 yılları arasında mental rahatsızlık yaşayan 2000'in üzerinde hastaya bakmış Richard Napier adlı bir rahip-tabibin kayıtlarını inceleyen *Mystical Bedlam: Madness, Anxietyand Healing in Seventeenth-Century England* adlı eseri de, tıbbi tedavi süreçlerine gerek bilimsel yöntemlerin gerek dini metotlarla farklı büyü biçimlerinin nasıl bir arada etki ettiğine ve bütün bunların toplumsal arka planına odaklanır.

Henüz Türkçede mevcut olmayan bu eserlerin yanı sıra Anthony Grafton'un Türkçeye kazandırılmış *Cardano's Cosmos: The Worlds and*

Works of a Renaissance Astrologer (Yıldızların Efendisi) isimli kitabını da bu doğrultuda değerlendirebilmek mümkün. Her ne kadar ilk bakışta kitabın başlığı, özellikle Türkiye'de çokça yapılagelen "yazar-hayatı-eserleri" türü yeknesak bir biyografi izlenimi uyandırsa da Grafton'un yaptığı, bilim pratiği, bilim insanlarıyla hamileri arasındaki ilişkinin mahiyeti, bilim insanlarının kendi arasındaki rekabetler ya da yeni bir teknoloji olan matbaanın bu rekabet çerçevesinde kullanımı gibi bilim tarihçiliği açısından önem arz eden soruları, 16. yüzyıl İtalyası'ndaki bir hezarfenin (*polymath*), özellikle astronomi/astroloji sahalarında yazdığı ve okuduğu eserlerden ve dahi kendi yazdıklarının başkalarınca nasıl okunduğundan yola çıkarak cevaplamaya çalışmaktır.

Biyografi ile mikro tarih arasındaki yakınlık, esasında Grafton'un eserine benzeyen ve odağına belli bir bilim insanını ya da bilim pratiğiyle meşgul olmuş bir zümreyi/cemiyeti alarak daha geniş toplumsal - siyasi - kültürel - iktisadi bağlamlara küresel bir bakış açısıyla yelken açabilen birçok başka çalışmayı da mikro tarih etiketi altında değerlendirmeye imkan sağlayabilir.

GLOBAL BİLİM TARİHİ

DUYGU YILDIRIM**

Özellikle son on yıldır, bir disiplin olarak tarihi global bir zaman ve mekân ekseninde düşünmek, her tarihçi için artık önemli bir sorumluluk haline gelmiş durumda. Global tarih metotları ile aslında güncel tartışmalara da aktarılabilen bir perspektif kazanmış oluyoruz. Bugün her ne kadar teoride artık geçersiz kabul etsek de günümüz dünya siyasetinde "medeniyetler çatışması" söylemi hala inatla var olmaya devam ediyor. Global tarih de aslında bu hararetli tartışmalar arasında bizden farklı olanı anlamamız ve empati kurma becerisi geliştirmemize aracı oluyor.

Global bilim tarihi çalışmaları da kültürler arası etkileşim meselesi üzerine odaklanmış durumdadır. Karşılaştırmalı metot üzerinden ilerleyen çalışmalar çıkış noktalarını meşhur "Needham sorusu"ndan aldılar: Modern bilim neden Doğu'da değil de Batı'da ortaya çıktı?[1] Tabi ki bu soruya verilebilecek hemen hemen her yanıtın neden farklı polemiklere de sebep olacağını kestirmek zor değil. Bu sebeple, bilimsel birikime daha kolektif bir yapı atfeden yaklaşımlar gittikçe önem kazanmaya başladı. Ancak bu yöntemdeki bilim tarihçiliğinde de zaman zaman Avrupa merkezci bir bakış açısıyla karşılaşmak mümkün. Örneğin, Patricia Fara, *Bilim: Dört Bin Yıllık Bir Tarih* adlı çalışmasında uzun soluklu bir anlatı tercih edip giriş kısmında Yunan felsefesi, Çin astronomisi ve Rönesans anatomisinin birbiriyle alakalı olduğunu dile getirmiş olsa da odağı yine Batı dünyasında kalıyor.[2] Çin ve İslam dünyasında bilim tarihi hakkında yazdıkları birkaç sayfayı geçmiyor ve ancak Batı bilimine katkıları çerçevesinde aktarılıyor. Bu da şu soruları beraberinde getiriyor: Bilim ne zaman Batı ile eşdeğer hale geldi? Batı biliminin dışında kalan bilgilere de bilim denilebilir mi?

Bilim tarihinin daha çok bilgi tarihine doğru evrildiği çalışmalarda bilginin kümülatif ve kolektif doğası ortaya çıkıyor. Böylelikle, anlatı "büyük adamlar"ın şeceresinden sıyrılarak kölelerin, kadınların ve zanaatkarların da bilgi üretimindeki rollerini görünür kılıyor. Bilime global tarih perspektifinden bakmak, "bilim adamı" denildiğinde akla ilk gelen sosyal hayattan soyutlanmış ve takdir edilesi bir inzivaya çekilmiş erkek imgesini de törpülüyor (pandeminin ilk aylarında kişisel gelişim önerileri de bu imgeyi vurgulamıştı sosyal medyada). Ancak, Simon Schaffer'ın Newton'un entelektüel birikimini ve çalışmalarını global bilgi ağları üzerinden incelediği provokatif makalesi, dahilerin aslında sanıldığı kadar izole bir hayat sürdürmediklerinin altını çizdi.[3]

Bilgi bir bölgeden diğerine aktarılırken neler unutuluyor, neler anlaşılmıyor ve neler sirkülasyon içerisinde kayboluyor gibi sorulara en tatmin edici yanıtlar belki de global mikro tarih yazıcılığından geliyor. Maddi kültür çalışmalarından da beslenen bu alan, herhangi bir nesne, bir fikir, doğa olayı, ya da aracı (*go-between*) diyebileceğimiz kişilerin tarihlerini mercek altına alıyor. Global mikro tarih, çok tanıdık ve bu yüzden de göz ardı edilmiş

nesnelere odaklandığı gibi, "istisnai normal," yani sıra dışı ama kendi bağlamı içerisinde normal diyebileceğimiz olguları tarih laboratuvarına sokuyor. Yalnızca çikolatanın tarihi bile bize bilginin geçmişi ile ilgili pek çok ipucu ve ilginç detaylar verir. Çikolata Amerika'dan Avrupa'ya geldiğinde sadece damak tadını ve yemeiçme pratiklerini değiştirmekle kalmaz, botanik ve tıp alanlarında da tartışmalara yol açar. Çikolata bu yeni ürettiği bilgi ve tartışma konularıyla Çin'e doğru yol aldığında ise global bilginin lokal ölçekte karşılaştığı sorunları da görüyoruz. İnsanların, hayvanların, bitkilerin ve maddi kültürün dünya genelinde dolaşımı sonucu ortaya çıkan yeni bilgiler, bilim tarihi dediğimiz alanın da aslında her şeyin; ekonominin, politikanın, hastalıkların, savaşların, toplumsal cinsiyetin de tarihi olduğunu hatırlatıyor.

DİPNOTLAR

* Columbia Üniversitesi
** European University Institute

1 Joseph Needham, *Science and Civilisation in China, Volume 1: Introductory Orientations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1954.

2 Patricia Fara, *Bilim: Dört Bin Yıllık Bir Tarih*, (çev. Aysun Babacan), Metis, 2012.

3 Simon Schaffer, "Newton on the Beach: The Information Order of Principia Mathematica," *History of Science* 47, no. 3 (2009): 243–76.

Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum, 1908-1914*

EMİNE ŞAHİN

BURCU KURT'UN ÇALIŞMASINDA II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE BASRA VİLAYETİ ÖZELİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN TESİS ETMEYE ÇALIŞTIĞI MERKEZİYETÇİLİĞİN BOYUTLARI ÇOK YÖNLÜ OLARAK ELE ALINMAKTADIR.

Burcu Kurt'un "II. Meşrutiyet döneminde Basra vilayeti (1908-1914)" başlığı ile 2012 yılında Marmara Üniversitesi'nde hazırlamış olduğu doktora tezi birtakım değişiklikler ve eklemeler yapılarak 2015 yılında yayınlanmıştır. Osmanlı Basra'sının II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında geçirdiği dönüşümü inceleyen eser, yönetim, kurumlar ve uygulanan siyasete bakarak önceki dönemle bir karşılaştırma işini üstlenmekte olup devr-i sabık"tan tamamen farklı bir siyaset izleyen II. Meşrutiyet yönetimlerinin Basra vilayeti özelinde taşra politikalarındaki süreklilik ve kopuşun izlerini sürmüştür.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayıp Kasım 1914 yılında Basra'nın İngilizler tarafından işgal edilmesine kadar olan sürecin ele alındığı kitapta, vilayetin idarî, sosyal, ekonomik ve siyasî açılardan devlet-toplum ilişkileri gözetilerek genel bir profili çıkarılmıştır. Çalışmanın ana kaynaklarını Osmanlı arşiv belgeleri ile İngiliz arşiv kayıtları oluşturmakta olup ayrıca Türkiye'deki Ortadoğu çalışmalarında nadiren rastladığımız şekilde Arapça literatüre de başvurulmuştur.

Çalışmada, II. Meşrutiyet döneminde Basra vilayeti özelinde Osmanlı Devleti'nin tesis etmeye çalıştığı merkeziyetçiliğin boyutları çok yönlü olarak ele alınmaktadır. Buna binaen Osmanlı devlet aygıtının Basra'da nasıl işlediği, merkezi idarenin bu bölgede ne ölçüde ilerlediği ve eşraf ile aşiret reislerinin bu siyasete karşı nasıl tepki verdikleri gibi sorulara cevap aranmıştır. Ayrıca yeni rejimin merkezileşme anlayışı ile "devr-i sabık" olarak adlandırılan önceki dönemin merkezileşme siyaseti arasında bir kıyaslama yapılarak II. Abdülhamid'in Arap vilayetlerinde yerel elitler üzerinden tesis etmeye çalıştığı merkeziyetçiliğin 1908 sonrasında devlet eliyle atanan memurlar vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışıldığı incelenmektedir.

Eser bir önsöz ve giriş ile altı bölümden meydana gelmektedir. Basra vilayetine dair genel bir arka planın verildiği birinci bölümde vilayetin 1908 öncesindeki geçirdiği dönüşüm anlatılarak Basra'nın idari, siyasi ve sosyo-ekonomik bir genel profili çıkarılmıştır. İkinci bölümde bölgede devletin temsilcisi olan memurlar ve bu memurlar vasıtasıyla yürütülen yönetim tarzı ele alınarak vilayete idare noktasından bakılmıştır. Basra'daki memurlarla merkezin ve bu memurlarla halkın ilişkileri ve yine memurların kendi aralarında, halkla ve merkez ile olan sorunları irdelenmiş ve bu noktaların bir önceki döneme oranla farklılıkları veya benzerlikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Meşrutiyet döneminde merkeziyetçiliğin değişen doğasına binaen Basra vilayetinde devletin temsilcileri olan memurların güçlenmeleri ve buna karşı çıkan eşraf ile mücadeleleri bu bölümde ele alınan meseleler arasındadır.

Basra vilayetinin yerel idaresinde söz sahibi olan ve "devr-i sabık" döneminde nüfuzlarını arttıran eşrafın II. Meşrutiyet dönemi merkeziyetçi politikalarına karşı verdiği tepkiler üçüncü bölümde ele alınmaktadır. Kitapta II. Abdülhamid döneminde edindikleri

19. yüzyılda Basra'dan bir fotoğraf

imtiyazları kaybeden eşrafın tepki olarak Arap milliyetçi hareketlerini destekledikleri ve katılım sağladıkları görülmektedir. Yazara göre, Basra'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkeziyetçi politikalarına karşı başta Seyyid Talib olmak üzere eşrafın başını çektiği bu muhalefet hareketinin imparatorluğun diğer vilayetlerindeki proto Arap milliyetçi hareketleriyle kıyaslanınca amacı ve izlediği yön bakımından kendine has bir yapısı bulunmaktadır.

Dördüncü ve beşinci bölümler yazarın "Basra vilayetinde birbirinden ayrı değerlendirilemeyeceğini" ifade ettiği aşiret sorunları ile toprak meselelerini ele almaktadır. Dördüncü bölümde, vilayetteki toprak mülkiyeti şeklinin bir sonucu olarak ortaya çıkan aşiret ayaklanmaları incelenmekte ve bölgede hakim olan iltizam usulünün aşiretler arasında hükümete karşı "asi" ve "muti" olarak nasıl bir ayrılma yarattığı gözler önüne serilmektedir. Her ne kadar isyanların altında yatan toprak sorunları çözülmeye çalışılmışsa da çeşitli iç ve dış faktörler nedeniyle sonuç elde edilememiş ve aşiretler bağlamında II. Meşrutiyet döneminde Basra vilayetinde istikrar sağlamada başarısız olunmuştur. Beşinci bölümde ise bir önceki bölümle bağlantılı bir şekilde Basra vilayetinde toprak mülkiyeti ilişkileri incelenmiştir. Kurt, bir yandan toprak aidiyeti ile siyasal güce sahip olma arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ortaya koyarken diğer taraftan özellikle vilayetin kuzey kesiminde aşiret üyeleri ile liderleri arasındaki bağları koparark aşiretleri Osmanlı sistemi içerisine entegre etmek üzere izlenen politikaya odaklanmaktadır. Kurt'a göre, İttihat ve Terakki'ye yakın hükümetler, bir yandan Basra vilayeti varidatını arttırmak öte yandan kırsal bölgede aşiretlerin yerleşik hayata geçişini sağlamak için "devr-i sabık"ın uyguladığı meşihat usulünün ilgasına çalışmış; bu şekilde aşiret mensuplarının devlete vergi veren ve sadakat duyan birer vatandaşa dönüştürmeye çalışmışsa da çeşitli nedenlerden dolayı istenen başarı sağlayamamıştır.

Basra'daki siyasal hareketliliğin odak noktalarından bir diğeri de kuşkusuz bölgedeki İngiliz nüfuzudur. İngiltere'nin bölgede kendine bağlı müstakil şeyhlikler yaratma girişimleri ve bölge eşrafı üzerinde kurmaya çalıştığı nüfuz Osmanlı-İngiliz çekişmesi çerçevesinde altıncı bölümde ele alınmıştır. Kurt, Basra'da Meşrutiyet dönemi merkezi idaresinin, vilayette tesis etmeye çalıştığı merkeziyetçi politikalarını sınırlandırmaya yönelik girişimlerde bulunan İngilizlerle 1914'e kadar verdiği güç mücadelesine odaklanmıştır.

Osmanlı vilayetlerine dair çalışmalar, giderek Osmanlı tarihi yazımında daha fazla yer almaya başlamaktadır. Burcu Kurt'un bu çalışması da devlet-toplum ilişkileri gözetilerek hazırlanan bu tarz çalışmalara örnek teşkil eden bir eser olmuştur. Türkiye'de bu alanda yapılan çalışmalara bakıldığında ağırlıklı olarak vilayeti idari ve siyasi anlamda merkezin gözünden anlatma eğilimi vardır. Kurt ise bir yandan merkezin gözünden periferinin ne olduğunu yansıtırken diğer yandan bölgede yaşayan meseleleri eşraf ve ahali merkezli olarak irdelediğinden çevrenin Osmanlı idari yönetimine karşı tavrını ve tepkisini de ortaya koymuştur.

Son olarak bu çalışmadan evvel Basra vilayetinin söz konusu dönemdeki yapısı ile ilgili ayrıntılı bir çalışma yapılmadığının altını çizmek gerekmektedir. Bölgenin 1908-1914 yılları arasındaki sosyo-ekonomik ve politik durumuyla ilgili çeşitli çalışmalar bulunmakla beraber bunlar bölgenin genel bir profilini çıkarmaktan ziyade Arap milliyetçiliği hareketlerine odaklı olmuşlardır. Kurt'un eseri ise Basra'nın II. Meşrutiyet sonrası idari, siyasi ve sosyo-ekonomik yapısını anlatırken bütüncül bir bakış açısı sergilemiş ve meseleleri çok yönlü ele almasından ötürü vilayetin genel bir portresini çizmiştir. Eser, kendisinden sonra bu alanda yapılacak olan çalışmalara da kaynak teşkil edecektir.

EMİNE ŞAHİN - DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

DİPNOT

* Burcu Kurt, *Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum 1908-1914*, İstanbul: Küre Yayınları, 2015.

“Beşikten Mektebe, Mektepten Sefere... Geç Dönem Osmanlı Çocuk Şarkıları”

GÜNEŞ AYAS

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ OSMANLI DÖNEMİ MÜZİĞİ UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ’NİN ÇALIŞMASI, HAYATIN HER ALANINDA KÖKLÜ DEĞİŞİMLERİN YAŞANDIĞI, ÜSTELİK BU DEĞİŞİMLERİN NÜFUSUN TOPYEKÛN SEFERBER OLDUĞU BİR SAVAŞ ORTAMININ OLAĞANÜSTÜ ŞARTLARIYLA ÇAKIŞTIĞI BİR DÖNEMİN ÇOCUK ŞARKILARI REPERTUARINA ODAKLANIYOR.

Osmanlı dönemi müziğine ilişkin çalışmaların, başından itibaren iki uç arasında salınıp durduğu söylenebilir. Bir tarafta sınırlı sayıda bilgi ve belgeye dayanarak büyük genellemelere ulaşmaya çalışan metinler var. Bunların en azından bir kısmı çeşitli alanlara dağılmış ve adeta bir yapboz haline gelmiş Türk müziği tarihi literatüründen anlamlı bir resim oluşturmayı az çok başarabiliyor. Buna karşılık önemli bir kısmı da, maalesef, mevcut bilgi havuzuna yeni bilgi ve perspektifler katamadığı gibi ideolojik yanı ağır basan kısır tartışmaları yeniden üretmekten ve kutuplaştırıcı düşünme biçimlerini daha da katılaştırmaktan başka bir işe yaramıyor. Diğer uçta ise ultra-pozitivist bir belge fetişizmiyle, tarihsel bilgi ve belgeleri önümüze yığan, ama bunları bir tarihsel, toplumsal bağlamın içine oturtmayan, çalıştığı alandaki meselelerin ideolojik ve sosyolojik arka planı üzerine tek bir söz etmeyen, kısacası sunduğu ham malzemenin ne anlama geldiği hakkında okura hemen hemen hiçbir perspektif sunmayan metinler var. Son dönemde tarihçiler, edebiyatçılar, müzikologlar ve sosyologlar arasındaki diyaloğun gelişmesinin de etkisiyle, bu iki uca savrulmaktan kaçınan, bir sorunsaldan hareket ederek belgelerin peşine düşen ve bulduğu malzemeyi bir tarihsel, toplumsal bağlamın içine yerleştirmeye çalışan disiplinler arası çalışmaların çoğalması sevindirici. İstanbul Üniversitesi Osmanlı Dönemi Müziği Uygulama ve Araştırma Merkezi’nin (OMAR) son yayını olan *Beşikten Mektebe, Mektepten Sefere... Geç Dönem Osmanlı Çocuk Şarkıları* (2021)başlıklı çalışma da bunlardan biri.

Çalışma, hayatın her alanda köklü değişimlerin yaşandığı, üstelik bu değişimlerin nüfusun topyekûn seferber olduğu bir savaş ortamının olağanüstü şartlarıyla çakıştığı bir dönemin çocuk şarkıları repertuarına odaklanıyor. Toplumsal değişimlerin taşıyıcısı ve muhatabı olan insanların zihniyet dünyalarının, esasen, ilk sosyalleşme süreçlerini yaşadıkları çocukluk döneminde şekillendiğini hesaba katarsak, bu tip bir çalışmanın Türk modernleşmesi tarihi çalışmalarına yapacağı katkıyı daha iyi anlayabiliriz. Örneğin kitabın yazarlarından biri olan Selma Hacıosmanoğlu yazılı “çocuk musikisi” metinleri içinde “çocuk şarkısı” olarak tespit edilebilen ilk örneğin 1882’de *Çocuklara Kıraat* adlı dergide yayınlanan ve Selanik’teki Şemsi Efendi Mektebi’nin, yani genç Mustafa Kemal’in ilköğrenim gördüğü okulun müdürü Şemsi Efendi tarafından bizzat bestelenmiş olan “Mektep Şarkısı” olduğunu söylüyor. Demek ki cumhuriyetimizin kurucusu, çocukluğunda, büyük ihtimalle, bu repertuarın ilk örneklerinden birini okuyarak büyümüş. Dönemin çocuk şarkıları repertuarının içeriğine, muhataplarına, yaratıcılarına ve bütün bunlar arasındaki etkileşime bu açıdan baktığımızda, Osmanlı’yı Cumhuriyet’e bağlayan son kuşağın zihniyet dünyasını ve müzik kültürünü şekillendiren şartları daha iyi görmek de mümkün.

Kitap, geç dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet çocuk şarkıları repertuarının tarihsel, toplumsal, edebi ve müzikolojik arka planını tartışan üç sunuş makalesiyle başlıyor. İlk makale, OMAR’ın bundan önceki diğer pek çok değerli projesi gibi, bu projenin de yönetmenliğini başarıyla üstlenen Gönül Paçacı’ya ait. Paçacı sunuş yazısında, repertuardaki eserlerden örnekler vererek, çocuk ve müzik teması üzerinden gelenek ve modernlik arasındaki karmaşık ilişkinin çeşitli boyutlarına dikkat çekiyor ve günümüzle ilgili düşündürücü sorular soruyor. İkinci makalenin yazarı Selma Hacıosmanoğlu’nu, bu sahaya ilgi duyan okurlar, yüksek lisans tezine dayanan *Osmanlı Çocuk Musikisi* adlı kitabından tanıyor olmalılar. Hacıosmanoğlu, makalesinde, Osmanlı’da çocuk müziğinin yeri ve diğer alanlarla ilişkisi üzerine daha genel bir bakış açısı sunuyor. Çocuk musikisi eserlerinin güfte yazarlarına ve pedagojik faaliyetlere odaklanan üçüncü makalenin sahibiyse, yine bu sahanın en önemli dergilerinden biri olan *Musikişinas*’ta editör, yazar ve yazışleri müdürü olarak çalışmış olan OMAR proje koordinatörü Enis Tombul. Gönül Paçacı’nın ve başında bulunduğu OMAR’ın Osmanlı musikisiyle ilgili ne kadar geniş bir nota koleksiyo-

nuna ve arşiv belgesine sahip olduğunu ve bu koleksiyonu her geçen gün nasıl genişlettiklerini takip edenler bilirler. Bu çalışmada bu geniş koleksiyonun cömertçe kullanıldığını, bunun yanı sıra konuyla ilgili süreli yayınların ve diğer koleksiyonların da geniş bir şekilde taranarak okura bir görsel ziyafet sunulduğunu söylemek mümkün.

Kitaptaki seçilen repertuar harf devrimi öncesindeki yayınlara dayandığı için 1929 sonrasını içermiyor. Ancak bunun da ayrı bir değeri var. Çünkü bilindiği gibi, tam da bu tarihlerde, çocukların eğitiminde Osmanlı müzik kültürünü dışlayan ve Batı müziğine ezici bir ağırlık veren bir dönem açılıyor. Dolayısıyla kitaptaki repertuarın, son dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet müzik kültürü içinde gerçekleşen iki dünya (Doğu-Batı, geleneksel/modern) arasındaki etkileşim ve diyaloğu daha iyi yansıttığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde, bu repertuar, dönemin aydınlarının, henüz tamamen kutuplaşmamış ve katılaşmamış durumdaki akışkan kültürel unsurlar arasında daha çoğulcu ve esnek tercihler yapabildiklerini, farklılıkları koruyan ve tahakküm edici olmayan bir işbirliği içine girebildiklerini de görmemizi sağlıyor. Örneğin saraylı bestekâr Leyla Hanım'ın, Cumhuriyet'in kurucu kadrosu içinde önemli görevler üstlenen Samih Rıfat'ın "yaslı gittim şen geldim" güftesiyle başlayan ve içinde "yürü ey şanlı Gazi" geçen meşhur şiirini (bugün bilinen versiyondan farklı olarak) Hicaz makamında bestelediğini görüyoruz. Tevfik Fikret'in "Ne Paşayız biz ne beyiz" mısraıyla başlayan ve "farkımız yok biriz eşiz/hep insanız hep kardeşiz" diye devam eden "devrimci" güftesini ise Zekai Dede'nin talebesi ve Sadettin Kaynak'ın hocası Muallim Kazım Bey, neveser ve şedaraban nağmeleriyle bestelemiş. Aynı güfteyi, Musika-i Humayun Muallimi M. Zati Bey ise, mi minör tonunda, Türk müziği nağme istiflerini içeren bir yapıda ve 9/8lik aksak ritmde, şan için çift sesli, piyano için ikinci porteye yazarak bestelemeyi tercih etmiş. Güfte çok sevilmiş olmalı ki, Ermeni bestekar Gomidas da bu güftenin bestecileri arasına katılmış. Dönemin çocuk musikisi repertuarında henüz Zekai Dede'nin ilahileriyle, Tevfik Fikret'in seküler kozmopolitanizmini yansıtan güftelerini bir arada bulabiliyoruz. Bir taraftan geleneksel makamlardaki ninnilerin devrin en önde gelen hafızları tarafından plaklara kaydedildiği, bir yandan okullarda Batı müziğini esas alan bir müzik eğitimine adım adım geçildiği, bir yandan da, sadece ismi değil formu ve üslubu da Batıdan gelmiş marşların bile geleneksel makamlarla bestelenebildiği bir dönem bu. Savaş dönemine denk geldiği için kimi zaman rahatsız edici düzeyde savaş, kan, intikam temalarının görüldüğü, hamaset dolu kahramanlık şarkılarıyla, vatan-millet marşlarıyla dolu olan bu repertuarda, bir yandan da, imparatorluğun etnik çeşitliliğini yansıtan azınlık bestekârlarını, hatta azınlık dillerinde bestelenmiş eserleri de bulabiliyoruz. Ermeni bestekar Bimen Şen'in "Ana harp ilan oldu" adıyla vatan, millet ve şehitlik temalarıyla örülü nefis nağmelerle süslenmiş bir Nihavend Marş bestelediği, Rum çocukların okul imtihanında Foçalı diye

bilinen Theodoros Papa-Parashu Fokaefs'e ait Rumca güfteli evc-ferahnak eseri okuduğu bir dünya bu. Bahsi geçen eserin alındığı kaynak, *Apantisma* veya *Mecmua-i Makamat* isimli Rum alfabesiyle yazılmış Karamanlıca bir antoloji. İki eser dışında tamamen Osmanlı-Türk müziği eserlerinden oluşuyor. OMAR ekibi bu çok nadir kaynaktan faydalanarak, eserin notasını yayınlamış ve Miltidais Pappas'a nefis bir şekilde okutmuş.

Yeri gelmişken, kitabı değerli kılan önemli bir unsur da OMAR'ın araştırma ekibinin aynı zamanda bir icra heyetinin de parçası olması ve diğer pek çok projede olduğu gibi, bu projede de, üzerinde çalıştığı malzemeyi bizzat icra etmesi. Müzik gibi sadece icra edildiği an varlık kazanan bir sanat dalında, araştırmacılıkla icracılığı aynı çatı altında bir araya getiren bu kurumsal örgütlenme gerçekten takdire şayan. Seçilen repertuar ninniler, ilk çocukluk dönemi şarkıları, okul çağı şarkıları, okul marşları, marşlar ve vatan-kahramanlık konulu şarkılar gibi bölümlere ayrılmış. Enis Tombul'un ifadesiyle çocuk şarkıları "yeni nesilden istenen verimi alabilmek için pedagojik yükleme araçları", alınacak verim ise vatanın bekası olarak düşünüldüğü için, repertuarın önemli bir kısmında vatan, millet, şehitlik, savaş vb. temalar ön planda. Yani Tanpınar'ın dediği gibi, Türkiye evlatlarına kendinden başka bir şey düşünme fırsatı vermiyor. Buna karşılık, bir çocuğun okula gidene kadar İstanbul'da duyduğu sesleri tek tek bize duyuran ve adeta bir tarihsel ses peyzajı (*historical soundscape*) örneği olan *Sabah Sesleri* gibi, gündelik hayatı yansıtan çok ilginç çocuk şarkısı örnekleri de var. Kitapta, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından Harf Devrimi'ne kadarki dönemi kapsayan bu repertuarın bestelendikleri döneme ait olan en eski nüshaları sunulduktan sonra, günümüz nota programlarıyla yazılmış ve Latin alfabesine çevrilmiş notalarına da yer verilmiş. Karekodlar sayesinde her eseri notalarından takip ederek OMAR İcra Heyeti'nden dinleyebiliyorsunuz. Ayrıca bu kayıtların yer aldığı bir plağın da kitaba eklenmiş olması, çalışmayı tam evladiyelik bir eser hale getiriyor.

Paçacı'nın da altını çizdiği gibi, bu eserleri inceleyince, "Osmanlı müzik repertuarında birkaç ilahi dışında çocuklar için yazılmış şarkılar olmadığı gibi genellemeler ve peşin hükümlerin" doğru olmadığını öğreniyoruz. Son dönem Osmanlı çocuk musikisi repertuarı ninni, marş, şarkı, türkü ve ilahi gibi geniş bir tür ve üslup çeşitliliğini yansıtıyor. Eserler, genellikle dönemin usta bestecileri tarafından bestelenmiş. Ele alınan dönemde müzik eğitimi büyük ölçüde Batılılaşmış olmasına karşın, marşlarda bile geleneksel müzik kültürünün makamsal unsurlarının hâlâ ön planda olduğunu görüyoruz. Bu durum, bizi, geleneksel müzik kültürüyle ilgili olarak geçmişten günümüze çok yaygın bir şekilde dile getirilen iki iddiayı yeniden düşünmeye sevk ediyor. Bu iddialardan ilkine göre geleneksel müzik kültürü sadece belli bir yaşın üzerindeki insanların ilgisini çekebilir, bu musiki bir ihtiyar musikisidir, çocuklara hitap edemez. Bunu tamamlayan diğer bir iddiaya göreyse geleneksel müzik kültürü modernliğe ayak uyduramaz ve kitleleri harekete geçirmeye yönelik sanatsal faaliyetlere kaynaklık edemez. Nitekim bu iddia, bazı resmi metinlerde, örneğin Musa Süreyya'nın da imzasını taşıyan 1926 tarihli meşhur raporda, Dâr'ül Elhân'ın Türk müziği bölümünün kapatılması ve resmi eğitim kurumlarında Türk müziği eğitiminin yasaklanması kararının gerekçeleri arasında sayılmıştır. Bu iki iddiayı bugüne ilişkin gözlemlerimizden yola çıkarak değerlendirmek doğru olmaz. Çünkü Gönül Paçacı'nın da dikkat çektiği gibi mesele geleneksel müzik kültürünün çocuklara yabancı oluşu değildir, zira ortada bir yabancılık varsa bugün, bu yabancılık çocuklar kadar yetişkinler için de söz konusudur. Zaten Paçacı da bu kitabın esasen yetişkinlerde bir "farkındalık" yaratmayı amaçladığını söylüyor. Geleneksel müzik kültürüyle bağımızın zayıflamasında, eskiyle yeni, Doğu'yla Batı arasında, kutuplaştırıcı bir ilişki varsayan dogmatik müzik politikalarının payı yadsınamaz. Halbuki "yeni"yi doğurmak için "eski"yi gömmek, "eski"yi keşfetmek için "yeni"yi kazımak zorunda değiliz. Esas zenginlik ve yenilik, çoğu zaman, bu repertuarda da gördüğümüz gibi, eskiyle yeninin karşılaşma anlarında, birbiriyle etkileşim içinde yan yana yaşayabildiği şartlarda, bütün çeşitliliği içinde ortaya çıkabiliyor. Bu etkileşimin bir tarafını bastırdığımızdaysa değişime değil fakirleşmeye yol açıyoruz. Bu kitaptaki renkli repertuarın ezici çoğunluğunu bugün toplum olarak "unutmuş" olmamızın sebeplerinden birini de belki günümüze kadar bir tahtevaralli gibi farklı siyasi kutupların iktidarlarında sürdürülmeye devam eden bir silbaştancılıkta, hiç bitmeyen bir eski/yeni Türkiye didişmesinde aramak gerekir. Çok çarpıcı bir örneğe 1929 yılında yayınlanan ve çevirmenleri arasında Musa Süreyya Bey'in de bulunduğu bir Çocuk Şarkıları kitabında rastlıyoruz. Kitap tamamen "muhtelif medeni memleketler çocuklarının söyledikleri şarkılardan seçilip alınmış" adaptasyon çocuk müziği örnekleriyle dolu. Demek ki bu tarihten önceki dönemde yaratılmış koskoca bir repertuar, modernleşme adına bu şekilde unutulmaya terk edilmiş. Hâlbuki bizzat bu repertuarın kendisi modernleşme tarihimizin bir parçası, geçmişten devraldığımız ses dünyasıyla Batılılaşma sürecinde karşılaştığımız yeni ses dünyası arasındaki verimli etkileşimin en canlı örneklerinden biri.

Musiki İnkılabı'nın Sosyolojisi: Klasik Türk Müziği Geleneğinde Süreklilik ve Değişim adlı kitabımın önsözünde, hepimizin bildiği meşhur "dandini dandini dastana" ninnisinin daha bebekken bize Hicaz makamının seslerini öğrettiğini, dolayısıyla bir bakanlık kararıyla bu sesi bastırmaya çalışmanın beyhude olduğunu söylemiştim. Nitekim bu kitaptan öğrendiğime göre, 1932 yılında bir Musiki Muallim Mektebi mensubu *Resimli Ay Mecmuası*'nda (1932), çocukların musiki eğitimini çağdaşlaştırmanın yollarından biri olarak bu tip ninnilerden kurtulmayı önermiş, çünkü yazara göre "dandini dandini dastana" tarzındaki ninniler "zavallı yavrunun samiasını ve dimağını tırmalayan ninni denilmesi bir günah, bir cürüm olan sayhalar" imiş. Geçirdiğimiz bütün köklü dönüşümlere rağmen, bu Hicaz ninninin, toplumsal hafızamızda yaşayan birkaç ezgiden biri olmaya devam etmesi çok anlamlı. Bir diğer çarpıcı örnek de Sivastopol Marşı. Ben bu marşı ilk kez Ahmet Kaya ve Ruhi Su'dan dinlemiştim. Kitapta, 1856'da neşredilen bir Karamanlıca antolojiden alınmış en eski notasını bulduğumuz bu eserin bestecisi, Dede Efendi'nin torunu Sermüezzin Rıfat Bey. Eser, Osmanlı musiki tarihinde nadir görülen bir şekilde, bestecisi hayattayken notaya alınmış. Mevlevi ayini bestekarı olan ve saraydaki klasik musiki fasıllarını yöneten bir bestekarın, anonimleşen bir eseriyle yüz elli yıl sonra sosyalist sanatçılar elinde hem popüler kültürün hem de protest müzik dünyasının canlı bir parçası olarak yaşamaya devam edebilmesi, bazı ezberleri bozmuyor mu? Bu kitap, çocuk musikisi üzerine. Ama sadece Sivastopol Marşı'ndaki gibi günümüzde yankısını bulan bu tip sürpriz karşılaşmalar değil, Paçacı'nın da belirttiği gibi, bizzat bu çalışmanın kendisi de, "büyüklerde" bir farkındalığa yol açabilir, "ancak ondan sonra çocuk ve gençlerimizin 'geçmiş' müzik dilimize yakınlaşmasını bekleyebilir ve bu kültürle bağ kurmalarının yolunu açabiliriz."